

Волинський національний університет
імені Лесі Українки

Сергій Засєкін

**ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ УНІВЕРСАЛІЇ
ПЕРЕКЛАДУ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ**

Монографія

Луцьк
Волинський національний університет
імені Лесі Українки
2012

УДК 811.111'255.4:81'23

ББК 81.432.1-7+81.002.3

З 36

Рекомендовано до друку вченою радою

Волинського національного університету імені Лесі Українки (протокол № 8 від 23 лютого 2012 року)

Рецензенти:

Бублейник Л. В., доктор філологічних наук, завідувач кафедри теорії і практики перекладу Волинського інституту економіки та менеджменту, професор;

Карабан В. І., доктор філологічних наук, професор кафедри теорії і практики перекладу з англійської мови Київського національного університету імені Тараса Шевченка, професор;

Омельченко Л. Ф., доктор філологічних наук, професор кафедри германської філології Київського міжнародного університету, професор

Засекін С. В.

З 36 Психолінгвістичні універсалії перекладу художнього тексту : монографія / Сергій Васильович Засекін. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 272 с.

ISBN 978-966-500-609-0

Монографія висвітлює закономірності перекладу художнього тексту з англійської мови на українську в контексті психолінгвістики. Автор пропонує психолінгвістичну модель художнього перекладу, яка здатна розкрити механізми мислення перекладача, урахувавши положення ключових парадигм нейронауки сьогодення: когнітивізму й конекціонізму, а також функціональну міжпівкульову асиметрію головного мозку перекладача, його когнітивні стилі, домінантний канал (де)кодування інформації. Модель слугує основою визначення і класифікації загальних та емпіричних перекладацьких універсалій. Застосовані в роботі методи психолінгвістичного аналізу виявилися надійними інструментами встановлення й опису емпіричних універсалій перекладу художнього твору.

Для викладачів-філологів, дослідників у галузі перекладознавства, психота нейролінгвістики, прикладної лінгвістики, аспірантів, студентів ВНЗ, усіх зацікавлених проблемами психолінгвістики перекладу.

УДК 811.111'255.4:81'23

ББК 81.432.1-7+81.002.3

© Засекін С. В., 2012

© Гончарова В. О. (обкладинка), 2012

© Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2012

ISBN 978-966-500-609-0

ЗМІСТ

Передмова	6
-----------------	---

РОЗДІЛ I. ПЕРЕКЛАД ЯК ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ ФЕНОМЕН

1.1. Психолінгвістичні підвалини перекладознавства.....	13
1.2. Сучасні психолінгвістичні концепції перекладу	21
1.3. Психолінгвістичні витоки універсалій у перекладі.....	30

РОЗДІЛ II. ПЕРЕКЛАД ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ У СВІТЛІ ПСИХОЛІНГВІСТИКИ

2.1. Психолінгвістичні аспекти художнього тексту як об'єкта перекладацької діяльності.....	41
2.2. Художній переклад у вимірі психолінгвістики.....	46
2.2.1. Психолінгвістичні критерії адекватності художнього перекладу.....	46
2.2.2. Психосеміотичні проблеми перекладу художнього твору.....	54

РОЗДІЛ III. ПСИХОЛІНГВІСТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ

3.1. Психолінгвістичні закономірності художнього перекладу в контексті міжпівкульової асиметрії мозку перекладача	60
3.2. Перекладознавча перспектива когнітивістських та конекціоністських моделей.....	63
3.2.1. Дієвість парадигми когнітивізму в перекладі	64
3.2.2. Перекладознавчий погляд на конекціонізм як альтернативу когнітивізму	65
3.3. Психолінгвістична модель художнього перекладу	67
3.4. Обґрунтування методики дослідження	84
3.4.1. Проективні методи	86
3.4.1.1. Семантичний диференціал.....	86
3.4.1.2. Вільний асоціативний експеримент	88
3.4.2. Квантитативні методи.....	91
3.4.2.1. Контент-аналіз.....	91
3.4.2.2. Психолінгвістичний текстовий аналіз	92
3.4.2.3. Кореляційний і факторний аналіз	95
3.4.3. Інтроективний аналіз	98
3.4.4. Прикладний перекладацький потенціал контент- та психолінгвістичного текстового аналізу.....	100
3.5. Психолінгвістичні особливості структури внутрішнього мовлення перекладача.....	108
3.5.1. Емпіричне вивчення структури універсально-предметного коду перекладача.....	111
3.6. Класифікація перекладацьких психолінгвістичних універсалій.....	116

РОЗДІЛ IV. ЗАГАЛЬНІ ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ
УНІВЕРСАЛІЇ ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ

4.1. Загальні універсалії перекладу й «реакція рецептора»	120
4.2. Загальні когнітивно-інтерпретаційні універсалії	125
4.3. Загальні комунікативно-продукційні універсалії	136

РОЗДІЛ V. ЕМПІРИЧНІ УНІВЕРСАЛІЇ ПЕРЕКЛАДУ ХУДОЖНЬОГО
ТЕКСТУ

5.1. Метаперекладацькі фоносемантичні універсалії	141
5.1.1. Метаперекладацькі універсалії перекладу поетичного твору з англійської мови на українську	143
5.1.2. Метаперекладацькі фоносемантичні універсалії перекладу поетичного твору з української мови на англійську	151
5.1.3. Метаперекладацькі фоносемантичні універсалії: результати комп'ютерної обробки	157
5.2. Когнітивний стиль і модальність сприйняття інформації	163
5.2.1. Когнітивні стилі й типологія перекладачів	163
5.2.2. Домінантний канал сприйняття інформації перекладачем	174
5.3. Процедурні емпіричні S-універсалії перекладу. Інтроспективний аналіз	177
5.3.1. Когнітивно-інтерпретаційні S-універсалії	179
5.3.2. Метакогнітивні S-універсалії	180
5.3.3. Комунікативно-продукційні S-універсалії	183
5.4. Когнітивно-дискурсивні S-універсалії художнього перекладу	191
5.4.1. Лексичні параметри комунікативно-продукційних S-універсалій	196
5.4.2. Стилистичні параметри комунікативно-продукційних S-універсалій	199
5.4.3. Синтаксичні параметри комунікативно-продукційних S-універсалій	203
5.4.4. Метакогнітивні та комунікативно-продукційні S-універсалії перекладу діалогічного дискурсу	205
5.4.5. Метакогнітивні семантичні універсалії	218
Висновки	221

Додатки

Додаток А	225
Додаток Б	226
Додаток В	229
Додаток Д	230
Додаток Е	231
Додаток Ж	235
Список використаної літератури	237
Список використаних джерел ілюстративного матеріалу	262
Summary	264
Покажчик імен	273

Моїм дорогим Батькам – з любов'ю і шаную

ПЕРЕДМОВА

*Переклад є прикладним мистецтвом,
<...> для перекладу художніх творів його
завдання ускладнюється ще й додатковими
впливами естетичного порядку.*

О. М. Фінкель

Споконвіку дарована людині мова й здатність висловлювати нею думки є не лише засобом пізнання самого себе або іншого на теренах рідного краю, а й містком до осягнення вмісту колективної та індивідуальної свідомості носія іншої мови, народу, його письменників – представників, буває, зовсім незнайомої далекої землі з барвистою палітрою її мови, багатими традиціями, розмаїтою культурною спадщиною й унікальною ментальністю.

Переклад постає незримим мірилом зв'язків не лише між культурними спільнотами, а й інтегрованості та повноцінності літератури конкретного народу. Роль перекладу сьогодні важко переоцінити, адже кожне чужоземне слово, наново творене на нашому ґрунті й виплекане багатьма поколіннями українських перекладачів, здобуває цінність через відкриття ще одного психоенергетичного каналу комунікації та психосеміотичного зближення між культурами. Відмінності в методах, стратегіях і підходах до перекладу, корені яких приховані в психічному устрої суб'єкта цієї діяльності, свідчать про те, що переклад можна трактувати з різних іпостасей – як науку, ремесло чи як мистецтво [Ваард 1998, 224]. І кожен перекладач, лише спираючися на власний досвід, може судити про те, чим насправді є переклад.

Наукове обґрунтування перекладу, природно, взяло на себе перекладознавство, яке досить переконливо пояснює справедливість існування першого й другого елемента тріади. Так, панівний донині лінгвістичний підхід до перекладу, без сумніву, виявився надважливим етапом у становленні та бурхливому розвитку перекладознавчої думки останніх десятиліть. Завдяки йому відбувся відхід від теорій «неперекладності», поставлено на порядок денний і розв'язано низку важливих завдань щодо граматичних, лексико-семантичних транс-

формацій, лінгвальних особливостей і технік усного й писемного різножанрового перекладу, способів відтворення цільовою мовою власних імен, фразеологічних одиниць, слів-реалій тощо. Водночас, лінгвістичний підхід здебільшого ґрунтується на пошуку *відмінностей* структури мови оригіналу й мови перекладу, полягаючи у використанні певного набору правил відповідностей, залежних від поверхових, а не глибинних (семантичних) структур [Там само, 222–223]. Тому мовознавча парадигма засвідчила, що перекладу певною мірою можна навчити, вдосконалити навички й автоматизувати вміння – питання часу й зусиль, а отже, переклад є ремеслом.

Утім лінгвістика перекладу не спромоглася цілком розв'язати завдання доведення того, що переклад може бути мистецтвом, позаяк не залишила простору процесам розуміння, творчим механізмам мислення активного учасника процесу транскодування – перекладача, його евристичному началу. Тому перекладознавство нині розширює свої обрії, дедалі частіше звертаючися до здобутків інших наукових дисциплін. Окрім семіотики, психології, теорії комунікації й антропології, його увага звернена до психолінгвістики – порівняно молододі науки, поштовхом до появи якої в середині минулого століття почасти були проблеми перекладу: психолінгвістику на зорі свого існування тлумачили як науку про білінгвізм та переклад. Так, однією з головних причин її появи у 1950-х рр. як самостійної наукової галузі була близька до перекладознавства проблема: нагальність вивчення механізмів засвоєння чужоземної або другої мови у зв'язку з явищем масової міграції населення. Зокрема, гострим питанням постало те, чи має місце під час вивчення нової мови переклад із рідної, чи при цьому формуються нові структури мислення [Беянин 2001, 9].

Завдяки цим аспектам психолінгвістичний підхід до перекладу набуває антропоцентричного забарвлення, позаяк когнітивно-інтелектуальним й емоційно-конативним аспектам особистості перекладача, механізмам його мислення та мовленнєвих стратегій, визначенню його посередницького статусу в міжмовній і міжкультурній комунікації відведено центральну роль. Тому цей підхід вигідно різниться на тлі лінгвістичного передусім тим, що закладені в ньому принципи перекладу ґрунтуються на пошуку *схожостей*, а не відмінностей між в(и)хідною та цільовою мовами, спільних перекладацьких стратегій, характерних для всіх або більшості перекладачів.

У зв'язку з підвищенням інтересу сучасного перекладознавства до семіотики культур та міжкультурної взаємодії (Л. С. Бархударов, І. Е. Ключанов, Ю. М. Лотман, В. М. Розін, Ю. С. Степанов, У. Есо, Т. Sebeok, G. Toury, W. Wills), адекватного відтворення в перекладі функції або лінгвоетнічної реакції носіїв мови тексту оригіналу (В. І. Карабан, Л. К. Латишев, В. Д. Радчук, Еу. Nida), збереження емоційно-прагматичного й естетичного складників цього процесу (Р. П. Зорівчак, Т. Р. Кияк, Л. В. Коломієць, А. М. Науменко, М. О. Новикова, О. Д. Огуй, О. В. Ребрій, О. І. Чередниченко), виникає нагальність заглиблення до процесів сприйняття, розуміння та породження тексту, тобто *процедурних* аспектів перекладу, для пошуку й установлення закономірностей інтерпретації перекладачами текстів – культурних продуктів носіїв природних мов світу. Виконання такого завдання можливе, на нашу думку, лише за умови ретельного вивчення дослідниками процесів, які тривають усередині т. зв. «чорної скрині», – мозку інтерпретатора, адже саме в ньому народжуються і реалізуються типові алгоритми або унікальні стратегії діяльності перекладача, зміст яких і становить інтерес для психолінгвіста.

Отож, перекладознавство на сучасному етапі розвитку не може спиратися винятково на лінгвістичну парадигму, пріоритетними об'єктами якої нині є текст та дискурс у когнітивному (А. Д. Белова, С. А. Жаботинська, О. С. Кубрякова, А. Е. Левицький, Й. А. Стернін, І. С. Шевченко, Ch. Fillmore, G. Lakoff, R. Langacker, H. Schmid, F. Ungerer та ін.) та прагматичному (Л. І. Булатецька, В. З. Дем'янков, Г. Г. Почепцов, Л. В. Солощук, J. Austin, T. van Dijk, S. Levinson, J. Searle, J. Thomas, J. Verschueren, G. Yule та ін.) [Белова 1997; Булатецька 2004; Жаботинская 2009; Кубрякова 2004; Левицький 1998; Попова 2007; Почепцов 1975; Солощук 2006; Шевченко 2004; Dijk 1983; Fillmore 1992; Lakoff 1995; Langacker 2000; Levinson 1983; Thomas 1995; Ungerer 1999; Verschueren 1999; Yule 1996] аспектах. Зрештою, ці найпопулярніші на вітчизняній науковій арені сьогодні напрямки лінгвістики первинно відштовхувалися від психолінгвістики, здобувши власне оформлення саме на її методологічній основі [Стернін 2007; Slama-Cazacu 2007].

У глобальному сенсі психолінгвістика перекладу є надійним форпостом ідеї перекладності, активно поширюючи її й стаючи, відтак, на заваді розвитку ідей неперекладності в дусі гіпотез лінгвістичної відносності В. фон Гумбольдта та мовного детермінізму

Е. Сепіра, Б. Ворфа [Сепир 1993]. Означені теорії є бар'єром на шляху визнання принципової можливості точно перекладати літературні твори, а тим більше досягати того самого враження, яке вони справляють на читача оригіналу [Hockett 1954, 122]. Фактично, якби адекватний переклад був неможливий, то кожна природна мова як «ДНК створеної її носіями культури» [Казарин 2003] існувала б як герметична система, приречена на вимирання. Але нині, як стверджують чільні перекладознавці Я. де Ваард, Ю. Найда, проблеми в цій науці полягають не в тому, чи можливий переклад, а в тому, як виявилось можливим отримати таку велику кількість удалих перекладів [Ваард 1998, 50].

Оскільки з перспективи теорії інформації всі відомі природні мови є «відкритими системами» [Стариш 2004], культури різних народів також мають значну схожість, навіть більшою мірою, ніж ми звикли собі уявляти [Ваард 1998, 51]. Схожостей набагато більше, ніж відмінностей, а тому слід говорити про реальність явища універсальності й у перекладі. Таке бачення актуалізує вивчення закономірностей і в контрастивній лінгвістиці, і в перекладознавстві, адже для перекладознавчих студій зіставні дослідження набувають нині особливої ваги [Крупнов 1987, 18; Нестерова 2010, 114]. Про це також свідчать фундаментальні праці й українських учених Ф. С. Бацевича, Р. П. Зорівчак, М. П. Кочергана, А. Й. Паславської, Р. С. Помірка, С. О. Швачко та ін. [Зорівчак 1983; Зорівчак 1989; Кочерган 1999; Паславська 2005; Помірко 2010; Швачко 1977]. Як зауважує в цьому зв'язку професор Р. П. Зорівчак, «наявність кількох іншомовних інтерпретацій одного оригіналу дуже корисна для перекладознавчого аналізу» [Зорівчак 1983, 13].

Актуальність психолінгвістичних студій процесу художнього перекладу викликана відновленням інтересу науковців до процесів мислення перекладача мистецьких творів, свідченням чому є поява на зламі тисячоліть ґрунтовних робіт В. Г. Красильникової, В. О. Нурієва, Т. Г. Пшонкіної, І. В. Романової, Ю. О. Сорокіна, Т. О. Фесенко та ін. [Красильникова 1998; Нуриев 2005; Пшенкина 2005; Романова 2002; Сорокин 2003; Фесенко 2002], у яких акцентується на перекладі як діяльності, визначенні психолінгвістичного статусу перекладача як посередника міжкультурної комунікації. Тому психолінгвістичний діяльнісний підхід до перекладу з урахуванням праць класиків і сучасників перекладознавства й прикладної

психолінгвістики дає можливість моделювання процесу перекладу (І. О. Герман, В. М. Крупнов, Ю. М. Марчук, Г. Е. Мірам, В. І. Фінагентов, R. Bell, D. Gile, H. Hönl, J. Kroll, E. Stewart). Психолінгвістична модель художнього перекладу, з перспективи якої він кваліфікується як вид мовленнєво-мисленнєвої діяльності перекладача, а сам інтерпретатор постає як особистість, підвищує ступінь вірогідності й об'єктивності в поясненні дослідником-перекладознавцем застосованих перекладачем стратегій під час інтерпретації художнього твору.

Усе викладене вище визначає *актуальність* цієї праці, яка має за *мету* встановити психолінгвістичні універсалії перекладу художнього тексту, визначивши спільні особливості мовленнєво-мисленнєвої діяльності перекладачів на основі моделювання процесу художнього перекладу. *Об'єктом* дослідження вибрано англomовні й україномовні художні твори сучасних та класичних авторів і тексти їхніх перекладів українською й англійською мовами, відповідно, а *предметом* – психолінгвістичні універсалії перекладу художнього тексту.

Пріоритетні *завдання* праці: з'ясувати психолінгвістичні особливості створення художнього тексту та його перекладу; сконструювати психолінгвістичну модель перекладу, визначити й схарактеризувати на її основі загальні та емпіричні психолінгвістичні універсалії перекладу художніх творів.

Для розв'язання поставлених завдань дослідження залучено низку *методів*, провідними серед яких є загальнонауковий метод моделювання, методи психолінгвістичного аналізу: семантичний диференціал, контент- та психолінгвістичний текстовий аналіз, інтроспективний аналіз, вільний асоціативний експеримент; методи статистичної обробки даних за допомогою комп'ютерного забезпечення *SPSS* для *Windows* – кореляційний аналіз (коефіцієнт *r*-Пірсона для визначення кореляційних зв'язків між оригіналом та перекладами), факторний аналіз (метод головних компонент) для визначення особливостей семантики поетичного тексту та текстів перекладу.

Ми не ставили за мету здійснити всебічний опис основ художнього перекладу з позиції мовознавства чи літературознавства, оскільки, на щастя, сьогодні в Україні є чимало гідних праць такого спрямування, а лише здійснити спробу поглянути на цей вид перекладу з перспективи механізмів перекладацького мислення.

Висловлюю глибоку вдячність моєму Учителеві – доктору філологічних наук, професорові, завідувачеві кафедри перекладознавства та контрастивної лінгвістики імені Григорія Кочура Львівського національного університету імені Івана Франка Роксолані Петрівні Зорівчак, яка своїм прикладом навчила мене любити й шанувати працю, виявила терпіння й уважність, дала мудрі поради щодо цієї монографії.

Дякую рецензентам цієї наукової розвідки – професорові Волинського інституту економіки та менеджменту Людмилі Василівні Бублейник, професорові Київського національного університету імені Тараса Шевченка В'ячеславу Івановичу Карабану, професорові Київського міжнародного університету Ларисі Федорівні Омельченко за вельми цінні зауваження та побажання під час викладу матеріалу монографії.

Вдячний також своєму другові, людині великого серця, у якому завжди нуртувала позитивна енергія любові, – талановитому українському письменникові й перекладачеві Юрію Володимировичу Покальчуку, котрий зробив величезний вплив на моє становлення як «перекладознавчої особистості».

Дякую щиро професорові й завідувачеві кафедри прикладної лінгвістики Волинського національного університету імені Лесі Українки Марії Олександрівні Оліковій за всебічну підтримку під час написання книги, а також моєму канадському колезі Дональду Пуффальту за висловлені побажання щодо перекладу і, безперечно, моїм студентам, багато з котрих сьогодні стали вже професійними перекладачами, за участі яких народжувалася ця книга.

Умовні скорочення

- BAE – вільний асоціативний експеримент
- BT – в(и)хідний текст
- BM – в(и)хідна мова
- GM – головний мозок
- DKC – доміантний канал сприйняття
- INTPA – інтроспективний аналіз
- KA – контент-аналіз
- KPA – кореляційний аналіз
- KS – когнітивний стиль
- LP – ліва півкуля
- PLTA – психолінгвістичний текстовий аналіз
- PM – мова перекладу
- PP – права півкуля
- PRO – паралельно розподілена обробка
- PT – текст перекладу
- SD – семантичний диференціал
- UPK – універсальний предметний код
- UPSK – універсальний предметно-схемний код
- FA – факторний аналіз

РОЗДІЛ І

ПЕРЕКЛАД ЯК ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ ФЕНОМЕН

*Мова – найважливіша матеріальна основа
як оригінального, так і перекладного твору.*

О. І. Чередниченко

*В усіх відомих нам досі мовах
ми встановлюємо спільні елементи*

І. О. Бодуен де Куртене

1.1. Психолінгвістичні підвалини перекладознавства

«Якби достеменно знати, про що йдеться, перекладати було б зовсім нескладно», – так у розпачі один із перекладачів Біблії, невдоволений своєю працею, інтуїтивно сформулював головну психолінгвістичну проблему віднаходження функціональних еквівалентів під час перекладу [Ваард 1998, 9]. Нагальність психолінгвістичного підходу до перекладу як мовленнєво-мисленнєвої діяльності людини викликана домінуванням донині лінгвістичних концепцій перекладу, не здатних достатньою мірою пролити світло на перебіг мовленнєво-мисленнєвої діяльності перекладача.

Ще донедавна серед перекладознавців панувала думка, що перекладознавство – це одна з лінгвістичних дисциплін, іменована як «трансляційна лінгвістика» [Фесенко 2001]. Зокрема, такого підходу дотримуються представники авторитетної лейпцизької школи перекладу О. Каде, А. Нойберт, Г. Йегер [Jäger 1975; Kade 1980; Neubert 1985]. Предметом «трансляційної лінгвістики», відтак, уважають вивчення мовних перекладацьких (трансляційних) процесів, а також

аналіз їхніх базових мовних механізмів. Завданням лінгвістики перекладу є інваріантне збереження інформаційного змісту тексту під час перекладу.

Водночас лінгвістика сьогодення сама переживає не найкращі часи, «кидаючися» від дискурсивно-прагматичної парадигми до когнітивної, надаючи не завжди вмотивовано старим поняттям нових ярликів [Левицкий 2006; Манакін 2011]. Когнітивні лінгвісти почасти забувають, що їхня гілка мовознавства стала реальною лише після оформлення теоретичних постулатів психолінгвістики [Стернин 2007, 34], а прагматична лінгвістика спирається на психологію мовлення. Сумним свідченням кризи мовознавства на межі тисячоліть стала доповідь професора О. О. Леонтьєва на Міжнародній науковій конференції «Лінгвістика наприкінці ХХ століття: підсумки і перспективи» (Москва, 1995) на тему «Надгробне слово чистій лінгвістиці» [Леонтьев 1995]. Така кричуща назва спонукає погодитися з тезою, що в ХХІ столітті наука повинна рухатись не за галузями, а за проблемами [Асмолов 2000].

Ця ідея близька російському когнітивному лінгвістові О. С. Кубряковій, яка вважає, що основним завданням теоретичних пошуків сьогодні є перенесення дослідницьких акцентів на наукове обґрунтування механізмів обробки мови та побудову моделі її розуміння [КСКТ]. Оскільки в основі такої моделі лежить положення про взаємодію різних видів знань та стратегій їх обробки, «чиста» лінгвістика вже не може володіти монополією на конструювання загальної моделі розуміння в межах інших наукових галузей. Так, перекладознавець М. Снел-Горнбі в монографії “Translation Studies: An Integrated Approach” (1995) наголошує на необхідності відступу сучасної науки про переклад від «застарілих» лінгвістичних ідей, позаяк мовознавчий підхід уже не здатен сьогодні надати ґрунтовних знань і вичерпних рішень щодо розв’язання ключових проблем перекладознавства [Snell-Hornby 1995, 14–15].

Під час пошуку нових орієнтирів у перекладознавстві нині дедалі частіше дослідники звертають увагу на ідеї психолінгвістики, котру визначають як науку, що вивчає «устрій і функціонування мовленнєвих

механізмів людини» [Леонтьев 1976], «предметом якої є відношення між системою мови <...> і мовною здатністю» [Леонтьев 1969, 106], включаючи експериментальне дослідження психологічної діяльності суб'єкта із засвоєння та використання системи мови [КСКТ, 147]. Це – галузь знань, що вивчає процеси розуміння, породження та запам'ятовування мовлення [Harley 2008, 4].

Підвалини психолінгвістичного підходу в перекладі, хоча й із присмаком «неперекладності», закладали вчені ще наприкінці XVIII – на початку XIX століття. Так, видатний німецький етнолог Вільгельм фон Гумбольдт (1767–1835) на основі розуміння індивідуальності та своєрідності мов і духовної унікальності народу висунув гіпотезу лінгвістичної відносності, яка поширилася далеко за межі мовознавства, природно, здійснивши вплив і на психолінгвістику, і на перекладознавство. Гіпотеза постулювала, що носії різних мов сприймають реальність і мислять по-різному, оскільки категорії й відмінності, закодовані в одній мові, не обов'язково наявні в іншій.

Слово, за В. Гумбольдтом, – «це не відбиток предмета, це його образ, створений цим предметом у людській душі. Слово відображує індивідуальність людини, її своєрідну позицію в баченні світу» [Гумбольдт 1984, 78], мова ж регламентує пізнання людиною світу. Відтак, мова як породження «національного духу» є необхідною передумовою людського мислення, накладаючи обмеження на переклад. Тому перекладач, на думку вченого, намагається розв'язати загально нерозв'язуване завдання: він повинен повністю дотримуватись оригіналу й водночас зважати на особливості своєї рідної культури та мови. У першому випадку текст перекладу (ПТ) втратить «присмак» і особливості цільової мови, у другому – під час перекладу втрачаються риси оригіналу.

Дослідником, який підтримував загальний дух «неперекладності», проте сам перекладав досить удаю, був український науковець Олександр Опанасович Потебня. Накресливши шляхи й нагальність зближення мовознавства та психології та назвавши науку майбутнього «лінгвістична психологія» [Потебня 1993; Fizer 1986], адепт ідей В. фон Гумбольдта в межах своєї концепції відношення слова до думки

висловлював ідею, що переклад з однієї мови на іншу неможливий без певної зміни смислу, адже слово першої мови не може бути тотожне слову другої, навіть якщо обидва належать до одного й того самого предмета або явища [Психолінгвістика 2006, 44]. До того ж, переклад не досягає своєї мети, позаяк жодна мова, фактично, не перекладна іншою [Фінкель 2007, 254], тому «переклад з однієї мови на іншу є не передача тієї самої думки, а збудження іншої, відмінної» [Потебня 1993, 172].

Своєрідно підійшов до теми перекладу й універсалій І. Бодуен де Куртене – з боку генетичної спорідненості мов, поставивши на порядок денний необхідність розгляду поняття «фонетичний переклад». У полеміці з М. Крушевським він наполягав, що з позиції мовця мова є явищем наскрізь і винятково психічним, «центрально-мозковим». Фонетичний переклад, тобто передача звукової форми окремих слів однієї мови звуковою формою іншої, можливий за суворо визначеними звуковими законами й за встановленими звуковими відповідностями. Тому можливість такого перекладу вважається ознакою генетичної спорідненості мов [Бодуен де Куртене 1963].

У цьому контексті варто згадати школи структуралізму, які здійснили неабиякий вплив не лише на мовознавство, а й на становлення психолінгвістики та перекладознавства як окремих галузей науки [Сосюр 1998; Сусов 1999]. Свідченням цього є ідеї представника американської школи структурної лінгвістики – видатного перекладознавця й перекладача Біблії, «батька динамічної еквівалентності» Юджина Найди [Nida 1964].

Інший представник американської школи Чарльз Осгуд, який був одним із представників біхевіоризму в американському дескриптивізмі середини ХХ ст. (що виявився одним із потужних джерел психолінгвістики), тлумачив акти комунікації у вигляді моделей загальної теорії зв'язку. Завдячуючи народженню в надрах молоді психолінгвістики комунікативної парадигми, з погляду якої мову почали трактувати як інструмент комунікації, відбувся відхід від теорій «неперекладності» в дусі Сепіра–Ворфа. Нагальною тоді постала проблема розуміння учасниками комунікації одне одного,

чільне місце в якому належить коду [Osgood 1954]. Цей, за термінами Ч. Осгуда, «код» і є знання, які дають змогу, з одного боку, породжувати висловлювання, а з іншого, – розуміти думки, виражені засобами мови. Знання, використовувані для декодування повідомлення, не обмежуються лише знаннями про мову. До них належать також енциклопедичні знання про світ, соціальний контекст, уміння когнітивно обробляти текст та відображену в ньому інформацію. При цьому жоден із видів знань не є визначальним. Лише комплексне дослідження організації всіх типів знань дає змогу визначити сутність комунікативної компетенції, формування вивідного знання та конструювання моделі ситуації тексту / дискурсу.

Безумовно, такий комунікативний підхід із «присмаком» біхевіоризму в психолінгвістиці Ч. Осгуда та його послідовників фактично стимулював також розвиток теорії перекладу наприкінці 50-х рр. ХХ століття, оскільки до того часу, як зауважували вище, вона перебувала під впливом теорій «неперекладності».

Модель комунікації Осгуда–Вівера слугувала точкою відліку формування перших моделей і двомовної комунікації. Так, представник лейпцизької школи перекладознавства Отто Каде запропонував таку схему двомовного комунікативного процесу, яка має трифазову реалізацію (див. рис. 1.1):

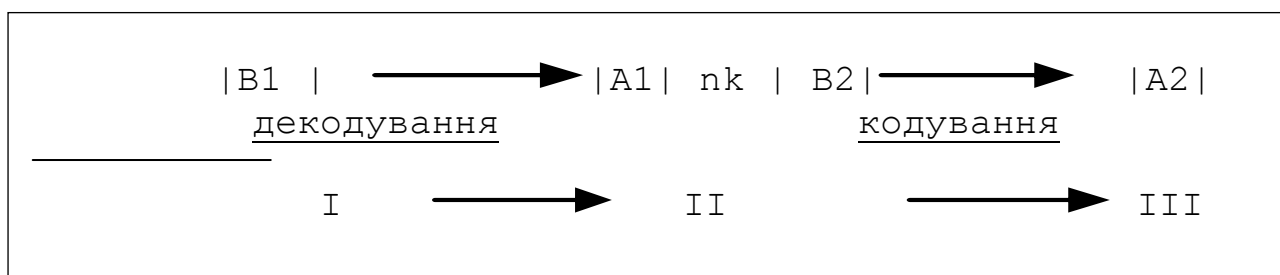

Рис. 1.1. Модель двомовної комунікації за О. Каде

Якщо Відправник (B1) й Адресат (A2) мають різні мовні коди, то зміна кодів забезпечується перекладачем (машиною) з обов’язковим збереженням інваріанта інформації вихідною мовою (BМ).

Отож, у фазі I перекладач є першим адресатом (A1) вихідного тексту. У фазі II перекладач після виконання функції перекодувальника (nk) й зміни коду стає вторинним відправником

(B2). Нарешті, у фазі III перекладач здійснює кодування тексту на ПМ для кінцевого одержувача – адресата 2 (A2) [Фесенко 2001; Kade 1980].

У комунікативній концепції О. Каде мовна форма слугує змісту, переклад – це проста заміна мовних одиниць однієї мови на такі само знаки іншої мови. Як бачимо, перекладознавець обмежує «радіус дії» трансляційної лінгвістики лише текстовим змістом, не надаючи великої ролі мисленнєвому аспекту діяльності перекладача. Така позиція загалом характерна для обмеженої біхевіористичної картини тодішнього наукового бачення за принципом ланцюга «стимул–реакція». Попри застереження, ця та інші моделі тих днів дали імпульс першим системам машинного перекладу нульового покоління, які іменувалися «морфологічними» [Hutchins 1992].

Водночас варто зауважити, що комунікативний підхід до перекладу не здатен був забезпечити достатньої бази для розуміння природи мовних знаків на всіх мовленнєвих рівнях, відношення мови до культури. Крім того, з позиції логіки задля опису феноменології перекладу як особливого явища психолінгвістичного порядку, потрібно аналізувати і структуру, і функцію. А дослідження мовних засобів (пере)вираження інформації повинно проводитися із зануренням у контекст об'єктивної дійсності, над чим працювали й працюють нині вітчизняні та зарубіжні психолінгвісти й перекладознавці, серед яких – В. П. Белянін, І. Н. Горелов, О. І. Горошко, М. І. Жинкін, О. О. Залевська, Л. О. Калмикова, Т. Ю. Ковалевська, М. Ф. Косилова, В. В. Левицький, О. О. Леонт'єв, Н. М. Максимчук, В. О. Пищальникова, І. М. Румянцева, Ю. О. Сорокін, Й. А. Стернін, Т. М. Ушакова, Р. М. Фрумкіна, О. М. Холод, J. Arabski, E. Brosig, H. Cairns, E. Fernandez, D. Gabrys-Barker, A. Łyda, T. Slama-Cazacu та ін. [Белянін 2008; Горелов 2003; Горошко 2009; Жинкін 1982; Психологія мовлення... 2008; Ковалевська 2001; Залевская 2000; Косилова 1990; Левицький 2006; Леонт'єв 2005; Пищальникова 2007; Полюжин 1991; Румянцева 2004; Стернін 2008; Фрумкіна 2007; Холод 2007; Arabski 2007; Brosig 2007; Cairns 1999; Fernandez 2010; Gabrys-Barker 2007; Łyda 2007; Slama-Cazacu 2007].

Потужним рушієм і точкою відліку перекладознавчих досліджень уже в новому форматі була психолінгвістична концепція трансформаційної (генеративної) граматики ще одного американського вченого Ноама Хомського (Чомскі). Для цього психолінгвістичного дослідження перекладу цінним видається його положення трансформаційної граматики стосовно того, що вивчення механізмів засвоєння мови уможливує виявлення й осмислення універсалій у мовах і перекладі [Chomsky 1965; Chomsky 2002]. Теорія універсальної граматики американської школи поряд із ідеями необіхевіоризму мала значний вплив й на становлення наукових поглядів перекладознавця Ю. Найди, а також на розвиток систем машинного перекладу першого та другого поколінь, базованих на правилах (Rule-based MT): трансферних систем з елементами інтерлінгва (Transfer-based vs. Interlingua) [Дарчук 2008; Arnold 1998; Wilks 2011].

Багато радянських перекладознавців, серед яких Б. В. Беляєв, І. В. Карпов, Я. Й. Рецкер, Г. В. Чернов та ін. [Беляєв 1963; Карпов 1950; Рецкер 1974; Чернов 1984; Финагентов 1982], переосмислили у своїх працях деякі положення вітчизняної та зарубіжної психолінгвістики й зблизили позиції наукових парадигм психолінгвістики й перекладознавства, акцентуючи на психолінгвістичній природі усного та письмового перекладу як прикладної діяльності. Уявлення про психолінгвістичну складність процесу перекладу полягає в тому, що відтворення смислу вихідного повідомлення і донесення думки відправника до одержувача не можливе без її трансформації, адже, за Л. С. Виготським, думка не складається з окремих слів і завжди є дещо більша за протяжністю й обсягом, ніж слово [Выготский 2001a].

Наприкінці 1980-х рр. вітчизняні перекладознавство й психолінгвістика, почасти під впливом радянської «теорії мовленнєвої діяльності», виявляли тенденцію до відступу від вивчення «мовної здатності», зосереджуючись на дослідженні «мовної активності». Така зміна наукового фокуса, спричинена частковим переглядом теорії породжувальної граматики Н. Хомського й нагальністю вивчення речення в мовленнєвому контексті, в дискурсі, багато важила й для

перекладознавства. Аналіз мовленнєвої діяльності «як цілого та *закономірності* (виділено нами. – С. 3.) її комплексного моделювання» [Леонт'єв 1969] сприяв можливості зміщення акцентів перекладознавчих пошуків у бік виявлення законів процесу сприйняття вихідного тексту (ВТ) та породження тексту (ПТ) цільовою мовою.

Сучасний період розвитку перекладознавства й психолінгвістики тісно пов'язаний із когнітологією та семіотикою. Для першої психолінгвістика, як зазначали, слугувала точкою відліку. Для семіотики ж переклад завжди являв цінність через його культурну поліаспектність. Тому симптоматично, що на цьому етапі є спроби назвати цю галузь науки когнітивною психолінгвістикою [Фесенко 2002], а також етнопсихолінгвістикою [Пищальникова 2007] поряд із поширенням у науковому обігу поняття «когнітивна транслятологія» як сучаснішої назви для перекладознавства. Утім домінування когнітивного підходу в перекладознавстві виявляється в прагненні дослідників з'ясувати, яким чином людина відтворює авторську інформацію про дійсність, по-особливому організовує цю інформацію в пам'яті та перетворюючи на одиниці й пакети знань. Нині також простежується активне розроблення теми аналізу процесів становлення й функціонування мовної свідомості [Беянин 2008, 31–32].

Психолінгвістичні питання мовленнєвої діяльності, породження та сприйняття тексту як писемно зафіксованого продукту мовленнєвої діяльності та мовлення, одиниці комунікації, детермінованої вимогами спілкування [Беянин 1988, 9], особливо актуальні нині для теорії і практики усного та письмового перекладу. Завдяки «політиці партнерства» з боку психолінгвістики переклад дедалі частіше почали вважати як прикладну наукову дисципліну з особливим статусом [Ваард 1998, 224].

Підсумовуючи стислий огляд «точок дотику» перекладознавства й психолінгвістики, наголосимо: психолінгвістичні ідеї видаються надзвичайно цінними для розширення уявлення перекладознавців про переклад як інтелектуально-творчий процес, а також для окреслення орієнтирів психолінгвістичного моделювання художнього перекладу й установлення на цій основі його психолінгвістичних універсалій.

1.2. Сучасні психолінгвістичні концепції перекладу

Теорія лінгвістичної відносності В. Гумбольдта не залишила байдужих серед науковців, знайшовши продовження у ХХ столітті в теорії лінгвістичного детермінізму його послідовників Е. Сепіра та Б. Л. Ворфа. Як зазначав Е. Сепір, «мова – це те, як думають», а «культуру можна визначити як те, що певне суспільство робить і думає» [Сепир 1993, 42].

Наприклад, через те, що мова індіанців гопі має лише одне слово *масайтака* для позначення всіх об'єктів, що літають, за винятком птахів, носії не здатні сприймати й концептуалізувати відмінності між комахами, літаками, кажанами і т. ін., – так, як це можуть, приміром, зробити носії європейських мов.

Так само носії англійської (й української) не концептуалізують відмінність між різними видами снігу, як це роблять, наприклад, інуїти, маючи більше десятка окремих імен, що позначають специфічні риси снігу. Це може бути сніг, з якого будують помешкання – іглу, сніг, що падає, що лежить, тане або виблискує в променях сонця тощо. Безумовно, мова ескімосів має і загальне слово в нашому розумінні зі значенням снігу.

Іспанська ж мова диференціює поняття *живої риби* (*pez*) та *риби як страви* (*pescado*). Такі випадки дають частині дослідників багатий ґрунт для розвитку тієї ідеї, що абсолютно правильно перекладати з однієї мови на іншу неможливо, оскільки, за Б. Ворфом, «слів, тотожних у різних мовах за семантичними ознаками, взагалі немає».

Але потреба в перекладі викликана розмаїттям мов у світі й міжкультурною комунікацією, а вона, як слушно зауважує румунська вчена Т. Слама-Казак, – у фокусі інтересу психолінгвістики [Slama-Sazacu 2007]. Підхід цієї науки до перекладу як виду комунікації тлумачить перекладача як «семіотичну особистість» [Лотман 2004], покликану долати труднощі незбігу значень, різниці «мовних картин світу» та іменованих об'єктів, знаходити еквіваленти в цільовій мові, яка, зазвичай, членує дійсність інакше, ніж вихідна мова. Ідеться не лише про часто згадувані екзотичні приклади перекладу слів-реалій, а

й про непоодинокі випадки існування в мові оригіналу більше одного еквівалента в мові перекладу чи навпаки.

Порівняймо: маємо в українській «рука», в англійській – «hand» та «arm». Буває, що й у менш дистантних мовах фіксуємо подібні явища. Так, у парі російська–українська чуємо вихідною мовою: «международные отношения», «человеческие отношения», «семейные отношения», «математическое отношение», «отношение к природе», а українська в результаті відтворюватиме «міжнародні відносини», «людські взаємини», «сімейні стосунки», «математичне відношення», «ставлення до природи». Або ж проблема відтворення українського слова «степ» в англійській чи будь-якій іншій природній мові. У мовах світу фіксуються різні слова-аналоги нашого степу, які водночас не стали бодай частковими еквівалентами українського слова. *Савана* рідна для аборигенів тропічної Африки, тоді як *пампаси* – для жителів Аргентини, а *прерія* – для мешканців південної Канади та центру й півдня США. Усі ці назви, об'єднуючися навколо родового поняття *lowland*, та схожі випадки живлять ґрунт для прибічників теорій неперекладності та лінгвістичної відносності [Васильєв 1974].

Попри вже окреслені сильні сторони гіпотези лінгвістичної відносності, вона має і вразливі місця. Наприклад, для європейських гірськолижників відсутність у їх рідних мовах слів, що позначають різні стани снігу, не заважає розрізняти їх. Незважаючи на те, що в мові деяких племен Папуа Нової Гвінеї існують лише два слова для позначення кольорів (темний і світлий), мовці здатні, так само, як і ми, розрізняти всі відтінки кольорів [DP, 412].

Загалом асиметрія у структуруванні реальності носіями дистантних і не надто мов видається нездоланною проблемою, ба навіть викликом для перекладача. Проте переклади були, є і будуть, а «старий, як Вавилонська вежа... забобон неперекладності» [Радчук 2007] потрібно радше ламати, аніж приймати. Повсякдень іноді буває важко «перекласти» мову свого давнього приятеля, який розмовляє з тобою, звісно ж, не чужоземною і який також по-

своєму сприймає цей світ. Кожна природна мова унікальна й неповторна, однак в основі всіх мов лежить словниковий склад, граматичний устрій. Усі вони є засобом вираження думок і їхньої передачі в процесі комунікації з іншими людьми. Водночас мова, якою ми розмовляємо, не лише відбиває наші думки, а й також «формує у вигляді думки» те, що ми воліємо виразити [Кудрявцева 2011].

Із гіпотези Сепіра–Ворфа випливає: якщо структура мови детермінує структуру мислення і спосіб пізнання зовнішнього світу, тоді пізнання є обмеженим і не має об'єктивного загальнозначущого характеру. Близькою до цієї гіпотези є етнолінгвістична теорія, сутність якої полягає в тому, що кожна мова інкорпорує у своїй структурі особливе світобачення, філософію сприйняття світу її носієм [Булатецька 2004, 40]. З одного боку, справді, світ – це калейдоскопічний потік вражень, що має бути організований нашою свідомістю, а це означає – мовною системою, що зберігається у свідомості. Водночас, у такому разі інтелект ототожнювався б, а відтак і обмежувався б лише кордонами свідомості.

Тому з психолінгвістичних позицій зі згаданою теорією важко погодитися, оскільки вона заперечує переклад як феномен і як особливий різновид мовленнєвої діяльності. Концепція неперекладності, яка логічно випливає з гіпотези мовної відносності, ставить під сумнів міжмовну комунікацію, не залишаючи місця й думці, що бере початок «від невиразного бажання» [Выготский 2001a], мотиву. Саме мотиви ініціюють процес внутрішнього мовлення, яке формує думку, що нерідко не досягає стадії зовнішньої вербалізації.

Перекладність сьогодні, як стверджує В. Д. Радчук, є ключовим поняттям у теорії перекладу: «бо ж хто буде братися за переклад, коли наперед відомо, що нічого перекласти неможливо?» [Радчук 2007, 152]. Мова кожного народу здатна через синонімію компенсувати відсутність абсолютного еквівалента чужоземного слова. Українська мова впродовж своєї історії сформувала надзвичайно розвинену синонімію для найменування понять із найтоншими смисловими відтінками. Так, наприклад, синонімічне гніздо імен природного явища *снігопаду*

формують слова *віхола, заметіль, метелиця, юга, хуга, хурделиця, завія* [Зорівчак 2005, 195]. Отже, відмінності в мовах справді існують, але вони долаються в перекладі синонімією, описом або уточненнями.

Психолінгвістика, яка визначає переклад одним із пріоритетних об'єктів дослідження, так само, як і вітчизняне перекладознавство, доводять принципову можливість і потребу перекладу [Зорівчак 1983, 159; Коптілов 2003, 36]. Ще О. М. Фінкель у першій теоретичній праці «Про деякі питання теорії перекладу», яка побачила світ на зорі українського перекладознавства наприкінці 1930-х рр., критикуючи погляди О. О. Потебні, висловлює крайній подив щодо повсюдної думки про неможливість перекладу, висловлюваної науковцями, вдала перекладацька практика котрих цілком заперечувала такий песимізм [Фінкель 2007, 253]. О. О. Потебня не був самотнім у своїх «неперекладних» уявленнях: навіть усередині перекладознавчого табору налічували багато чільних учених-адептів цієї ідеї, серед яких був і німецький перекладознавець Ф. Шлайєрмахер [Schleiermacher 1963; Munday 2001].

Для когнітивного моделювання перекладацького процесу потрібно виходити не з настанови на нього, яка ґрунтується на міжмовних трансформаціях. Натомість слід дотримуватися погляду, що переклад є багатоплановим і багатовимірним видом людської діяльності, який акумулює в собі проблеми філософії, психології, лінгвістики, фізіології та інших наук [Zlobin 2003]. Погляд на переклад як на діяльність і засіб міжмовної комунікації розвінчує упереджене ставлення до нього. Бачення перекладу як діяльності цілком узгоджується з положеннями радянської психолінгвістики, що мала назву, як ми вже зазначали, «теорія мовленнєвої діяльності». Нині у фокусі уваги психолінгвістів-перекладознавців переклад постає як когнітивна діяльність людини в контексті його соціокультурних функцій. На цьому аспекті наголошував і Р. О. Якобсон, зазначаючи, що «когнітивний рівень мови не лише дозволяє, а й прямо вимагає перекодувальної інтерпретації, себто перекладу» [Якобсон 1979, 22].

Діяльнісний інтерпретативний підхід до розуміння процесу перекладу, як зазначає І. С. Шевченко, передбачає певною мірою

реконструкцію перекладачем діяльності автора впродовж породження тексту оригіналу [Шевченко 2003, 7]. У контексті «когнітивної транслятології» перекладацьку діяльність трактують як реалізацію взаємодії когнітивних і мовних структур індивіда (перекладача) в найширшому контексті його психосеміотичної характерології. Перекладачеві відведено не скромну роль вербального перекодувальника, а інтерпретатора смислового коду, закладеного у в(и)хідному тексті [Фесенко 2002, 133].

У концепції Ю. О. Сорокіна переклад уявляється тріадою: переклад як продукт, переклад як сума технологій і переклад як процес комбінування деякого набору знаків, запропонованого реципієнтові перекладачем. Переклад, відтак, є «формою семіотичного досвіду однієї лінгвокультурної спільноти в знакових системах іншої лінгвокультурної спільноти» [Сорокин 2003, 31; Селіванова 1999, 2004]. Семантико-вербальна технологія представляє психічний і культурний досвід соціуму, тому відтворення цієї технології є, по суті, відтворенням чужого психічного й культурного досвіду. Якщо художній текст не відбиває відтворення такої технології ВТ, то такий переклад не можна вважати художнім, оскільки виконує лише формальне завдання – передає опредмечений сегмент поведінки й спілкування, відкидаючи невербальний аспект [Сорокин 2003, 34].

Погоджуючись загалом із поглядом Ю. О. Сорокіна на переклад, інша російська дослідниця-психолінгвіст Т. О. Фесенко актуалізує у своїй концепції етно-ментальний аспект діяльності перекладача. На перший план автор висуває проблему співвідношення когнітивних одиниць і вербальних значень. Значна кількість досліджень свідчить, що можливі відмінності між когнітивними процесами автора ВТ і його перекладачів зумовлені різницею в культурі й відбиваються в мові.

Людська свідомість як носій мови, так само і смисловий простір, визначаються певною мірою межами етнічної мови. Із позицій когнітивної транслятології дослідниця дає таке визначення перекладу: «Це лінгвальна проекція ментальних структур перекладача, активізованих у процесі перекладу, основу якої складає перероблення інформації, що передбачає сприйняття одного виду інформації з

подальшою трансформацією його в інший вид (ПТ)» [Фесенко 2002, 135]. Отже, чим ширші зони перетину ментальних структур автора й перекладача, то успішнішим є переклад (див. рис. 1.2):

Рис. 1.2. *Взаємодія ментальних структур автора ВТ та перекладача*

Важливого значення в згаданій концепції надається семантичному опису культурних концептів, що дає змогу виявити випадки смислової й оцінно-психологічної неспіввіднесеності перекладних концептуальних варіантів із їхніми інваріантними структурами.

Підсумовуючи огляд психолінгвістичної концепції перекладу Т. О. Фесенко, зазначимо, що процес перекладу можна представити як сприйняття одного виду інформації і трансформації її в інший вид. Стратегія пошуку оптимальних вербальних одиниць ПМ зумовлюється лінгвокультурною компетенцією перекладача.

Вагомий унесок до розуміння психолінгвістичної природи перекладу зробили французькі й канадські перекладознавці, серед яких – Д. Селескович та Ж. Деліл. Концепція Д. Селескович видається найрадикальнішою з-поміж згаданих. Дослідниця, по-перше, надає особливої ваги усному перекладу, який дає змогу переконатися, що переклад – це операція над ідеями, а не над мовними знаками. По-друге, саме усний переклад найповніше відбиває сутність перекладацького процесу, адже перекладач тут є безпосереднім учасником мовленнєвого процесу (чого не вистачає письмовому перекладу). Із цього випливає висновок автора: мовний бік проблеми перекладу не видається таким важливим, як психологічний (смиловий).

Ж. Деліл у запропонованій схемі процесу перекладу виокремлює, крім етапу вилучення смислу на стадії розуміння, етап оперування

поняттями за допомогою ментальних механізмів немовного характеру на стадії перевираження. Автор окреслює три стадії процесу перекладу: розуміння, перевираження, підтверджувальний аналіз. Загалом праці Ж. Деліла, присвячені переважно письмовому перекладу, спираючися на інтерпретативну теорію перекладу, не ігнорують, на противагу Д. Селескович, мовних аспектів перекладу. Тому канадський перекладознавець виявляється ближчим до психолінгвістичних засад у перекладознавстві [Комиссаров 2000, 45–47].

Важливою підставою для психолінгвістичного уявлення про переклад як діяльність, орієнтовану на процес, а не на продукт, є концепція німецького лінгвіста-перекладознавця В. Вілса [Wilss 1977]. Дослідник наполягає на тому, що теорія перекладу вивчає не об'єктивні сутності (фізичні об'єкти), а ідеальні об'єкти – мисленнєві дії та операції. Саме тому перекладознавство має трактувати процес перекладу як дію або поведінку, включаючи до нього суб'єктивний чинник – творчість, стратегії та інтуїцію перекладача. Завдання з'ясування ролі суб'єктивного аспекту автор покладає на когнітивну психологію – споріднену психолінгвістиці галузь психології [Комиссаров 2000, 86].

Одну з перших спроб експериментального дослідження мовленнєво-мисленнєвих операцій перекладача здійснив ще один німецький перекладознавець Г. Крінгс [Kring 1986]. На основі процедури «міркування вголос» й аналізу протоколів (транскрибованих із записів на магнітофонну плівку) дослідник поставив за мету встановити перекладацькі макро- та мікростратегії процесу перекладу. Він трактує стратегію перекладу як потенційно усвідомлений план перекладача щодо розв'язання проблеми в межах конкретного перекладацького завдання [Комиссаров 2000, 91–96]. Результати дослідження засвідчили важливі етапи й евристичні способи лексичного вибору перекладачами під час фаз розуміння та відтворення цільовою мовою. Зазначимо: учений головно зосередився на аналізі лексичного вибору в перекладі. Здійснене Г. Крінгсом дослідження видається вагомим внеском до формулювання

загальнотеоретичних висновків стосовно закономірностей процесу перекладу в контексті психолінгвістики.

Ще один німецький дослідник Г. Геніг, дотримуючися результатів психолінгвістичних тестів, робить висновок, що впродовж пошуку вербальних варіантів у мові перекладу когніція й інтуїція беруть участь не за лінійним принципом, а за принципом взаємонакладення. Інтуїцію трактують як здатність до миттєвого синтетичного цілісного розуміння відношень. Її завдання полягає і в пошуку вербальних даних, і у співвіднесенні мовної творчості перекладача з фрагментом дійсності та соціальною ситуацією для відпрацювання семантичних координат розуміння.

Завданням когніції, натомість, є послідовна ментальна робота з наявними конкретними даними, що приводять до віднаходження перекладацького рішення. У процесі перекладу ці два способи співіснують [Hönig 1995]. У концепції Г. Геніга та П. Кусмаула простежуємо неоднозначну інтерпретацію дослідниками неконтрольованих ментальних процесів. З одного боку, ці процеси свідомі, оскільки відомо про їх існування, з іншого, – вони мають несвідомий характер, адже їх зміст ментально не фіксується і не втілюється вербально [Hönig 1991].

Творчі аспекти перекладацької діяльності в нейролінгвістичному ключі піднімає у своїх працях фінський перекладознавець Ю. Гольц-Манттарі [Holz-Mänttärä 1989]. Її теорія співзвучна семіотичній концепції Ю. М. Лотмана (Тартуська школа) [Лотман 2004] у плані розуміння тексту перекладу як утворення, що несе нову інформацію. Чіткий психолінгвістичний підхід простежується в дослідженнях іншої представниці Скандинавії – фінського перекладознавця С. Тіркконен-Кондит [Tirkkonen-Condit 2004]. На особливу увагу заслуговує проведена дослідницею серія експериментів з університетськими студентами та викладачами [Комиссаров 2000, 110–111]. Головною метою цих експериментів було доведення прояву психолінгвістичної природи в текстолінгвістичних критеріях оцінювання якості перекладних текстів. Як з'ясувалося, «фактор адресата» [Воробьева 1993] і психолінгвістичні риси рецепторів зіграли тут провідну роль.

Реакція досліджуваних – фахівців-біологів (тексти перекладу були біологічного спрямування) та викладачів перекладу – в оцінюванні якості перекладу збіглася. Це засвідчило, що саме вони є «усередненими рецепторами» цільового тексту. Натомість фінські мовознавці здебільшого дали негативні відгуки на тексти перекладу, оцінені позитивно двома попередніми групами біологів та перекладознавців.

Як бачимо, переклад накладає свій відбиток на транслят, який в ідеалі мав би сприйматися як оригінальний текст, лише іншою мовою. Простежуємо сліди спільних тенденцій або закономірностей, які виявляються (свідомо чи несвідомо) в перекладі. Тому зупинімося на концепції іншого видатного науковця Гідеона Турі, який присвятив цьому питанню багато робіт.

Оригінальна концепція цього ізраїльського вченого посідає особливе місце з-поміж праць закордонних перекладознавців. Принциповим у його погляді є орієнтація не на процес перекладу, зіставлення ВТ та ПТ, що може вивчатися контрастивною лінгвістикою, а на текст перекладу. У зв'язку із цим Г. Турі висуває концепцію проміжної мови: прагнення до адекватності до деякої міри обмежує прийнятність ПТ, призводячи до того, що мова перекладів посідає особливе місце в системі мови перекладу. Ці перекладні тексти й уважаються міжмовою, утворюючи відносно самостійну реальність у цільовій мові [Toury 1980]. Через проміжну природу міжмови, наголошує автор, її дослідження повинно здійснюватися спільними зусиллями мовознавців, психолінгвістів та соціолінгвістів. Відтак позиція авторитетного перекладознавця Г. Турі багато в чому співзвучна з поглядами психолінгвістів: зростає визнання необхідності відкидання прескриптивних теорій і застосування натомість дескриптивного, емпірично засвідченого підходу в перекладознавстві, що виявляється в *імовірнісному* форматі тлумачення (probabilistic format of explanation) мовленнєвої поведінки перекладача. У цьому вбачаємо зближення цієї теорії з ідеями психолінгвістики першого покоління – біхевіоризмом.

Узагальнюючи вже викладені провідні психолінгвістичні концепції перекладу, зауважимо: психолінгвістичний вимір перекладу дає змогу тлумачити міжмовну комунікацію як мовленнєво-мисленнєву діяльність перекладача, із винятковою можливістю зазирнути в його розум, проаналізувати мозкові процеси під час цієї діяльності. Робимо висновок, що ментальні процеси, пов'язані з переробленням даних, тривають у ментальності суб'єкта не лише в логічній послідовності, а здатні мати синхронний і мережевий характер.

Спільність наукових підходів сучасного перекладознавства та психолінгвістики нині полягає у визнанні за відтворенням у цільовому тексті *функції* вихідного тексту пріоритетного завдання перекладу. Крім того, як свідчить наш теоретичний аналіз концепцій, психолінгвістика вбачає в перекладі динамічну природу, тобто розгляд цього феномену як діяльності (процесу). Тому погляд на переклад як на динамічну сутність уможливорює емпіричний пошук і об'єктивне встановлення закономірностей цього інтелектуально складного та багатогранного виду людської діяльності.

Логічним убачаємо подальший аналіз питання перекладацьких універсалій у діахронному аспекті, що є одним із завдань нашого подальшого дослідження.

1.3. Психолінгвістичні витоки універсалій у перекладі

Аналіз універсалій у нашій подальшій роботі зумовлений одним із завдань дослідження, яке полягає в з'ясуванні сутності поняття «універсалія», установлення характерних рис та класифікації універсалій перекладу художнього тексту, а також доведення їхнього психолінгвістичного статусу.

На думку психолінгвістів, настав час дійти розуміння того спільного, що об'єднує всіх людей [Слобин 2006, 214]: дослідницькі акценти поступово зміщуються, адже нині вчених дедалі більше цікавить питання мовних і культурних універсалій, ніж питання лінгвістичної та культурної відносності. Не менш вагомим сьогодні є

вивчення взаємозв'язку мови, мовлення та мислення, позаяк, як стверджує Д. Слобін, провідні параметри, за якими різняться виражені в мовній формі категорії, можна тлумачити як універсалії людського мислення [Там само, 210], тобто психолінгвістичні універсалії. Дослідники дедалі частіше акцентують увагу на цінності психолінгвістичного дослідження універсалій, позаяк нині являють інтерес явища, що трапляються в різних мовах із частотою, яка виходить за межі випадковості [Грінберг 1970, 35].

Слово «універсалія» походить від латин. *universalis* зі значенням *загальне, спільне поняття*. Дослідження перекладацьких універсалій бере свій відлік від студій мовних універсалій. Так, ще універсальна граматика Пор-Рояля, написана Клодом Лансло й Антуаном Арно, зіграла чималу роль у осмисленні загальних законів будови мови. Фактично вектор аналізу в їхній праці з універсалій – психолінгвістичний, адже вони запропонували ідею зіставлення логічних мисленневих операцій, здійснюваних протягом мовленнєвої діяльності людини, зі способом вираження цих операцій у мовних (граматичних) формах [Психолінгвістика 2006, 31].

Актуальністю для цього дослідження відзначається очевидність і невідповідність взаємозв'язку ідеї універсалій як спільних глибинних механізмів перекладу та ідей психолінгвістики, які рухалися ніби «пліч-о-пліч» упродовж історії. Безперечно, дослідження й опис великої кількості природних мов робили нагальним створення, з одного боку, граматики індивідуальних мов, а з іншого, – універсальних граматики людської мови загалом, які за своїм характером були дедуктивними, теоретичними. Водночас, у пошуках загальних закономірностей, потрібно пам'ятати, що й вони можуть бути індивідуальними. «Універсалі можуть виробляти окремі індивіди <...> бути наслідками власної творчості індивіда, які він потім якоюсь мірою теж «нав'язує» суспільству – або залишає своїм особистим надбанням» [Тищенко 2000, 79].

Серед фундаментальних робіт у галузі згадаємо «Меморандум про мовні універсалії» Дж. Грінберга, Дж. Дженкінса та Ч. Осгуда. Так, автори праці зазначають, що універсалії дають змогу встановити

зв'язок із психологічними закономірностями й сформулювати висновки відносно людської культури загалом, позаяк мова є формою індивідуальної поведінки й водночас загальнолюдської культури. Універсалії вже за своєю природою є підсумковими твердженнями про характеристики або тенденції, спільні для всіх мовців [Гринберг 1970, 31].

Б. О. Успенський переконаний, що релевантнішу інформацію й вищу цінність містять індуктивні (емпіричні) універсалії, аніж закономірності дедуктивного характеру [Успенский 1970, 20]. «Приватні семасіологічні закони різноманітні за своїм змістом <...> всі вони слугують поповненню наших знань про особливості існування й розвитку суспільства та мови. Нині не здійснюється більш-менш систематичної роботи над їхнім виявленням, що є серйозною прогалиною» [Дегтерева 1961, 21–22].

Об'єднавчою ідеєю для майже всіх дослідників універсалій є спільна думка про їхній імовірнісний характер. Так, В. В. Левицький зауважує: «У світлі «Меморандуму про мовні універсалії» термін «закон» можна розуміти в теоретико-імовірнісному смислі. Інакше кажучи, <...> те чи інше явище закономірне тому, що з погляду теорії ймовірності воно має не випадковий характер» [Левицкий 2006, 333]. Неабиякий унесок у розроблення концепції універсалій зробив і засновник породжувальної (універсальної) граматики Н. Хомський. Як наголошував дослідник, прибічники гіпотези лінгвістичної відносності вельми багато уваги приділяли поверховим структурам мови, у той час як на глибинному рівні всі мови володіють універсальними властивостями. Тому Н. Хомський реанімував у науковому апараті ХХ століття поняття «універсальна граматика», запропонувавши, однак, власну оригінальну концепцію трансформаційної граматики [Слобин 2006].

«На рівні універсальної граматики (лінгвіст) прагне виявити деякі загальні властивості людського розуму... лінгвістика в такому разі є ні що інше, як лише розділ психології, яка вивчає ці аспекти мислення» [Леонтьев 2005, 24]. Таке твердження спонукає до думки, що мисленню теж притаманна граматика. Однак запропоновані

Н. Хомським символічні правила (трансформаційної) граматики (як і у випадку з прибічниками ідеї лінгвістичної відносності) не виходять за межі операцій із ядерними реченнями, тобто поверховими лінгвістичними структурами.

Узагальнення підходів до розроблення класифікацій та аналіз переліку універсалій різними авторами [Гринберг 1970; Ульман 1970; Hockett 1954] дають змогу виокремити спільні інваріанти. Зокрема, визначають загальні, абсолютні (дедуктивні) універсалії [Hawkins 1988, 4], з одного боку, та статистичні, дистрибутивні (частотні) імплікативні (індуктивні, емпіричні) – з іншого. Крім того, виділяються прості та складні, синхронні та діяхронні універсальні закономірності [Балабан 2000], а також імплікативні універсалії [Hawkins 1988]. Останні, очевидно, стосуються здебільшого мовних аспектів, а тому вилучаються з розгляду в нашому подальшому перекладознавчому дослідженні. Зупинімося докладніше на психолінгвістичних витоках поняття «перекладацькі універсалії».

Одним із перших учених-філософів, хто поставив питання нагальності й можливості розгляду універсалій у перекладознавчих студіях, був англійський мислитель Роджер Бекон (1214–1294) – прибічник ідеї універсальної граматики. Привертає увагу його думка, що граматика у своїй субстанції єдина в усіх мовах, зміни фіксуються лише ситуативно. Водночас, він наполягав на необхідності того, щоб у перекладі свідомо підходити до відтворення змісту оригіналів на основі глибокого знання мов і наук заради правильного розуміння та перекладу першотвору [Коптілов 2003, 18].

Такий погляд на проблему універсалій дає змогу зануритися дослідникові-перекладознавцеві в пошук загальних когнітивних здатностей перекладачів і паралельно дослідити зміни в мовній «матерії» під час перекладу. Ґрунтовні дослідження закономірностей перекладацької діяльності беруть свій відлік відтоді, коли простежується відхід від концепцій «неперекладності» з поступовим зверненням до мови як до інструменту комунікації в другій половині ХХ століття. Спроба довести, що мовою все можна виразити, а відтак перекласти будь-який текст незалежно від його вербальної форми,

належить Ж. Мунену [Mounin 1963]. Послідовник Ж. Мунена Е. Кошмидер пояснював перекладність тексту в термінах існування синтаксичних, логічних та семантичних універсальних категорій. Процес перекладу уявлявся як послідовність дій перекладача: а) визначення предмета для мовної одиниці ВТ і через його позначення на ВМ; б) добір для виявленого предмета через його опис мовою перекладу вторинної (підпорядкованої) вербальної одиниці для цільового тексту.

У той час теретики й практики перекладу докладали максимум зусиль, аби довести, що в мові все можна виразити, а відтак перекласти будь-який текст незалежно від його вербальної форми: теорія універсальності постулювала принцип «одного слова для одного предмета, одного предмета для одного слова». Цей лексичний ідеал означав би перемогу машинного перекладу науково-технічних текстів. Такий підхід і стимулював появу перших систем машинного перекладу [Дарчук 2008].

Але попри важливість віднаходження універсальних рис для машинного перекладу, дослідження закономірностей збереження вираженої засобами однієї мови інформації під час її перевиразу засобами іншої мови не втрачає актуальності й для загальної теорії перекладу [Коптілов 2003, 6]. Вивчення типових способів відтворення, випадків, коли перекладач свідомо чи несвідомо розширює комунікативні можливості мови перекладу, дозволяючи собі калькування, запозичення, зміни частотності вжитку окремих одиниць тощо, також у фокусі уваги українських перекладознавців та викладачів художнього перекладу. Переклад мистецького твору потребує емпіричних даних про закономірності процесу його транскодування. Тому зіставлення текстів перекладу з першотворами, на думку вітчизняних і закордонних дослідників, на чому наголошує В. Н. Комісаров, дає змогу одержати цінні дані не лише про ступінь близькості оригіналу й перекладу та способи досягнення адекватності, а й виявити спільні закономірності, незалежні від рівня кваліфікації перекладача і його / її індивідуальних особливостей на основі зіставлення низки перекладів одного й того самого твору, виконаних

різними перекладачами [Комиссаров 2002, 22–23]. Проблеми необхідності вивчення таких закономірностей згадує у своїх працях також Я. Й. Рецкер [Рецкер 1950].

Водночас слід зауважити, що фундаментальні розробки щодо перекладацьких закономірностей у галузі вітчизняного та закордонного перекладознавства групувалися здебільшого навколо мовних аспектів перекладу (Р. Юмпельт) із розгалуженнями в трансформаційну теорію перекладу (Ю. Найда), семіотичну (Л. С. Бархударов, W. Wilss), комунікативну (О. Д. Швейцер, O. Kade, K. Reiss, H. Vermeer) моделі, теорію рівнів або видів еквівалентності (В. Н. Комісаров, W. Koller), лінгводидактичну теорію перекладу (П. Ньюмарк, Дж. Кетфорд) та ін. [Бархударов 1975; Комиссаров 2002; Швейцер 1973; Catford 1965; Kade 1980; Newmark 1988; Nida 1964; Reiss 1984; Jumpselt 1961; Wills 1980].

У руслі дескриптивного перекладознавства Г. Турі наголошує на ідеї вивчення загальних законів / закономірностей («laws») перекладу як одному з пріоритетних завдань транслатології [Toury 1980]. Навіть в адекватному оригіналу перекладі, як зазначає дослідник, трапляються очевидні «зсуви», які визнаються перекладацькими універсаліями [Toury 1995, 57]. Прикладом універсальності «операцій» перекладачів може слугувати спостережена їхня спільна схильність експлікувати в перекладі інформацію, яка в оригіналі містилася імпліцитно.

Увага до діяльнісних аспектів перекладача наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. минулого століття поступово занурює перекладознавчі дослідження в емпіричний формат психолінгвістики. Вочевидь, психолінгвістичні студії закономірностей у перекладі також активізуються паралельно з набиранням обертів дескриптивного напрямку в перекладознавстві. Серед вагомих досліджень у цій царині, спрямованих на вивчення загальних та часткових закономірностей мовленнєво-мисленнєвих операцій перекладача, слід назвати праці згадуваних вище Г. Крінгса [Krings 1986], Г. Геніга [Hönig 1993], Ю. О. Сорокіна [Сорокин 2003].

Зокрема, Г. Крінґс метою вивчення вважає побудову «градуїрованої» моделі процесу перекладу [Krings 1988, 394], акцентуючи увагу на таких положеннях:

1. Ментальні процеси, що відбуваються в голові перекладача, є стрижневим компонентом перекладацької діяльності, належачи до сфери перекладознавства.

2. Предметом вивчення є всі когнітивні процеси, спрямовані на появу кінцевого продукту перекладу, від перших досліджень до останніх коректур.

3. Таке дослідження перекладацького процесу має емпірично-індуктивний характер.

Сьогоднішні акценти дослідників головно зосереджені навколо пояснювальних теорій, яких вони дотримуються й активно пропагують. Так, на порядку денному останніх конгресів Європейського товариства перекладознавців (European Society of Translation Studies – ESTS), а також Міжнародного товариства прикладної психолінгвістики (International Society of Applied Psycholinguistics – ISAPL) постало питання щодо необхідності зміни формату досліджень перекладознавства і його руху до вироблення «емпірично підтверджуваної теорії», яка дає змогу віднайти індуктивні перекладацькі універсалії. Ці закономірності в процесі перекладу, як свідчать матеріали конгресів ESTS та ISAPL [Translation Universals 2004; ISAPL 2004; ISAPL 2010; EST], можливо встановлювати й вивчати через психолінгвістичні експерименти. Про їхній хід та результати проведення звітують у наукових працях фінські, данські, ізраїльські й російські вчені, зокрема І. В. Романова, С. Тіркконен-Кондит, П. Куйамекі, А. Мауранен, Г. Турі та ін. [Kujamäki 2004; Mauranen 2004; Tirkkonen-Condit 2004; Toury 2004].

Російська дослідниця І. В. Романова, розуміючи перекладацьку діяльність як реконструкцію перекладачем на основі його концептуальної системи домінантного особистісного смислу вихідного тексту, вважає, що перекладацький процес передбачає спирання на деякі універсальні структури [Романова 2002]. Виявлені автором на

основі емпіричних даних спільні перекладацькі стратегії загалом довели існування деяких універсалій у перекладі.

Фінський науковець Е. Честермен убачав устанавлення таких узагальнень у перекладі необхідною ланкою для утвердження перекладознавства як самостійної галузі науки [Chesterman 2004б]. Роблячи огляд стану справ у царині перекладацьких універсалій, дослідник виокремлює *S*-універсалії та *T*-універсалії [Chesterman 2004а; Chesterman 2011]. Перші мають префікс *S*- через процедуру їхнього визначення: вони спостережені при зіставленні вихідного тексту (*source text*) із низкою текстів перекладу якоюсь цільовою мовою. *T*-універсалії стали називати так тому, що вони виявлялися дослідниками внаслідок зіставлення корпусів текстів перекладів (*target texts*) цільовою мовою та текстів неперекладів цією ж мовою, створених її носіями природним шляхом. Так, унаслідок зіставного аналізу на матеріалі англійської, фінської, російської, німецької, іспанської та інших мов перекладознавці [Tirkkonen-Condit 2004, Papoloski 2004, Corpas Pastor 2008] стверджують існування таких найтиповіших перекладацьких *S*-універсалій:

- збільшення обсягу тексту перекладу порівняно з оригіналом;
- спрощення на синтаксичному рівні;
- спрощення на лексичному рівні – зменшення лексичної різноманітності та тенденція до вживання частотніших слів у ПТ;
- експлікація в перекладі імпліцитної інформації (зв'язків між реченнями тощо);
- зменшення або уникнення повторів у ПТ;
- уникнення вживання етноспецифічних одиниць у перекладі;
- стандартизація (ПТ тяжіє до вищої стереотипізації, ужитку типових для ПТ структур);
- конвергенція (тексти перекладу виявляють більшу лінгвальну схожість між собою, аніж із корпусом неперекладних текстів конкретною мовою).

Однією з найпоширеніших *S*-універсалій, як свідчать праці дослідників, є експлікація. Так, спираючися на дані зіставляваних угорського та англомовного корпусів літературних та нелітературних

творів (ARRABONA), В. Папай підкреслює наявність статистичного зв'язку між вищою частотністю лексичних повторів, додаванням сполучників і трансформацією вихідних еліптичних конструкцій у нееліптичні та стратегією спрощення (simplification) [Papai 2004].

Оригінальністю відзначається дослідження *S*-універсалій, яке здійснили О. Паполоскі та К. Коскінен. Перекладознавці спробували емпірично перевірити «ретрансляційну гіпотезу», яка постулює, що кожен наступний переклад одного й того самого тексту стає дедалі менш «одомашненим», стаючи натомість ближчим до культури оригіналу. Однак на матеріалі зіставлюваних перекладів фінською англійською різножанрових текстів автори підтвердили цю гіпотезу лише частково [Papalowski 2004; Papalowski 2011].

Щодо *T*-універсалій, то їхня таксономія включає:

- спрощення (зменшення ступеня лексичної різноманітності та щільності);
- конвенціоналізація (унормування);
- нетипові (нестійкі) лексичні патерни;
- недостатня представленість властивих мові-рецептору одиниць [Chesterman 2004a, 40].

Як ідеться в дослідженні А. Мауранен на матеріалі фінського Корпусу перекладних текстів (Corpus of Translated Finnish), що охоплює понад 10 млн слововжитків із різножанрових текстів перекладів на фінську та неперекладів цією мовою, на появу *T*-універсалій впливає чинник міжмовної інтерференції. Переклади, за даними перекладознавця, у своїх лінгвальних рисах більш подібні один до одного, аніж до оригіналів (неперекладів), а відмінності між різними перекладами з конкретної мови різочіші, аніж між текстами цільовою мовою. Таке явище А. Мауранен пояснює чинником інтерференції як фундаментальної властивості перекладів. Дослідниця також пропонує розширювати двомовні корпуси зіставлюваних текстів, адже лише в такий спосіб можна з вищою вірогідністю засвідчити, або навпаки, відкинути попередні здобутки перекладознавців щодо реальності *T*-універсалій [Mauranen 2004].

Послугуючися тим самим Корпусом, ще один фінський перекладознавець Я. Янтунен вивчає лексичний параметр

T-універсалій, зокрема синонімічні частотні інтенсифікатори. Запропонований автором трифазовий зіставний метод на основі статистичних даних дав змогу комплексно встановити аспекти схожості в більшості моделей сполучуваності досліджуваних синонімічних лексичних одиниць [Jantunen 2004].

Із корпусами сучасної дитячої літератури та їхніми універсальними лінгвальними рисами працювала Т. Пууртінен, яка головно зосереджувалася на експлікації як потенційній *T*-універсалії. Так, дослідниця виявила регулярні випадки маркування перекладачами імпліцитних логічних зв'язків між підрядними та сурядними реченнями, а також конструкцій із безособовими формами дієслова. Водночас емпіричні результати автора ідуть всупереч даним її попереднього дослідження зазначених конструкцій: попри очевидний вплив безособових конструкцій на збільшення коефіцієнта читабельності (ускладнення розуміння), у «рідному» корпусі творів для дітей була спостережена тенденція до вельми частого використання фінськими письменниками цих конструкцій. Отже, перекладознавець демонструє відсутність переконливих даних і також наголошує на нагальності продовження емпіричних досліджень *T*-універсалій [Puurtinen 2004].

С. Тіркконен-Кондит у своїх працях зауважує про недостатню представленість у перекладах фінською унікальних лише для цієї мови одиниць, як-от: дієслів зі семантикою «достатності» *ehtii* (мати досить часу), *mahtuu* (досить маленький), *jaksaa* (досить міцний), *maltaa* (досить терплячий), а також прагматичних маркерів-клітиків на зразок *-kin* (також) *hAn* (знаєш), у порівнянні з їхньою питомою вагою в оригінальних фінських текстах. Результати кількісного аналізу текстів зіставляваних корпусів засвідчили тенденцію до зменшеної кількості зазначених прагматично навантажених одиниць у ПТ фінською мовою. Можливою причиною цього, як припускає скандинавська дослідниця-перекладознавець, є те, що в мові-оригіналі вони відсутні загалом, до того ж у двомовному ментальному лексиконі перекладачів немає механізму, що активував би їх під час інтерпретації [Tirkkonen-Conditi 2004].

Загалом у вивченні перекладацьких *S*- і *T*-універсалій нині формуються сьогодні три магістральні напрями. Перший підхід головно зосереджується на соціальних та історичних детермінантах перекладу. Другий фокусом інтересу вибрав пошук типових мовних рис перекладів на основі зіставлення корпусів [Malmkjaer 1998]. Третій цікавиться проблемами когнітивних процесів перекладача, що лежать в основі універсалій у перекладі. Останній підхід, через включення до нього особистості перекладача, видається найоптимальнішим для нашого дослідження психолінгвістичних універсалій художнього перекладу. Цей підхід визначається психолінгвістичними положення стосовно того, що мова підпорядкована загальним законам набутої поведінки; для встановлення цих законів і їх функціонування істотним є аналіз відносної частотності цих явищ [КСКТ, 150].

Насамкінець зазначимо, що спільною для всіх дослідників універсалій у перекладі є думка про недостатній на сьогодні рівень наукової розробленості проблеми, оскільки кількість зіставляваних корпусів та пар мов є надто несуттєвою для того, аби з великим ступенем обґрунтованості стверджувати про стійкі й регулярні випадки схожості зіставляваних текстів.

Це визначає особливу нагальність дослідження перекладацьких універсалій на матеріалі української й англійської мов та виокремлення з-поміж них тих, що мають психолінгвістичну природу. Ідеться, передусім, про *S*-універсалії, позаяк вивчаючи їх, дослідник має у своєму розпорядженні на основі міжмовних (не)збігів доступ до безпосередніх ментальних операцій перекладача, а також можливість пояснення тих чи інших тенденцій, тобто процедурних аспектів перекладу. *T*-універсалії вимагають залучення об'ємних електронних корпусів і стосуються здебільшого питань корпусної лінгвістики. Зіставлявані корпуси не дають чіткого психолінгвістичного уявлення щодо діяльності й особистісних пріоритетів самого перекладача, стираючи відмінності між інтерпретаторами. Тому проблема *T*-універсалій залишається поза межами нашого дослідження психолінгвістичних універсалій художнього перекладу.

Для реалізації мети дослідження звернімося тепер до визначення психолінгвістичних рис процесу перекладу художнього тексту.

РОЗДІЛ II

ПЕРЕКЛАД ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ У СВІТЛІ ПСИХОЛІНГВІСТИКИ

*Зміст і форма мають гармонійно
поєднуватись. Тільки тоді можна досягти
справжнього художнього ефекту.*

Г. П. Кочур

2.1. Психолінгвістичні аспекти художнього тексту як об'єкта перекладацької діяльності

Художній текст як об'єкт діяльності перекладача визначає її головні напрями, як-от: інтерпретацію оригінального твору та його відтворення іншою мовою з урахуванням когнітивної, емоційної, естетичної інформації, особливості будови тексту через реалізацію його категорій, його функціонування в соціальному просторі [Пастрик 2007, 14]. Своєрідність образного розуміння світу автором, особистісно відзначене віддзеркалення дійсності ставить проблему визначення, наскільки в перекладача сформовано відповідну систему знань та уявлень, чи він спроможний зробити авторський твір загальнодоступним для розуміння іншомовними читачами, які володіють власними уявленнями про світ, системами його оцінок, тезаурусом, що може не збігатися з тезаурусом автора [Белянин 1988, 23–24]. Як зазначає Л. С. Виготський, цитуючи Ю. Айхенвальда, автор може достеменно не знати всієї глибини своїх творінь, не розуміти створеного, оскільки його ірраціональне вагоміше й більше за його раціональність [Виготский 2001б, 5].

За перекладознавчим виміром, художній твір, за влучним висловом В. В. Коптілова, – це багатоокутники, вписані в коло та навколо

нього. Внутрішній багатокутник – це комплекс взаємовідношень розмаїття різнорівневих текстових елементів, а зовнішній є багатством зв'язків художнього твору з навколишньою дійсністю, широким контекстом історії, культури, побуту, в якому він народився. Отож, внутрішній многокутник утворює образну систему художнього тексту, а зовнішній – містить приховані цитати, контекст [Коптилов 1971].

О. О. Потебня, проводячи паралелі між художнім текстом і словом, зазначав, що художній твір як синтез зовнішньої та внутрішньої форми і змісту, результат несвідомої творчості, засіб розвитку думки й самосвідомості, має ті само ознаки, що є і в слові [Потебня 1993, 137]. У художньому слові, як слушно зауважує Л. Я. Гінзбург, реалізується «художнє пізнання речей у їхніх неповторних аспектах, недоступних логічному аналізу або опису» [цит. за: Бублейник 2000, 35].

У процесі аналізу художнього твору психолінгвістика, на відміну від лінгвістики, сфокусована здебільшого не на його формальних рисах, а на функціональних характеристиках, особливостях його впливу на реципієнта. Згідно з даними експериментальних досліджень психолінгвістів, стилістичний чинник впливу художнього твору, – єдність форми і змісту, виразність та яскравість образів, оригінальність авторського стилю – звертає на себе увагу під час прочитання лише в п'ятій частини читачів [Кухаренко 2004, 12]. Тому, інтерпретуючи художній текст, потрібно враховувати такі чинники:

- ступінь впливу на реципієнта, його зацікавленість у темі залежить від наявної в тексті інформації, від міри її близькості до читача;
- ступінь вираженості в тексті авторського світосприйняття, переконливості й яскравості представлення ним ідей;
- кількісні характеристики впливу залежать від того, скільки типів свідомості в тексті охоплено [Белянин 1988, 108].

Актуальним у психолінгвістиці нині є два питання: а) класифікації реципієнтів на основі виявлення їх стратегій розуміння, а також асоціацій на прочитаний художній текст; б) психолінгвістична типологія художніх текстів.

Проаналізуймо докладніше першу проблему. В. П. Белянін у цьому зв'язку виділяє три групи реципієнтів. До першої групи належать читачі, які прагнуть зрозуміти смисл кожного подальшого компонента тексту не лише на основі встановлення значень попереднього, а радше через зіставлення значень усього тексту. Їхнє розуміння найадекватніше авторському.

Друга група читачів головно орієнтується на сприйняття посинтагменно концепту, що розгортається. Їхні асоціації здебільшого виражені клішованими синтагматичними реакціями на окремі попередні слова, словосполучення або частини речень. Текст для таких читачів буде менш зрозумілим і нецікавим, тому вони розуміють його менш адекватно.

Нарешті, розуміння тексту третьою групою читачів ґрунтується на переважному залученні власних, зазвичай, глибоко особистісних уявлень про описуване текстом. Таке розуміння «по-своєму», природно, призводить до незгоди з авторським «я» та небажання зрозуміти текст так, як його замислив автор [Белянин 1988, 33].

Цій ідеї співзвучна концепція М. О. Рубакіна щодо типів читачів на основі їхніх проєкцій сприйняття: «Якість зв'язного тексту визначається сукупністю реакцій, які він справив, справляє і може справити на своїх читачів» [Рубакін 1977, 30].

Щодо другого питання, то дослідники, загалом погоджуючися, що художні тексти можна класифікувати з погляду жанру, хронологічних рамок, водночас уважають, що такий поділ є радше науковим, адже не враховує особливості того, як мовленнєвий матеріал сприймає пересічний носій мови, які образи або модель світосприйняття формуються в його свідомості. Художній твір, раз створений, відривається від свого автора; «він не існує без читача; він є лише можливість, яку здійснює читач. У невичерпному розмаїтті символічного, тобто будь-якого істинно художнього твору лежить джерело безлічі його розумінь і тлумачень» [Выготский 2001б, 4]. Відтак науковий аналіз у цьому аспекті значно відрізняється від аналізу з погляду читача [Белянин 2000]. На матеріалі великої кількості художніх творів та на основі зв'язку семантичних категорій та

психіатричних критеріїв (акцентуацій читацької особистості) виділяють «світлі», «темні», «сумні», «веселі», «гарні», «складні» та інші типи текстів.

Під час аналізу питання психолінгвістичних аспектів взаємодії в системі художній текст–перекладач–читач потрібно також ураховувати типологію перекладачів за домінуючими каналами сприйняття: *візуальний, аудіальний, кінестетичний* [Белянин 2008, 205–206]. Ця типологія лягла в основу диференціації досліджуваних нами перекладачів під час вивчення універсальних стратегій перекладу художніх творів (див. Розділ 5). Їхнє емпіричне дослідження виявить конкретні закономірності мовленнєво-мисленнєвих операцій інтерпретаторів, які належать до означених різних груп. О. О. Леонтьєв іменує ці «елементарні мовні дії або операції» як «психолінгвістичні одиниці», ми ж оперуватимемо в подальшому, вслід за Т. ван Дейком, поняттям «стратегія» [Дейк 1988].

У психолінгвістиці є також спроби виведення типології художніх текстів на основі приведення їхньої семантичної структури до предикатів. Кожному такому предикату, встановленому внаслідок аналізу макроструктури тексту, відповідають конкретні лексичні одиниці, які трапляються з тією чи іншою частотністю в текстах певного типу [Белянин 1988, 48]. Зазначимо, що слід також ураховувати й макротекст як художнє ціле, де панують наскрізні, ключові, словесні образи. Разом із тим, за вдалим спостереженням Л. В. Бублейник, «макротекст, характеризуючися стилістичною єдністю, може обіймати собою всю сукупність творів автора, виражає його ідейно-світоглядну позицію, створює поетичну “картину світу”» [Бублейник 2000, 13].

Отож, як зазначає В. А. Кухаренко, художні твори, будучи продуктом вільного творчого вибору автором фрагмента реальності, за всієї несхожості між собою, унікальності й неповторності завжди міститимуть схожі риси, адже обраний художником об’єкт пізнання є не хаотичним, випадковим, а скерованим і підпорядкованим дії певних сил [Кухаренко 2004, 7].

Психологія творчої особистості розглядає свідомість суб'єкта – автора впродовж породження творчого продукту як пасивний рецептор [Дружинин 2002]. А несвідоме активно «працює» над його породженням, транспортуючи його до свідомості для остаточної мовної обробки (див. рис. 2.1):

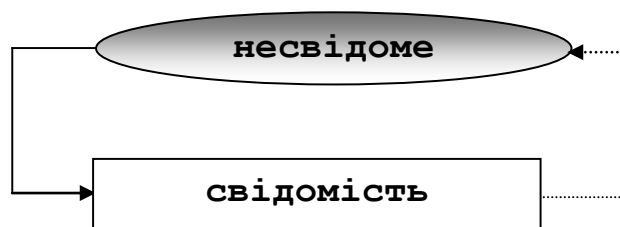

Рис. 2.1. *Взаємодія свідомості й несвідомого у творчому процесі*

Очевидно, під час здійснення раціонально і свідомо керованої діяльності (див. рис. 2.2), яка завжди доцільна, реалізуються інші стосунки: активність свідомості й рецептивна роль несвідомого, яке, так би мовити, «обслуговує» свідомість, надаючи йому потрібну інформацію.

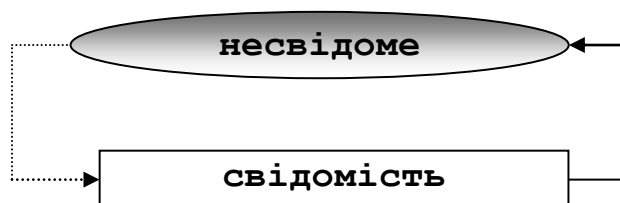

Рис. 2.2. *Взаємодія свідомості й несвідомого в інтелектуальному процесі*

Отже, народженню твору художнього автор зобов'язаний своєму несвідомому «я», оскільки воно в цьому випадку є постачальником креативності й образності. Креативність загалом психологи визначають як «продукування ідей чи об'єктів, які є новими та оригінальними; творчий процес триває евристично, а не алгоритмічно» [DP, 175]. У своєму подальшому емпіричному дослідженні універсальї перекладу послугувуватимемося поняттям коефіцієнта вербальної креативності, визначаючи його в перекладачів математичними методами для виявлення його впливу на перекладацькі рішення щодо вибору варіанта перекладу.

Цікавою в цьому зв'язку видається концепція «естетичної реакції» на художній твір Л. С. Виготського. Автор пропонує під час

його інтерпретації враховувати конативний ефект естетичної реакції інтерпретатора, що виявляється у вивільненні психічної енергії [Хардинг 2002] внаслідок розряду між протилежно зарядженими полюсами інформації – форми й змісту тексту. Перекладач як читач і перший адресат комунікативної взаємодії у форматі автор – текст – перекладач (адресат 1) – читач (адресат 2) завжди й без винятку підданий впливові описаного вище чинника катартичності твору красного письменства. Тому його роль перекодувальника не варто обмежувати лише на вербальному плані, а й зважати на комплексний синтез ним художнього слова й естетичної реакції на нього. Тому дослідімо докладніше дію окреслених вище та інших психолінгвістичних чинників під час перекладу художнього тексту.

2.2. Художній переклад у вимірі психолінгвістики

2.2.1. Психолінгвістичні критерії адекватності художнього перекладу

Досі існує багато прогалин у теорії художнього перекладу. Вітчизняний перекладач і перекладознавець О. Л. Кундзіч пише про відсутність конкретних критеріїв та загальних принципів перекладу, що згубно впливає на якість перекладів [Кундзіч 1966, 32]. Давня полеміка в художньому перекладі між прибічниками збереження вірності оригіналу та прихильниками збереження емоційного ефекту на кінцевого адресата має свої наслідки здебільшого у взаємній критиці колег із протилежного «табору». Поняття вірності в художньому перекладі пов'язане з переконанням у тому, що переклад – одна з форм тлумачення. Навіть із погляду сприйняття і культури читача він завжди повинен прагнути до того, аби «відтворити намір <...> тексту: те, що текст каже чи на що він натякає відповідно до мови, на якій він виражений, і з культурного контексту, в якому він з'явився» [Еко 2004, 16].

Розмаїття підходів до перекладу – трансформаційного (Yu. Nida, Г. Е. Мірам), семантичного (P. Newmark), парафрастичного (F. Schleiermacher), буквального (В. Набоков), з одного боку, або динамічного (Yu. Nida), комунікативного (P. Newmark), функціонального (O. Kade, A. Neubert), денотативного (Г. Е. Мірам), інтерпретативного (D. Seleskovitch, M. Lederer), імітаційного (F. Schleiermacher) [Kade 1981; Neubert 1985; Newmark 1988; Schleiermacher 1963; Seleskovitch 2002; Field 1967; Miram 1998; Nida 1964] – з іншого, свідчить, вочевидь, про те, що цей вид діяльності виходить за межі предмета лінгвістичних студій, адже будь-який переклад передбачає інтерпретацію, виведення смислу ВТ.

Інтерпретація перебуває також у фокусі уваги логіки, філософії, герменевтики, прагматики, літературознавства, мистецтвознавства, когнітивної психології, а також психолінгвістики. Орієнтація на текст оригіналу спрямовує перекладацьку стратегію на якомога повніше відтворення форми та змісту вихідного тексту (ВТ), де форма тією самою мірою важлива, як і зміст. Підхід до перекладу, який має своїм головним завданням справити однаковий із ВТ емоційний вплив на реципієнта тексту перекладу (ПТ), передбачає більшу свободу відносно тексту оригіналу.

Маючи справу з текстами, що передають «когнітивну інформацію» [Алексеева 2001], а це – наукові, технічні, газетно-інформаційні тексти, проблема перекладу справді є головно лінгвістичною, оскільки тут яскраво виявляється відповідність мовної форми фактам чи подіям об'єктивної реальності. Володіючи при цьому термінологічним апаратом тієї чи іншої галузі спеціалізації, резервом граматичних та лексико-семантичних трансформацій і навичками їхнього застосування у ПТ, перекладач здатен відтворити текст оригіналу іншою мовою, адекватність якого можна перевірити об'єктивно.

Однак це важко зробити в разі оцінювання перекладу художнього твору, наприклад «Заповіту» Тараса Шевченка, виконаного стількома мовами. Г. Е. Мірам слушно зауважує, що якість художнього перекладу неможливо оцінити винятково на основі

об'єктивних критеріїв. Важко об'єктивно відповісти на питання, які, наприклад, українські переклади шекспірівського «Гамлета» безперечно кращі – Григорія Кочура, Юрія Клена чи Юрія Андруховича [Шекспір 2008а; Шекспір 2008б]. Усі згадані, а також інші переклади близькі до оригінального Шекспіра, і, розкриваючи «умови можливості нашого власного духовного життя», занурюють витвір мистецтва в точку, де «заново народжується людина, точку «прориву» до небувалого, вічного, де і живе справді великий твір мистецтва» [Букреева 1986, 54–55]. Однак відмінності в різних перекладах висувають питання про критерії адекватності перекладу.

Тому досягнути рівня художнього перекладу, коли його критика переходить у суб'єктивне, можливо лише тоді, коли розв'язані перекладацькі проблеми ґрунтуються на об'єктивному врахуванні мовленнєвої ситуації, фонові інформації та широкого контексту [Мирам 2001]. Під контекстом як перекладознавчою категорією О. І. Чередниченко пропонує розуміти не випадкове словесне оточення, а цілісну змістовно стилістичну систему, що активно впливає на кожен її складник, визначаючи його реальну й потенційну текстову функцію [Чередниченко 2007, 180]. Розвиток перекладацьких стосунків двох мов, взаємне збільшення кількості перекладів і, як наслідок, взаємозбагачення культур сприяють постійному зближенню контекстних систем автора оригіналу та перекладача завдяки розширенню загальних фонових знань.

Водночас зближення таких систем завдяки розширенню загальної фонові інформації двох сторін комунікативного процесу не гарантує подібності функцій оригіналу й перекладу, що, до речі, не враховують прибічники відомої концепції про їхню функціонально-естетичну рівнодію [*Ibid.*]. Функція художнього тексту пов'язана з глибинними, а не поверховими структурами мовної свідомості, яка породила цей текст. Інакше кажучи, семантична текстова структура не залежить від мови, якою він створений, оскільки вона є *універсальною* для вихідної й цільової мов. У такому баченні проблема адекватності перекладу оригіналові переходить у площину психолінгвістичну.

Сучасний термін «адекватність» прийшов на зміну попередньо вживаному «вірність», хоча й останній нерідко перекладознавці вживають у працях і сьогодні: «У перекладі немає і не може бути іншого правила, крім вірності перекладу оригіналові» [Деррида 1996, 71]. Суть адекватності, за спостереженням Р. П. Зорівчак, полягає в аналізі першотвору як системи, органічної цілісності, а не як суми елементів або механічного з'єднання складників [Зорівчак 1983, 17]. Тому адекватність художнього перекладу слід тлумачити як його функціональну тотожність оригіналові, за якої враховується рецепція дискурсу. Не слід змішувати, на думку О. І. Чередниченка, адекватність і еквівалентність, позаяк остання є засобом досягнення адекватності [Чередниченко 2008, 23–24].

Одним із перших радянських перекладознавців, який дав визначення адекватності – повноцінності перекладу – був А. В. Федоров. Автор запропонував тлумачити цей параметр перекладу як «вичерпного відтворення змісту оригіналу й повноцінної функціонально-стилістичної відповідності йому» [Федоров 1983, 127]. Інший перекладознавець Р. К. Миньяр-Белоручев зазначав, що адекватний переклад здатен відтворити іншою мовою єдність форми й змісту вихідного тексту [Миньяр-Белоручев 1996, 187]. А неадекватний переклад може мати безліч недоліків – від дрібних стилістичних огріхів до суттєвих помилок, наслідком яких може стати викривлення смислу.

На думку вітчизняних психолінгвістів, адекватним перекладом слід уважати такий процес оволодіння смислом вихідного тексту та його відтворення засобами рідної мови на основі розкодування та переведення інформації з однієї мовної системи в іншу, який передбачає проникнення суб'єкта перекладу в глибинну семантику повідомлення за допомогою операцій аналізу, синтезу й узагальнення [Крилова-Грек 2007, 16]. Психолінгвістичний погляд на адекватність художнього перекладу передбачає також комплексне відтворення таких її невід'ємних складників: смислу й емоційного забарвлення тексту-оригіналу. Тому адекватним оригінальному є той текст, що зберігає смисл тексту оригіналу цільовою мовою за умови

максимальної збереженості змісту тексту (його інваріанта) поряд із його конотативно-емоційними рисами [Белянин 1988, 49], тобто емоційно-сислової доміанти [Красильникова 1998]. За цією перспективою поняття «адекватний переклад» у семантичному просторі сучасного перекладознавства й психолінгвістики синонімізує з поняттям «повноцінний», передбачаючи повну й рівноцінну відповідність цільового тексту першоджерелу за функціями й виправданість обраних у перекладі засобів для відтворення взаємодії форми й змісту оригіналу.

Загалом адекватним перекладом, у чому ми цілком погоджуємося з О. М. Фінкелем, є такий переклад, у якому відтворені свідомі й несвідомі наміри автора в сенсі конкретного ідейно-емоційного художнього впливу на читачів зі збереженням усіх ресурсів, закладених творцем тексту [Фінкель 2007, 252]. Інакше кажучи, адекватність перекладу художнього твору його оригіналові передбачає збереження в перекладі невербальної сислової цілісності вихідного тексту.

Оскільки головним завданням художнього перекладу є створення цільовою мовою твору, здатного справляти на читача чи слухача естетичне враження, аналогічне впливові оригіналу [Зорівчак 1983, 17], «реакція рецептора» в контексті динамічної еквівалентності Ю. Найди слугує чітким, але не єдиним мірилом адекватності перекладу.

Отож, адекватний переклад повинен забезпечувати передусім еквівалентність реакцій адресата – одержувача перекладу й адресата – одержувача оригіналу. Таку здатність іменують перекладознавці «регулятивним впливом», оскільки, впливаючи на адресата, текст певним чином регулює (змінює) його мисленнєву діяльність, емоції та поведінку [Латышев 2001, 25]. Відповідно до цього, рівноцінність регулятивного впливу ВТ та ПТ є одним із головних критеріїв повноцінного (адекватного) перекладу. Відтак розуміння «реакції рецептора» в цьому дослідженні наближене до її психолінгвістичного тлумачення Л. С. Виготським як естетичний «відгук» читача на сприйманий твір мистецтва [Выготский 2001б].

Для перекладача художнього твору надважливим завданням є наближення за інтенсивністю та якістю до ефекту, що його відчував адресат тексту мовою оригіналу. О. І. Чередниченко в цьому контексті зазначає, що «для адекватного відтворення художнього цілого перекладач має зіставляти, бодай уявно, можливі естетичні реакції на нього і читачів оригіналу, і читачів перекладу, і робити все можливе, щоб ці реакції були бодай приблизно однаковими» [Чередниченко 2008, 23]. Отож перекладати – значить розуміти внутрішню систему тієї чи іншої мови та структуру тексту цією мовою і побудувати таку текстуальну систему, яка у відомому сенсі може мати на читача аналогічний вплив – і в плані семантичному та синтаксичному, і в плані стилістичному, метричному, звуко-символічному, – так само як і той емоційний вплив, до якого прагне текст-джерело.

Як бачимо, психолінгвістична перспектива адекватності художнього перекладу виходить саме з потреби наближеності або схожості функцій оригіналу й перекладу, визнаючи, що їхньої тотожності принципово не може бути. Визнання вітчизняним перекладознавством художнього перекладу як виду перекладацької діяльності [Зорівчак 1983, 17] зближує в цьому питанні позиції дослідників-перекладачів і психолінгвістів, адже, на думку Р. П. Зорівчак, завданням перекладу є відтворення оригіналу не через копіювання елементів і структур оригіналу, а через схоплення їхніх функцій [*Ibid*]. «Переклад художнього твору – не копія іншого тексту, а насамперед – витвір словесного мистецтва» [Коптілов 2003, 37]. Разом із тим, копія оригіналу сама потребує тлумачення [Радчук 2007, 157], а головна мета будь-якого художнього твору полягає в тому, щоб справити певне естетичне враження, а не лише передати факти. Такий підхід ґрунтується на баченні художньо-естетичної цінності мовлення як спільної домінантної функції художньої літератури загалом [Зорівчак 1983, 17].

Оскільки «перекладач, на відміну від автора, не моделює дійсність, а лише якомога правильно й повно сприймає соціальну зумовленість твору і заново відтворює її засобами цільової мови» [Букреева 1986, 60], це унеможливорює ідентичність перекладу й

оригіналу принципово. В. Г. Красильникова щодо цього аспекту категоричніша, говорячи про часті випадки викривлень емоційно-сислової домінанти першотвору під час перекладу, що призводить до змін семантичних параметрів тексту [Красильникова 1998]. Причину такого частого явища дослідниця вбачає в різниці «картин світу» особистості автора ВТ та особистості перекладача.

Не слід забувати в цьому зв'язку, що переклад, як зазначає У. Еко, ґрунтується ніби на перемовинах між автором і перекладачем, оскільки це – саме той базовий процес, упродовж якого, аби щось одержати, потрібно відмовитися від чогось іншого. Учасники взаємодії повинні вийти із цього процесу з відчуттям розумного та взаємного задоволення, пам'ятаючи про золоте правило, згідно з яким володіти всім неможливо [Еко 2006, 19].

Найбільша складність у комунікації перекладача з автором через створений ним художній текст виникає в разі, коли перший мислить і діє алгоритмічно, а не намагається відтворити образи й синтезувати зв'язки в тексті нестандартним, евристичним шляхом. Ці два можливі типи стратегій пов'язані з двома типами мислення, – конвергентним і дивергентним [Холодная 2002]. Конвергентне мислення ґрунтується на формальних правилах (як у арифметиці), є аналітичним, логічним і контрольованим свідомістю. Рівень такого мислення вимірюється відомими тестами IQ [Айзенк 2005]. Дивергентне мислення, натомість, не приводить до однозначного й унікального виконання конкретного завдання, характеризується довільним продукуванням оригінальних ідей, релевантних для його розв'язання [Дружинин 2002].

Окреслені два типи мислення перебувають у тісному взаємозв'язку з творчістю. Німецький перекладознавець В. Вільс вважає, що в художньому тексті творчість перекладача суб'єктивна й індивідуальна, оскільки не існує точного алгоритму відношення автор–перекладач. Оскільки перекладачеві приписується творчість, доцільно виділяти два типи перекладацьких розумових операцій: рефлексивний, що ґрунтується на об'єктивному аналізі наявної інформації, та інтуїтивний, в основі якого лежать суб'єктивні рішення

перекладача [Комиссаров 2000, 88–89]. Ця ідея лягла в основу нашої психолінгвістичної моделі художнього перекладу. Вочевидь, у процесі художнього перекладу домінуючий вплив здійснює інтуїція, що узгоджується з визнанням психолінгвістикою панування асоціативно-голістичного, творчого мислення [Hönig 1991].

Творчий підхід перекладача, який має бути інтерпретатором, до своєї справи передбачає уникнення буквалізму [Бублейник 2009, 7]. У його профілактиці й має брати участь інтуїція, яка визначає первинний читацький імпульс під час інтерпретації художнього тексту. Вона зрештою визначає рівноцінність, адекватність образів. Водночас, аби досягти адекватності, як слушно зауважує Г. П. Кочур, «не існує такого ритуалу, щоб його можна й треба педантично дотримуватися в процесі перекладання» [Григорій Кочур 2008, 72]. Відповідно, приписувані перекладачеві творче начало й логіка спонукає до думки, що перекладач є *особистістю*, яка тлумачиться як «відносно стійка сукупність психічних властивостей» [БПС 2003, 239]. А кожна особистість по-своєму тлумачить дійсність, описувану в тексті, володіє конкретним когнітивним стилем, домінуючим каналом сприйняття вербальної інформації (див. Розділ 5), відтак маючи свій варіант бачення художньої віртуальної реальності з інваріантною основою, яку трактуємо в когнітивних термінах як «фрейм ситуації» [див. Минский 1979, Жаботинская 1998]. Тому зіставлення перекладів одного тексту, виконаних різними перекладачами, цінне не лише тим, що дає змогу визначити специфіку когнітивної й емоційної сфери особистості перекладачів, їхнє суб'єктивне ставлення до світу автора, а й виявити універсальні стратегії, – психолінгвістичні оперативні одиниці діяльності мозку перекладачів.

Саме тому сучасному перекладознавству вигідно тлумачити процес перекладу у форматі дії або мовленнєво-мисленнєвої поведінки, включаючи до цього процесу суб'єктивний чинник – творчість, стратегії та перекладацьку інтуїцію. Ще однією вагомою підставою розуміння природи перекладу як діяльності, зорієнтованої на процес, а не на продукт, є бачення тексту-оригіналу як цілісного, недискретного за своєю суттю організму, а поверхово програмованої

автором послідовності вербальних знаків. Тому під час перекладу художнього твору інтерпретатор, уступивши в діалог із автором через текст (канал), не очікує і не дає остаточних рішень.

Отже, з позицій психолінгвістики, в основі перекладацької діяльності й адекватності ВТ і ПТ лежить не порівняння, а розуміння, яке фактично визначає стратегічний потенціал перекладача.

2.2.2. Психосеміотичні проблеми перекладу художнього твору

Художній текст із семіотичного погляду слід трактувати як поєднання і наслідок «конфлікту» думки автора, яка є цілісною і недискретною, та мови, яка змушує автора втілювати свою думку в перервні та протяжні в часі мовні синтаксичні структури. На межі перетину – зіткнення двох кодів – виникає розряд і народження чогось *нового*. Психолінгвістичні й семіотичні студії творчої діяльності перекладача дійшли сьогодні розуміння, що текст перекладу є утворенням, який містить нову інформацію. Як уже зазначали, висновки групи фінських перекладознавців-психолінгвістів під керівництвом із Ю. Гольц-Манттарі, ґрунтовані на нейропсихолінгвістичних даних процесу перекладу [Holz-Mänttari 1989], загалом співзвучні семіотичній концепції представників Тартуської школи семіотики на чолі з Ю. М. Лотманом. «Семіотична особистість» [Лотман 2004] будь-якого перекладача неминуче вносить до тексту дещо своє, яке ніколи не буває ідентичне авторському, адже при дотику до іншої мови текст може викликати потенціали тлумачення [Эко 2006, 14].

Як стверджує Ю. Гольц-Манттарі [Holz-Mänttari 1989], унаслідок того, що в корі головного мозку людини відбувається взаємодія двох інформаційних потоків, – перший є сигналом, що відбиває стан самого організму, другий сприймає сигнали органів чуття від зовнішнього світу – дві особи нездатні створити ідентичні тексти

перекладу. Через взаємодію цих двох сигналів у центрі мозку утворюється мисленнева структура, яка містить випадкове, щоразу інше сполучення свідомого й несвідомого. Саме випадковість і непередбачуваність такого сполучення є аспектом творчого начала людського мислення, даючи змогу породжувати новий зміст.

А. А. Брудний у цьому зв'язку зазначає, що «поліваріантність розуміння є специфічною особливістю текстів художньої літератури» [Брудний 1975, 116]. Концепція множинності розуміння тексту не тотожна концепції довільності тлумачення, оскільки вона не безмежна, а допустима лише у відомих межах, залежних від інваріантних значень структури тексту та її елементів у взаємодії [Белянин 1988, 29]. Разом із тим, як зазначає Л. В. Коломієць, «відкриття» множинності тексту, а відтак – і множинності інтерпретацій – підвищило ранг сучасного перекладача [Коломієць 2006, 164]. Тому в контексті семіотики процес комунікації автора й перекладача трактують як породжувальний, його результатом є текст, що містить нову інформацію, оскільки переклад є «відмінною подібністю» [Радчук 2007, 157]. Перетин «етноментальних просторів» [Фесенко 2002] є одночасно зоною зіткнення двох протилежних тенденцій: прагнення до полегшення розуміння, наявне в будь-якому акті комунікації, зближує; прагнення до збільшення цінності й новизни повідомлення віддаляє. Тому нерозуміння такою ж мірою є цінним смисловим механізмом, як і розуміння [Лотман 2004].

За словами Ю. М. Лотмана, процеси творчості та сприйняття протинаправлені: у першому кінцевий текст є підсумком, у другому – відправною вихідною точкою [Там само, 243]. У процесі створення тексту письменник одночасно з великої кількості потенційно даних йому матеріалів (традицій, асоціацій, попередньої творчості, текстів із навколишнього життя тощо) створює певний канал, через який пропускає нові тексти, які виникають у його творчій уяві, проводячи їх через пороги трансформацій і збільшуючи їх смислове навантаження за рахунок неочікуваних комбінацій, перекладів, зчеплень і т. ін. Перекладач, як і будь-який читач, повторює цей процес у зворотному напрямі, відповідно, від тексту до задуму. Саме читання у зворотному

напрямку вже неминуче є творчий акт [Там само, 217]. Тому переклад створює необхідну напругу між комунікантами, яка є умовою комунікації.

У такому баченні переклад неминуче є *породжувальним*, оскільки він міститиме нову інформацію, а його мета полягає в отриманні нових знань (інформації). Мінімальною дієвою структурою є наявність двох мов і їх нездатність, кожної окремо, охопити зовнішній світ. Ця нездатність – не недолік, а умова існування, адже саме вона диктує необхідність іншого (особи, мови, культури).

Отже, взаємна «неперекладність» чи обмежена перекладність видається великим «благом», слугуючи джерелом адекватності позалінгвального об'єкта його відображенню у світі мов. Перетин *семантичних просторів* створює напругу певного силового спротиву, яку здійснюють простори А і В (рис. 2.1).

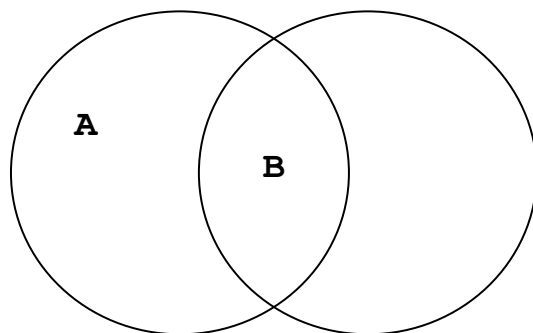

Рис. 2.1. Взаємодія семантичних просторів у процесі перекладу

За А. Вежбицькою, чия теорія, попри критику з боку когнітивних лінгвістів, плідно застосовують сьогодні не лише традиційні когнітивні науки, а й штучний інтелект, у світових мовах існують семантичні примітиви / універсалії [Wierzbicka 1992]. Перекладач, власне, їх може імітувати, реконструювати, оскільки вони є своєрідними орієнтирами – дороговказами інтерпретатора на мапі текстової реальності. Автор не може не скористатися ними у своїй творчій праці зі «споруджування» смислу, все інше – це *справа творча*, і без активності та взаємодії мови й мислення, мовних і енциклопедичних знань, вербального й невербального, зрештою, свідомого й несвідомого – алгоритму й евристики – компонентів психіки перекладача – створити щось (цінне) неможливо.

Наслідком взаємодії просторів автора й перекладача може бути як схожість, так і відмінність між вихідним та цільовим текстом. Ю. О. Сорокін, аналізуючи випадки невідповідності перекладу оригіналові, трактує їх як наслідок несумісності перекладача й автора в психотиповому плані, інтерференції образу автора й образу перекладача [Сорокін 2003, 54–55]. Прикладом цьому може бути оцінка О. М. Фінкелем перекладацької діяльності В. Жуковського, який робив гарні переклади тоді, коли його настрої гармоніював із настроєм першотвору, але робив зміни в цільовому тексті, коли оригінал мав риси, «чужі» натурі перекладача [Фінкель 2007, 246].

Із семіотичного погляду, запорукою інтуїтивно правильного розуміння перекладачем художнього тексту є фіксованість у його досвіді схожих з автором блокованих бажань, які «зживаються» впродовж читання тексту. Потрібно *поговорити* з автором, йому необхідно це, і він потребує іншого, оскільки йому потрібно зжити свої блоковані бажання [Розин 2001, 105–106]. Істинне бажання людини, за словами Ж. Лакана, полягає в тому, щоб інший бажав його, потребував; він хоче бути «об'єктом», якого не вистачає партнерам із соціальної комунікації, хоче бути причиною «бажання» з їхнього боку [Lacan 1966]. Це може відбутися лише в комунікації з читачем через текст. Читач одержує насолоду – естетичне враження від «семіотичного», «знакового» програвання віртуальних подій, описуваних художнім текстом, разом з автором [Розин 2001, 106]. Цій семіотичній концепції співзвучна згадувана концепція катарсису Л. С. Виготського [Виготський 2001б].

В. В. Коптілов, коментуючи проблеми успіху й невдач перекладачів, також зауважує, що «твір, над яким працює перекладач, повинен належати до його улюблених творів, він має бути джерелом натхнення для перекладача» [Коптілов 2003, 12]. Із цього приводу Г. П. Кочур зазначає: «Ідеальна ситуація у виборі твору для перекладу повинна бути та, коли його не доводиться вибирати, коли сам твір вибере перекладача – так його захопить, що той мусить його перекладати, не може не перекладати» [Григорій Кочур 2008, 63].

Удалим перекладом, із погляду психолінгвістики, може вважатися, переклад, що враховує психотипову сумісність автора (вихідного тексту) та перекладача [Сорокин 2003, 79]. За цією перспективою, аби відтворити задуману автором цілісність (ВТ) у дискретну словесно-логічну матерію, – адекватний першотвору текст перекладу, перекладачеві потрібно стати (через механізм емпатії) ніби одним цілим з автором, стати схожим на нього *психотипово*, оцінювати «картину світу» очима автора, за однією перспективою. І така адекватність для художнього твору як особливого жанру тексту означатиме відтворення естетичного враження, тобто збереження невербальної смислової цілісності ВТ.

Отож, ще раз наголосимо, що найадекватніше текст сприймається тими читачами (перекладачами), тезаурус, інтелектуальні (свідомі) й особистісні емоційні (несвідомі) структури яких збігаються з авторськими [пор. Белянин 1988, 107]. Відтак наявні незбіги в інтерпретації «картини світу» автором і перекладачем (адресатом 1) викликають нерозуміння або розуміння «по-своєму». Звідси психотипову схожість автора тексту й перекладача слід трактувати як наявність у перекладача глибинних емоційно-мотиваційних структур, подібних до авторських, а також фонових знань (когнітивних структур), що створюють оптимальні умови для синтезу адекватного тексту перекладу.

У контексті художнього перекладу врахування національної специфіки мов і їхніх стилістичних засобів «знімає їхню суперечність у мовному синтезі двох творчих індивідуальностей – автора й перекладача» [Сорокин 2003]. Тому ступінь впливу художнього тексту на читача (адресата 2) залежить від співтворчого підходу до тексту. Проте прогнозувати цей вплив можна лише з певною часткою ймовірності [Белянин 1988, 108].

Тому з психосеміотичного погляду цілком логічно стверджувати, що переклад як спосіб циркуляції інформації між «мінісеміосферами» [Стариш 2004] (окремими культурами), а також і індисеміосферами в межах семіосфери планети є запорукою для розвитку,

життєдіяльності, ба навіть виживання кожної з цих культур-мінісеміосфер.

Відповідно, художній переклад, у чому перекладознавці й психолінгвісти одностайні, – це особливий вид творчої діяльності, комунікативної взаємодії *особистостей* перекладача й автора за посередництвом тексту. Психосеміотичний підхід до перекладу художнього твору переконує нас у тому, що перекладач є радше активним діячем і його співтворцем [див. також Пшенкина 2005], аніж його пасивним ретранслятором. Водночас перекладацьку творчість не слід ототожнювати зі суб'єктивістським уявленням про переклад, що постулювало б необмежену свободу творчості, своєрідний виклик авторові, коли перекладач «пропонує» читачеві власне бачення описуваної текстом реальності.

Аби уникнути такого неправильного (суб'єктивістського) підходу, застерігає В. В. Коптілов, потрібно зрозуміти, що творчість має бути спрямована на глибоке розуміння і повне втілення першотвору засобами рідної мови; потрібно підпорядкувати свою індивідуальність особистості автора. Проте перекладацька практика засвідчує, що інтерпретатори художніх творів, намагаючись адекватно відтворити першотвір засобами цільової мови, виявляють спільні (універсальні) стратегії, які нерідко деформують семантичну, синтактичну й стилістичну будову ВТ. Актуальним у цьому зв'язку є пошук переконливих методів зіставлення порівнюваних текстів, установлення критеріїв оцінки адекватності перекладу оригінальному тексту [Коптілов 2003, 11–12]. Відтак наша подальша праця присвячена дослідженню закономірностей художнього перекладу на основі його психолінгвістичного моделювання, а також застосування психолінгвістичних методів оцінювання його адекватності.

РОЗДІЛ ІІІ

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ

*Найбільша спроможність, мабуть,
у перекладача, бо він постійно роздумує
не лише над своїм словом, а й над
чужомовним.*

А. О. Содомора

3.1. Психолінгвістичні закономірності художнього перекладу в контексті міжпівкульової асиметрії мозку перекладача

Процес перекладу здійснюється через низку комплексних мисленневих операцій, які відбуваються у голові перекладача. Тому перебіг перекладу не доступний для безпосереднього спостереження, являючи собою, за термінами теорії біхевіоризму, своєрідну «чорну скриню». Тому дослідникові-перекладознавцеві доводиться вдаватися до методу моделювання, який у перекладознавстві традиційно посідає чільне місце [Клюканов 1998; Финагентов 1982; Чередниченко 2007; Bell 1991; Gile 2009; Wills 1977]. Відтак мета нашого подальшого дослідження є сконструювати психолінгвістичну модель художнього перекладу для встановлення його психолінгвістичних універсалій. Для реалізації цієї мети стисло з'ясуємо нейролінгвістичні закономірності мозкового устрою перекладача, які лежать в основі будь-якої перекладацької операції.

Корені більшості універсальних перекладацьких рішень, як видається, приховані в міжпівкульовій функціональній асиметрії головного мозку (ГМ) перекладача й тісно пов'язані з його здатністю

двопланово сприймати та зберігати інформацію в пам'яті. Міжпівкульова асиметрія ґрунтовно вивчалась упродовж понад півстоліття через копітку реабілітаційну роботу з афатичними хворими, серій мовленнєвих експериментів із пацієнтами під час тимчасового вимкнення однієї з півкуль [Балонов 1976; Лурия 1979; Kimura 1964; Sperry 1965]. Вагомим є те, що, попри існування розкиду в тлумаченні результатів багаторічних експериментів, проведених на хворих із гемісферектомією (видаленою однією з півкуль), комісуротомією (розрізаною у хворих на епілепсію тканиною, що з'єднує півкулі), з вогнищевими ураженнями ГМ, на хворих в умовах електросудомного шоку, а також на здорових досліджуваних, простежені загальні закономірності в мовленнєвій «поведінці» обох півкуль, які видаються сьогодні беззаперечними [Косилова 1990].

Такі загальні нейролінгвістичні універсалії мають свій відбиток й у практиці двомовності й перекладу [Hatzidaki 2008], зокрема художнього, адже під час інтерпретації твору перекладачеві нерідко доводиться мати справу із численними відхиленнями автора від основної нарративної лінії. Наслідком цього є перевантаження ділянок лівої (раціонально-логічної) півкулі перекладача, яка «губиться» в пошуку причинно-наслідкового (темпорального) плину подій. Це викликає зчеплення з реальністю й залучає до роботи ділянки його правої півкулі, функцією якої є переважно несвідоме сприйняття описуваної текстом позалінгвальної реальності.

Як писав Л. С. Виготський, секрет справжнього художника приховується в умінні подолати зміст формою, що викликає ефект естетичної реакції читача [Выготский 2001a]. Описаний ефект фактично і є наслідком зіткнення та нейтралізації протилежних емоційних імпульсів, що локалізуються в корі різних півкуль мозку читача. За цією перспективою перекладач, який не спромігся досягнути подібного до авторського ефекту й інтуїтивно не вгадав авторські ходи, однозначно програє.

Важко погодитися з думкою [див. Науменко 2005] про низьку естетичну цінність творів постмодернізму, багатих на «потік свідомості», нелогічний виклад інформації, логіку «алогічного» [див. докладніше Беляков 2004]. На нашу думку, автори таких творів

налаштовують читача просто на інший (правопівкульовий) «режим» сприйняття свого твору, являючи непротиставленість свого «я» і світу, єдності й цілісності цієї діади. «Логосу» (лівій півкулі), зі семіотичної перспективи, тут справді робити нічого, адже описана модель викривлює логіку свідомості й спонукає до зміни стану свідомості реципієнта тексту. Така витрата когнітивних сил і перевантаження лівої півкулі є необхідним прийомом (почасти несвідомим) для її тимчасової незадіяності й виступу в ролі «слухача» й залучення до роботи правої півкулі, – переважно несвідомого сприйняття тексту, без «аналізу».

Вочевидь, переклад як складна форма мовленнєво-мисленнєвої діяльності передбачає лише спільну роботу обох півкуль ГМ. Уявлення про висловлювання і формування-відтворення авторського задуму здійснюється в ділянках ПП. У ЛП триває процес відбору граматичних форм і лексичних засобів під «пильним контролем» правої півкулі, яка зіставляє їх з інтенцією і фрагментами дійсності [Горелов 2001].

Висновки перекладознавців та психолінгвістів [Черниговская 1983; Krings 1986], а також наші наукові спостереження аспектів творчості перекладача [Засекін 2006] дають підставу визнати: через те, що перекладач є творчою особистістю, ділянки його ГМ функціонують за механізмом, властивим природній двомовності, за якої відбувається роздільна локалізація нервових функцій мовленнєво-мисленнєвої діяльності інтерпретатора. Під час побудови психолінгвістичної моделі художнього перекладу цю відмінність ми також урахували, вважаючи її однією з ключових у розмежуванні власне перекладацької діяльності й звичайного спілкування чужоземною мовою.

Підсумовуючи викладене вище, зазначимо: отримані дані однозначно засвідчили різну мовленнєву спеціалізацію ділянок кори півкуль ГМ перекладача. Так, для «правопівкульового» мислення характерна участь у процесах швидкого перероблення невербальних, предметно-образних даних ВТ: права півкуля «відповідальна» за інтуїтивно-цілісне, тобто гештальтне уявлення дійсності, описуваної в тексті-оригіналі. «Лівопівкульова» стратегія перекладу художнього тексту, натомість, охоплює логічні операції, обробку мовних знаків ВТ

на основі осмислених, раціональних схем, алгоритмів і послідовних процедур.

Попри вже з'ясовані нейролінгвістичні універсалії обробки інформації ВТ, слід застерегти, одначе, від категоричного уявлення про жорстку бінарність у функціонуванні різних півкуль ГМ людини, позаяк під час перекладу художнього тексту вони взаємодіють. Окреслені вище дані про неоднаковість у вербальних здатностях півкуль ГМ радше проливають світло на пріоритетні способи перероблення інформації окремо кожною з них. Ці пріоритетні методи ґрунтовані, відповідно, на *аналітичному* або *голістичному* принципах, які покладемо в основу будови нашої психолінгвістичної моделі перекладу. Окреслений дуалізм підкріплений також тезою про існування універсального подвійного механізму мовленнєво-мисленнєвої діяльності перекладачів, що засвідчили емпіричні дані О. Р. Лурії та А. Певіо щодо подвійності (де)кодування інформації [Лурия 1979; Peivio 1965], які втіляться в нашій психолінгвістичній моделі художнього перекладу.

Вищезгадані дослідження дають змогу розширити концепцію існування двох способів обробки інформації і збереження її в пам'яті перекладача – образний або пропозиційний. Наочно-образне мислення лежить в основі інтелектуальної діяльності фундаментального рівня. Цей рівень тісніше пов'язаний із «правим мозком», який сам собою «не потребує мовлення і без нього правильно оцінює наочну ситуацію, знаючи із «чим» він має справу, що «воно» собою є і вміючи адекватно на нього реагувати. Однак цьому рівню невідомо, як «воно» називається. Без допомоги лівої півкулі «правий мозок» не здатен сформулювати жодного повного висловлювання про предмет думки» [Горелов 2001, 198].

3.2. Перекладознавча перспектива когнітивістських та конекціоністських моделей

Окрім уже проаналізованих двох біологічно зумовлених природою людини універсалій, фундамент нашої психолінгвістичної моделі художнього перекладу складають також положення провідних класичних парадигм сучасних нейропсихолінгвістичних досліджень –

символізму та конекціонізму. Представники цих парадигм уже не перше десятиліття полемізують про те, як у мозку організована мова, яке співвідношення *Nature vs. Nurture* – генетичного та залежного від навколишнього середовища. Інакше кажучи, чи мовний механізм (пристрій – *language acquisition device*) генетично успадкований, а чи він є результатом наочіння [Черниговская 2009]. Від результатів дискусії залежить уявлення перекладознавців щодо ключових способів засвоєння, використання знань перекладачем, а також уже згадуваного поняття «ментальної репрезентації» [Pitt 2010], виведення якого на наукову арену спричинило справжню революцію.

Проаналізуємо окреслені парадигми докладніше, аби з'ясувати їхню роль у побудові нашої психолінгвістичної моделі художнього перекладу.

3.2.1. Дієвість парадигми когнітивізму в перекладі

Парадигма когнітивізму (символізму) цінна для перекладознавства тим, що відводить ключову роль розуму в когнітивних процесах, трактуючи процес пізнання відбувається через репрезентацію світу в ментальності перекладача на основі послідовного перероблення абстрактних і фіксованих символів [Poersch 2007, 37]. Отже, мовна здатність перекладача є нейрофізіологічно й навіть анатомічно окремою від інших когнітивних функцій, а відтак висувається ідея імовірності організації мозку за принципом модулярності [Steinberg 1982]. Це, у свою чергу, ставить питання перенесення маніфестованих універсальних нейрональних механізмів у мовах різних типів, тобто універсальності мовних структур, до фокусу перекладознавчих досліджень.

Із погляду когнітивістських моделей, обробку інформації ВТ здійснює перекладач унаслідок того, що стимули, які надходять ззовні, активізують його ментальні репрезентації. Ці репрезентації розміщуються у вузлах, кожен із яких представлений певними концептами як фрагментами навколишньої дійсності та зв'язками між ними. Через розміщення одиниці в одному вузлі ці пропозиційні

мережі названі локалістськими [Zalewski 2010, 94]. Вузли та зв'язки між ними позначені символами, що виявляється в експлікації когніції як маніпуляції на основі символічних правил. Описані локалістські мережі представляють символічний підхід до когніції перекладача. Мережеві моделі відповідають архітектурі розуму – ключовому поняттю менталізму.

Отож, парадигма когнітивізму постулює послідовну (темпоральну) обробку інформації перекладачем, ментальні репрезентації записуються символічно, розміщуючись у вузлах. Засвоєння інформації ВТ, за цією моделлю, – це розгортання її *в часі*; адже застосування символічних правил не залежить від лінгвістичних імовірностей [Черниговская 2009, 212], а жорстко детерміновано (обмежено) правилом.

Утім навіть найкращі когнітивістські моделі штучної нейронної мережі, які навчаються за правилами, поки не спроможні цілковито відбивати реальні процеси, що тривають у мозку перекладача, позаяк не враховують культурного багатства мовного оточення, частотності вжитку різних мовних одиниць, не кажучи вже про невербальні компоненти комунікації. Важливим для перекладознавства аспектом у когнітивізмі є можливість тлумачення ментальної репрезентації пропозиціонального характеру як наслідку покрокового аналізу перекладачем інформації тексту-оригіналу. Водночас, модель когнітивізму загалом не здатна прояснити роль перекладацького досвіду й інтуїції, а також навчання перекладу. Саме тому перекладознавча думка поступово зверталася до пошуку альтернативних моделей, однією з яких стала в середині 1980-х рр. конекціоністська концепція.

3.2.2. Перекладознавчий погляд на конекціонізм як альтернативу когнітивізму

Спробуймо описати цінність моделі конекціонізму для перекладознавства. Передусім модель базується на понятті паралельно розподіленої обробки (ПРО) інформації [Garson 2010]. Для перекладача це означає можливість тренування надзвичайної

гнучкості та швидкості поряд зі здатністю *одночасно* оперувати значною кількістю стимулів. Це уможлиблюють синапси як «елементарні структурні й функціональні одиниці-посередники взаємодії між нейронами» [Наукін 1994, 2], що перетворюють електричний імпульс у хімічну реакцію і потім на стадії постсинаптичній знову на електричний. Набуття перекладачем нових знань відбувається через зміну потенціалу синапсів у мозку. Приписана вага або потенціал (*weight/strength*) кожному зв'язку між нейронами в мережі (синапсу) сприяє розрізненню перекладачем ознак на основі їхньої типовості для конкретної прототипової категорії [див. Rosch 1978; 1987].

Навчання перекладу, крім зміцнення синапсів, призводить до реорганізації нейронних мереж. Кожний стимул як частина вхідної інформації може знайти відповідь (згадування), і відповідно, активацію, якщо внутрішній шлях у мережі раніше встановлений. У цьому разі інформація не вважається новою і відтак не сприяє навчанню. На противагу цьому, якщо закріпленого раніше зв'язку не існує, нова інформація повинна інтегруватися до існуючого (закріпленого) знання. Відтак мозку перекладача потрібно відреагувати встановленням нового зв'язку для нового синаптичного з'єднання. У цьому разі відбувається набуття нового знання і навчання.

Прибічники конекціоністських моделей уважають, що лінгвістичні процедури під час перекладу не включають символічних правил, спираючись натомість на асоціативні зв'язки в нейронних ланцюгах, що мають імовірнісний механізм [McClelland 1981; Ingram 2007]. Саме тому перекладач здатен здійснювати також паралельну (а не винятково послідовну, як у когнітивістському уявленні) обробку інформації ВТ. Через те, що репрезентація концепту не записана в готовому вигляді, а щоразу створюється заново завдяки особливостям ВТ та характеру асоціативних зв'язків між нейронами [Poersch 2007, 41], має місце вища адаптаційна гнучкість перекладача.

Природно, в умовах сьогодення назріла необхідність відкидання (навіть дуже привабливого) однобічного підходу до мозкового устрою мовного механізму й нагальність розроблення гібридних моделей, які враховували б досвід утворення ментальних

репрезентацій як результат впливу символів на психіку індивіда. Такий інтегрований підхід уніс би ясність у розуміння роботи короткотривалої й довготривалої пам'яті перекладача, а також уявлення про паралельну обробку ним інформації в межах усєї нейронної мережі.

На нашу думку, континуальність (дистрибутивна структура) конекціонізму та дискретність (модулярна структура) символізму не мають виняткового статусу в нейронних мережах. Мова ж бо максимізує співіснування обох типів нервової обробки, підтримуючи їх у балансі від самого початку, що є нейрологічно виправданим. Відтак під час вибудовування моделі перекладу додержуємося погляду А. Лопез-Гарсія щодо необхідності покладання на принципи гештальт-теорії, оскільки лише вона дає змогу одночасно утримувати інформацію і про просторове сприйняття світу, що перебуває в межах «компетенції» субдомінантної (правої) півкулі, і про його вербалізований природною мовою корелят, підконтрольний доміантній (лівій) півкулі ГМ [Lopez-Garcia 2007].

Наукове бачення перекладу в контексті «ймовірнісного» конекціонізму поряд із конкурентним йому «правильним» символічним підходом до мовної структури й мовної обробки забезпечує вищий ступінь вірогідності моделі художнього перекладу, яка володітиме також більшим пояснювальним потенціалом.

3.3. Психолінгвістична модель художнього перекладу

Опис уже проаналізованих нами концепцій організації мови в мозку дає змогу окреслити три аспекти, основоположні для побудови структурно-динамічної моделі художнього перекладу й виконання завдань нашого подальшого дослідження.

1. Менталізм символістської парадигми й емпіризм конекціонізму як базові методологічні принципи когнітивної мовленнєвої діяльності перекладача ставлять на порядок денний нагальність вивчення загальних (дедуктивних) та емпіричних (індуктивних) універсалій художнього перекладу. Через те, що засвідчується маніфестація

єдиних нейрональних механізмів у мовах різних типів, це дає нам змогу загалом ставити питання про існування психолінгвістичних універсалій у перекладі.

2. Визначення в моделі способу обробки інформації з перспектив символізму та конекціонізму, підкріплене попередніми даними А. Певіо та О. Р. Лурії, уможливує подальший розгляд і темпорально-дискретного (послідовного, покрокового), і просторово-цілісного (паралельного, одночасного) шляхів обробки перекладачем вхідних даних.

3. Детермінізм і правила (прекриптивність) символізму, з одного боку, та імовірність і прогнозованість (дескриптивізм) конекціонізму, з іншого, у перекладацькій діяльності або навчанні здатні сприяти установленню однакових *для всіх* перекладачів, а відтак **загальних закономірностей, що виявляються в застосуванні раціональних (алгоритмічних) операцій, а також спільних для досліджуваної експериментальної групи перекладачів гнучких (евристичних) стратегій процесу художнього перекладу. Ці спільні алгоритмічні операції та стратегії іменуватимемо в подальшому дослідженні психолінгвістичними універсаліями перекладу художнього тексту.** Останні одержать свій опис із перспективи психолінгвістичної моделі художнього перекладу, каркас якої разом із функціональними блоками пропонуємо до розгляду нижче.

Будь-яка модель, як зазначає К. М. Тищенко, «служує засобом упорядкування та ущільнення інформації <...>, потрібно кожний її абстрактний об'єкт вибудувати в думках з опорою на той експериментальний матеріал, асиміляція якого передбачена в рамках створеної системи знання» [Тищенко 2000, 65]. Збіг результату перекладу з прогнозованим за моделлю засвідчує, що модель, іманентно маючи гіпотетичний характер, володіє певною пояснювальною силою [Комиссаров 2002, 25–26].

Основою побудови психолінгвістичної моделі, природно, має бути врахування, з одного боку, лінгвістичних, з іншого, – психологічних чинників її організації та структури в описі об'єкта [Беянин 1988, 42], тобто його цілісного відтворення. Тому конструювання психолінгвістичної моделі художнього перекладу

неминуче має брати до уваги і формальні вербальні аспекти – мовні ресурси, якими оперує перекладач, і невербальні психологічні ресурси механізмів його мислення, пам'яті, ментального лексикону, особливості устрою мозку тощо. Модель має враховувати їхню взаємодію з особливостями когнітивного стилю перекладача (аналітичний–синтетичний), а також пріоритетних каналів (аудіальний, візуальний, кінестетичний) його сприйняття та перероблення інформації. Прояви когнітивного стилю перекладача й пріоритетної модальності кодування інформації (каналу сприйняття) особливо відчутно експлікуються під час інтроспективного аналізу перекладу, і ми проаналізуємо їх у розділі, присвяченому емпіричним процедурним універсалам перекладу.

Примітно, що питання конструювання моделі художнього перекладу тісно пов'язане з уявленням самого перекладу як моделювання перекладачем засобами цільової мови обраного автором фрагмента або відрізка описуваної віртуальної реальності. Модель за своїм визначенням має відбивати те типове, що містить об'єкт. Водночас видається, що модель як універсальний конструкт стикається з двома перешкодами: множинністю інтерпретацій художнього тексту, а також множинністю моделей одного й того самого модельованого об'єкта [Леонт'єв 2005, 11].

Художній текст як психосеміотичний конструкт має згадану потенційну множинність інтерпретацій передовсім через семіотичний чинник [Лотман 2004]. По-друге, це когнітивний характер реальності, яку описував автор у своєму творі: вона віртуальна. Вочевидь, навіть за наявності «реальної» реальності різним авторам (напр., двом журналістам) удається її подати в такій версії, яка нерідко радикально відмінна від версії колеги. По-третє, це згадана вище взаємодія в мозку людини двох інформаційних потоків, – сигналів щодо відбиття біологічного стану самого організму, а також сигналів органів чуття від зовнішнього світу [Комиссаров 2000, 105]. По-четверте, мова перекладу, як зауважує О. І. Чередниченко, завжди перебуває під тиском двох норм – норми оригіналу й норми цільової мови та культури, що й зумовлює варіативність мови перекладу, зокрема художнього [Чередниченко 2008, 29].

Нарешті, виявляється дія й чинника особистості перекладача: різне емоційне ставлення (тло) перекладачів до описуваної в тексті ситуації, його психотипова сумісність / несумісність, наслідком чого є поява семантичних і стилістичних трансформацій. Їхню присутність у тексті перекладу неможливо пояснити лише відмінностями систем ВМ та ПМ, їх слід описувати в термінах перерозподілу «емоційно-сислової домінанти» [Красильникова 1998] тексту.

Щодо множинності моделей, то існує їхній інваріант, усі вони володіють спільними характеристиками, що відбивають істотні риси об'єкта, залишаючися незмінними під час переходу від однієї моделі до іншої. Однак жодна модель не є повною та вичерпною щодо всіх властивостей об'єкта [Леонтьєв 2005, 10].

Оскільки, на думку В. І. Фінагентова, правила побудови смислової структури в перекладі є універсальними [Фінагентов 1982, 8], перекладацька психолінгвістична модель має враховувати те, що переклад залежить більшою мірою від принципів самоорганізації мовленнєво-мисленнєвої діяльності перекладача [Герман 1998, 44]. Така ідея дає змогу говорити про можливу принципову смислову еквівалентність, але не тотожність вихідного тексту та перекладу.

На основі вже викладеного й урахувавши особливості моделей вітчизняних учених (Г. Е. Мірама, О. І. Чередниченка) і зарубіжних перекладознавців (Р. Бела, І. О. Герман, О. Каде, Г. Крінгса, П. Ньюмарка, А. Поповича, В. І. Фінагентова), побудуємо й опишемо авторську психолінгвістичну модель перекладу художнього тексту. Вона містить три блоки інтелекту особистості перекладача – когнітивний, афективний та конативний.

Когнітивний блок інкорпорує мовні (граматичні, семантичні й прагматичні) та енциклопедичні знання перекладача. Інкорпорування в модель, окрім когнітивного, конативного й афективного блоків дає підставу тлумачити особистість перекладача як трикомпонентну. *Афективний блок* відповідає за емоційні структури, які підпорядковуються асоціативному принципу, локалізуючись у «неконтрольованому робочому просторі» перекладача.

Конативний (мотиваційно-поведінковий) блок є останньою ланкою, яка активізує механізм планування й синтезу мовних структур ПМ. Разом із тим, цей рівень у нашій моделі відбиває

аспекти естетичної реакції на стимул (художній твір), а це свідчить про те, що наша модель має також біхевіористичний «присмак». Простежмо на основі моделі динаміку перекладу (рис. 3.1).

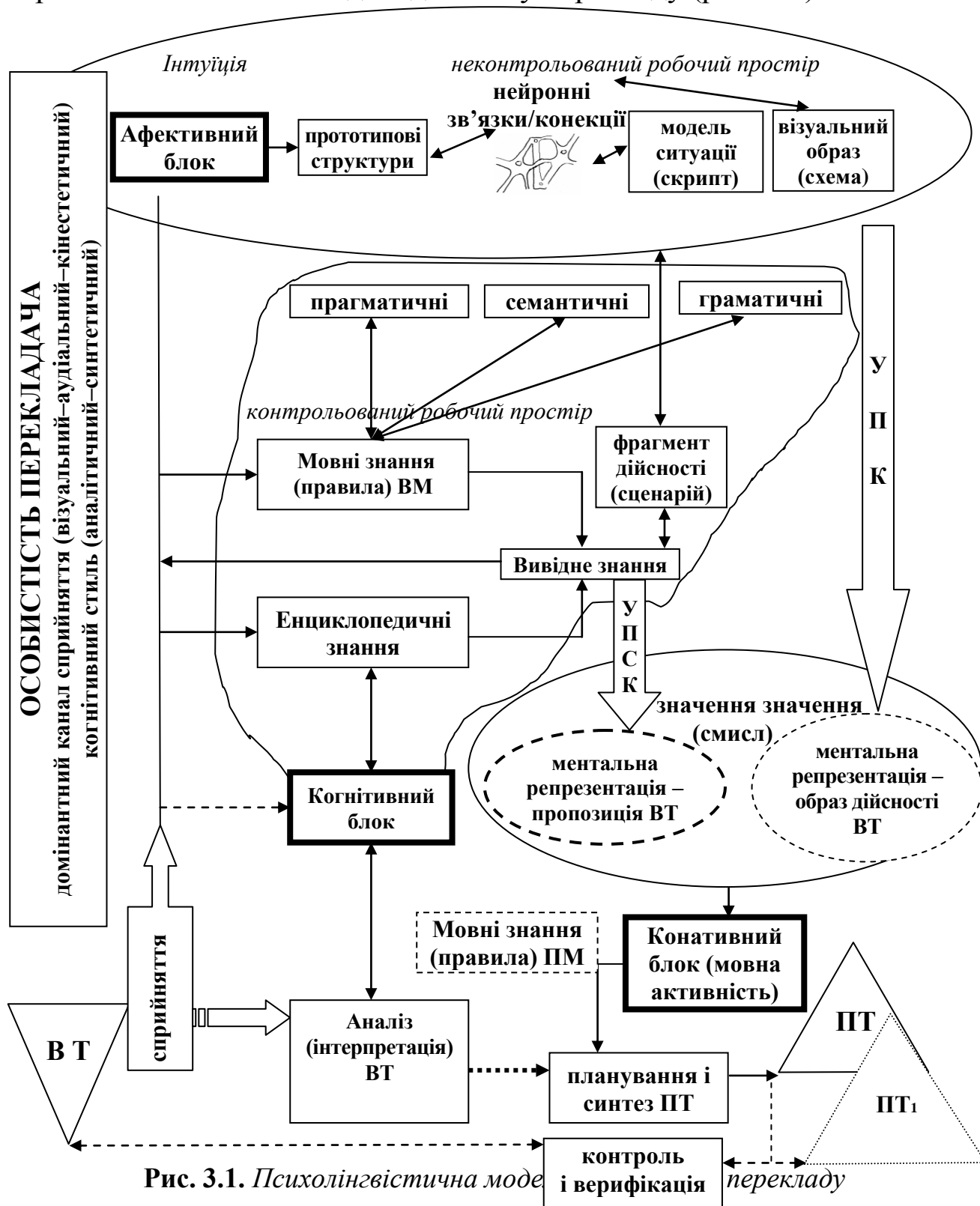

Рис. 3.1. Психолінгвістична модель перекладу

Інформація ВТ спершу потрапляє у фільтр сприйняття й автоматично скеровується, згідно із принципом «неврологічної економії» [Солсо 2002, 83] ментальних зусиль, до афективного блоку миттєвого прийняття рішень – неконтрольованого робочого простору перекладача. Сучасні психолінгвістичні теорії ґрунтуються на *активності* перекладача, включення сприйняття в систему діяльності, цілеспрямованості сприйняття, його залежності від багатьох чинників (у тому числі від мотивації, супутніх обставин, попереднього досвіду та його організації в довготривалій пам'яті тощо). Сприйняття тексту тісно пов'язане з процесами його породження і значною мірою спирається на аналогічні механізми. Але це не «плівка», яку розкручують у зворотному напрямку й не дзеркальне відбиття [ЧФЯ, 190]. На основі проведених досліджень щодо взаємодії механізмів породження і сприйняття мовлення Р. Стернберг поділяє підходи до цієї проблеми на два провідні напрями: пасивні й активні теорії [Залевская 2000]. Пасивні теорії акцентують увагу на зіставленні з еталоном чи на розпізнанні ознак на сенсорному рівні. Це – шлях «знизу–вгору», що не передбачає когнітивної переробки перекладачем отриманого сигналу, рішення приймається завдяки спеціалізованим нейронам – детекторам специфічних аспектів мовленнєвого сигналу. На противагу, активні теорії (вектор «згори–вниз») ураховують когнітивні аспекти очікувань перекладача, вплив контексту, пам'яті й уваги.

Р. Стернберг підкреслює, що спільним для всіх активних теорій сприйняття мовлення є визнання того, що процеси прийняття рішень виходять за межі розпізнавання ознак чи опори на еталон: мовлення, яке сприймає перекладач, може відрізнитися від того, що насправді прозвучало, оскільки *когнітивні чинники й контекст* впливають на сприйняття сенсорного сигналу. У зв'язку із цим варто також згадати ранню *моторну теорію* А. Лібермана, яка визнає залежність сприйняття мовлення і від того, що ми чуємо, і від того, що ми виводимо з намірів мовця [*Ibid*].

Отож, різні теорії сприйняття акцентують увагу на тих чи тих особливостях цього складного процесу. Так, гештальтпсихологія

[Reihart 1984] «наполягає» на цілісності сприйняття: перекладач сприймає окремі частини деякої конфігурації, які набувають свого значення у складі цілого (гештальту). Цим підходам до сприйняття протистоїть ще одна теорія, яка постулює зберігання в пам'яті перекладача не конкретних еталонів, а більш абстрактних прототипів [Rosch 1978]. Сюди належить згадані нами модель центральної тенденції, згідно з якою прототип – це щось середнє з-поміж усіх екземплярів, що зберігається в пам'яті, відбиваючи провідну тенденцію певної категорії, і модель частоти ознак, відповідно до якої прототип відображає поєднання найчастотніших ознак. Прототип уявляють також як центр найбільшої кількості найрепрезентативніших ознак категорії в скорельованому вигляді, тобто виступаючих у вигляді пучка співвіднесених між собою ознак [Кубрякова 2004, 515]. Це ніби точка в гіпотетично багатомірному просторі, у якому перетинаються середні відстані від усіх ознак. Як зазначають Р. Солсо і Дж. Маккарті (1981), прототипи ґрунтуються на частотності лише на стадії навчання, а згодом виникають прототипи, базовані на центральній тенденції [Solso 1981].

Актуалізація результату сприйняття – «вхоплення змісту» та «відродження» смислу ВТ – є відносно тимчасовими характеристиками та збігається з паралельним уключенням когнітивного блоку перекладу в межах контрольованого робочого простору моделі для виконання інтерпретації. Упродовж інтерпретації «допомога» може надійти з боку перекладачевої інтуїції, яка на основі скрипту миттєво схоплює актуалізоване мовне значення в рамках ситуації, тобто зміст висловлювання. Цей зміст доповнює, звужує чи змінює ментальні репрезентації перекладача. З іншого боку, висловлювання, внаслідок відображення в когнітивному блоці перекладача здобуває розширеніший характер, доповнюючися мовними й енциклопедичними знаннями з досвіду інтерпретатора. До основних механізмів перекладацької інтерпретації належать особливості конкретної мови оригіналу, мовна компетенція перекладача, його / її стратегічні вміння. Процес інтерпретації полягає в покроковому («лівопівкульовому») висуванні й перевірці

гіпотез щодо змісту всього висловлювання, супроводжуючися («правопівкульовою») антиципацією (прогнозом) щодо подальших речень. Що досвідченіший перекладач, то вища ймовірність підтвердження його гіпотез.

Отож, на основі її *схожості* вхідна інформація в афективному блоці асоціюється з уже закріпленою в перекладачевій довготривалій пам'яті у формі прототипової структури (образу) в нейронній мережі старою інформацією. Довготермінова пам'ять – це сховище інформації, записаної в добре структурованій мережі. Швидкий вибір тієї або іншої прототипової структури як основи майбутнього перекладацького рішення щодо фрагмента ВТ підпорядковується двом механізмам – еквівалентних заміन та ймовірнісного прогнозування [Белянин 2008, 100]. Механізм еквівалентних замін полягає в субституції реципієнтом-перекладачем складних знаків (слів, словосполучень, речень) простішими сигналами – наочними образами, закріпленими в нейронних конекціях мозку. Механізм імовірнісного прогнозування є активним передбаченням реципієнта подальшої інформації на основі попереднього досвіду. Таке висування гіпотез є загальнопсихологічним механізмом щодо передбачення майбутнього або його «моделлю» (С. І. Бернштейн) і ґрунтується на породженні внутрішнього сигналу назустріч вхідному. Якщо перша спроба – невдала, реципієнт робить поправку й висуває наступну гіпотезу з актуалізацією всього семантичного поля, складниками якого є прототипові структури.

Ці два механізми об'єднує асоціативно-голістичний механізм, що ґрунтується на активації під впливом однієї структури (у нашому випадку – одиниці вхідної інформації) іншої. Процес поширювальної активації (*spreading activation*) відповідає ефекту схожості прототипових категорій. Інакше кажучи, вибір залежить від ваги рядоположних конкуруючих конекцій, яка так само вираховується під час зіставлення семантичною дистанцією між перцептивними ознаками вхідної інформації ВТ та закріпленою в синапсі відповідною прототиповою структурою.

Моделювання з опорою на вже згадані механізми є гештальтним, – «правопівкульовим» способом обробки інформації на основі схожості ознак, відповідаючи принципу «знизу–вгору» [Солсо 2002, 74], позаяк об'єднує разом усі чутливі до контексту риси. Ще І. О. Бодуен де Куртене вказував на можливість групування мовних уявлень за їхньою схожістю та випадковими поєднаннями під час підсвідомого орієнтування в їхньому «хаосі». Йдеться про асоціювання цих уявлень, що є своєрідним узагальненням [Бодуен де Куртене 1963, 191]. Про існування механізму миттєвого віднайдення потрібного еквівалента під час перекладу творів красного письменства зауважували і професійні перекладачі. Так, на думку майстра художнього перекладу Г. П. Кочура, «кожен твір перекладається по-інакшому, – як коли, то «система образних засобів» виникає *так раптово й остаточно* (виділено нами. – С. З.), що її не треба «відшліфовувати», а коли – то це тривалі й дуже складні пошуки, сумніви, численні варіанти» [Григорій Кочур 2008, 72].

Автоматизованість і швидкість процесу забезпечується наявністю в ментальності перекладача готових *скриптів*, які є засобами представлення реального чи психічного в когнітивно найекономнішій формі. Скрипт тлумачимо також як «загальноприйнятну» послідовність причинних зв'язків. У природній мові ми не проговорюємо докладно й точно послідовність подій, але завдяки наданим деталям адресат на основі *схожого* досвіду здатен реконструювати цю послідовність подій [Солсо 2002, 485]. Цей схожий досвід і є прототиповими структурами. У концепції прототипів Е. Рош та теорії «родинної схожості» Л. Віттгенштайна рівень скриптів відбиває найтипівіше через повторюваність, контраст або доповнення сцен [Селіванова 1999, 77]. Завдяки наявності скриптів у перекладача функціонує принцип когнітивного детермінізму, який полягає в *прогнозуванні* послідовності подій, що й визначає успішність і швидкість обробки інформації перекладачем.

Таке бачення узгоджується також із компонентами психолінгвістичної моделі Г. Геніга, де перекладач, беручи до уваги «проектний» ВТ і «перспективний» ПТ [Фесенко 2002], поряд із даними

свого неконтрольованого робочого простору, розробляє макростратегію – прогноз щодо подальших координат перекладу й регуляції ментальних процесів у контрольованому та неконтрольованому робочому просторі. Відтоді починається власне переклад, за якого несвідомі процеси є радше нормою, ніж винятком, ґрунтуючися на природній асоціативній компетенції, яка слугує рушієм перекладацьких процесів і керується макростратегією. Цей переклад не є в чистому сенсі перекладом, а лише трансляцією на «внутрішнє мовлення» [Выготский 2001а], яке послуговується «універсально-предметним кодом» [Жинкин 1982] – УПК (див. докладніше – п. 3.5).

Згідно із цим механізмом, знання не зберігається в синапсах у незмінному й готовому вигляді, у формі концепту: воно створюється щоразу заново. Якщо закріпленого раніше зв'язку не існує, нова інформація (ВТ) повинна інтегруватися до набутого раніше (емпіричного) знання, піддаючися подетальному аналізу. Відтак мозку перекладача потрібно відреагувати встановленням нового зв'язку для нового синаптичного з'єднання. Він робить запит, звертаючися до когнітивного блоку контрольованого робочого простору перекладача, який у цей час також здійснює обробку вхідного сигналу, лише він працює повільніше, позаяк залучає послідовну, покрокову інтерпретацію. У цьому разі відбувається набуття перекладачем нового знання і навчання.

Отож, те, що зберігається в мозку перекладача до початку роботи із вхідним текстом, є лише прототиповою структурою, яка в досвіді відображена як слід реакції або дії у відповідь на попередні мовленнєві стимули, – скрипт. Перекладач діє спонтанно, вибираючи інтуїтивно з низки той прототиповий скрипт, який семантично найближчий (схожий), найчастотніший, має більшу вагу (релевантність) й високу оцінку найімовірнішого тлумачення, співвіднесеного з описуваною у ВТ дійсністю. При цьому тлумач відстежує розташування дійових осіб та об'єктів цієї дійсності, їхні відчуття та стан.

Кожній нейронній конекції в мережі приписується своя вага, яка встановлює ознаки на основі схожості / типовості для категорії.

Інакше кажучи, кожна ознака або «мікроознака» [Rumelhart 1986] з усього комплексу ознак не утворює одиниці знання, маючи лише потенційне значення, релевантне в її сполученні (комплексі) з іншими ознаками. Комплекс цих ознак закріплюється в мозку у вигляді конекції, що містить прототип. Зауважмо, що при цьому допомагає зрозуміти смисл вхідної інформації більшою мірою не контекст (оточувані речення), а затекст, тобто дійсність [Белянин 2008, 98]. Тому сприйняття тексту оригіналу в неконтрольованому робочому просторі є не просто упізнання мовних знаків і приписування їм смислу – «значення значення» [Леонтьев 2005], а корелювання цих знаків з уявленнями реципієнта про дійсність.

Отже, у разі віднаходження семантично конгруентної структури (нейронної сполуки / патерну) інформація ВТ автоматично обробляється без значних часових втрат та ментальних зусиль, формуючи модель дійсності – ситуації (скрипт), яка трансформується через УПК у візуальний образ фрагмента ВТ. На основі зіставлення перекладач здатен виявити неповноту спільних ознак вхідної та збереженої в довготривалій пам'яті інформації. Це спонукає до внесення перекладачем змін – модифікації наявної інформації із збагаченням міжнейронних синапсів (конекцій) та закріпленням нового сліду. Таке збагачення в архітектурі розуму перекладача є прикладом його навчання, яке власне є тим «побічним ефектом» обробки інформації, коли з'являється нова міжнейронна конекція зі своїм власним потенціалом. Затим інформація скеровується в конативний блок, проходить пороги мовних (лексико-семантичних та граматичних) трансформацій, із напрямом до планування і синтезу ПТ.

Отож, згадана вище ПРО відбувається за асоціативним механізмом пошуку прототипу або моделі частоти ознак, відбиваючи конекціоністський компонент нашої моделі, який реалізується в гештальтній (правопівкульовій) стратегії мозку [Косилова 1990]. Відтак це свідчить на користь того, що розум є нейронною мережею, у якій мають місце «акти творення значення» [Zalewski 2010, 93], а правила асоціативно-голістичної / гештальтної обробки інформації не вроджені (за Н. Хомським), а виводяться зі *статистичних* даних

обробки, що так само впливають з досвіду [Poersch 2007, 42]. Така обробка інформації відповідає образно-конкретному (просторовому) способу, в термінах А. Певіо, інтерпретації інформації. Водночас, в умовах повнішого орієнтування в змісті твору вплив частотно-асоціативних зв'язків значно зменшується [Андрієвська 1971].

Схеми як перцептуальні (візуальні, звукові або тактильні) образи – аналоги структури описуваного об'єкта або об'єктів у конекціоністській ланці є гнучкими, позаяк здатні задовольнити м'які обмеження (*soft constraints*) через високу адаптивність та гнучкість, а також здатність відповідати ефектам типовості. Перекладач на цьому рівні приймає рішення, що фактично є вибором із множинності конкуруючих між собою обмежень.

Відповідно, ПРО є процесом зустрічного, активного конструювання значення, тобто творчим процесом. Якщо цей гештальтний механізм, який діє на основі кумулятивності ознак, рівновіддалених від центру (прототипової структури), цілком справляється із завданням інтерпретації інформації, то вихід на рівень контрольованого робочого простору перекладача має місце вже на етапі синтезу інформації засобами ПМ. Якщо ж інформація потребує додаткового залучення свідомих механізмів обробки, тоді обидва механізми – гештальтний і послідовний – стають задіяними в процесі інтерпретації. «У процесі читання <...> економна гештальтна й аналітична стратегії непомітно для читача змінюють одна одну залежно від характеру одержуваної інформації» [Косилова 1990, 114].

Отже, якщо вхідна інформація ВТ не має прототипових, тобто схожих із наявною в довготерміновій пам'яті ознак (не дістає відгуку в асоціативному просторі), інакше кажучи, закріплених у конекціях прототипах, то афективний блок як фільтр–перемикач активує паралельно й аналітичну (лівопівкульову) тенденцію не дезактивує водночас гештальтної, яка залишається в режимі очікування. На цьому етапі активізується аналітичний механізм контрольованого свідомістю робочого простору перекладача, що ґрунтується на правилах і відповідає відтак жорстким обмеженням (*hard constraints*). У цьому способі обробки інформації перекладач покладається на

відмінності, покладається на пошук різниць, тому відповідає *подетальному аналізу*, тобто є альтернативним для прототипового зіставлення неавтоматичним принципом обробки мовної інформації – «згори–вниз» [Солсо 2002], тобто через *сценарій* [Селіванова 1999, 77].

Когнітивний блок, у свою чергу, «вмикає» механізм покрокової темпоральної послідовної обробки інформації із залученням усього ресурсу енциклопедичних і мовних знань для формування вивідного знання. Оброблена інформація «записується» в пам'яті мовою логіки, тобто як вербально-логічна (дискретна) структура, яка зіставляється через фрейм (сценарій) із моделлю ситуації і формує за посередництвом «універсального предметно-схемного коду» [Жинкин 1982] внутрішнього мовлення ментальну репрезентацію – одну (або більше, залежно від їх кількості в одному реченні) пропозицію ВТ. Пропозицію тлумачимо як мінімальну змістову структуру, яка складається з предикату й одного чи більше аргументів [Кубрякова 1997]. Фаза аналізу на цьому етапі закінчується. Затим у фазі синтезу ПТ пропозиційна інформація ВТ потрапляє до конативного блоку для її трансформування на основі мовних правил ПМ у зовнішні вербальні лінійно-дискретні структури цільової мови. Синтез ПТ на цьому етапі закінчується, проте перекладач може піддати одержану первинну версію ПТ редагуванню, унаслідок чого одержує варіант ПТ1. Зауважимо ще раз, що мозок на стадії контролю і верифікації варіанта ПТ може відмовитися і від генерованої раніше асоціативним (неконтрольованим) афективним блоком первинної версії.

Отож, згідно із запропонованою моделлю, поряд із асоціюванням, перекладач може задіяти механізм зіставлення як альтернативу, який ґрунтується на моделюванні з опорою на аналіз. Результатом інтерпретації фрагмента тексту (в часі) є ментальні утворення – зміст тексту та смисл. Перший слід розуміти як проєкцію тексту на свідомість перекладача – «значення» тексту, останній – як зворотна проєкція свідомості на текст – його «значення значення». При цьому вони можуть бути не розділені в часі. Під проєкцією розуміємо

метафоричне позначення багатомірного результату розуміння в цілому [Фесенко 2004, 223].

Конативний або мотиваційно-поведінковий аспект «перемовин» [Еко 2006] між автором та перекладачем здатен перешкодити бажанню перекладача реорганізувати власні знання (закріплені в конекціях) на основі пропонованих автором, позаяк за психотипової несхожості програм перекладач не здатен «сприймати» твір адекватно авторському баченню. Тоді перекладач реорганізовує інформацію для того, аби вона більш-менш інтегрувалася до прийнятної для нього схеми знань. Як наслідок, трапляються перекручування семантики твору. У перекладацькій практиці така ситуація типова для студентів перекладацького фаху у вишах, коли їм «нав'язують» той чи інший твір як завдання, проте нетипова для професійних художніх перекладачів, які обирають інтуїтивно «приємний» твір. Тому відмінність психотипів учасників комунікації та їхнього емоційного тла має наслідком відсутність емпатії з боку перекладача, стаючи на заваді (іноді досить суттєво) адекватній інтерпретації ним тексту автора. Таке явище, на нашу думку, можливо також тлумачити в термінах дії дзеркальних нейронів, про які зазначає О. П. Воробйова [Воробйова 2006].

З афективним блоком особистості перекладача тісно переплетена й інтуїція, яка визначає її креативність. Креативність перекладача, особливо в художньому перекладі, стимулює пошук нестандартних рішень – творчих еквівалентів, результатом якого є, за термінами П. Ньюмарка, комунікативний переклад фрагмента тексту [Newmark 1988].

Наголосимо, що наведені три компоненти – когнітивний, афективний і конативний – формують стрижень моделі й визначають психотипову сумісність перекладача й автора. Несхожість автора й перекладача може реалізовуватись за такими варіантами: відмінність когнітивних сфер, схожість емоційної. Тут незбіг може бути подоланий за деякий час, наприклад, коли перекладач додатково ознайомиться з історичним, автобіографічним чи соціокультурним контекстом твору. Іншим варіантом є схожість пізнавальних

компонентів за різниці емоційних. Відмінність в афективному компоненті корелює з явищем акцентуації [Белянин 2000], яка співвідноситься з психотиповою сумісністю.

Акцентуацію загалом трактуємо як суміжний стан між нормою та патологією. Беремося стверджувати: будь-який творець художнього тексту володіє характеристиками акцентуваної особистості, що виявляється в особистій характерній манері викладу думок. Тому перекладач, який береться за переклад конкретного твору, має діяти з обачністю, позаяк може відхилитися від «програми автора» зовсім не тому, що він має прогалини в мовній чи комунікативній компетентності. Навпаки, численні приклади свідчать про майстерність перекладача у відтворенні того чи того фрагмента твору, однак пізнати автора повністю не вдасться, якщо тлумач перебуває в іншій «системі координат», не маючи схожих до автора конативних і емоційних структур, тобто характерної для автора акцентуації.

Інкорпорування символічної ланки до нашої моделі художнього перекладу дає змогу говорити про детерміністський і прескриптивістський підхід, існування жорстких правил процесу перекладу, а відтак і про реальність загальних (дедуктивних) універсалій, які поширюються на всі без винятку процеси перекладу.

Інтеграція в нашу модель конекціоністської ланки дає змогу ставити на порядок денний питання витоків несвідомих асоціативно-творчих рішень перекладача, що становлять чи не найвизначальніший чинник художнього перекладу. У цьому контексті змістовною є розмова про роль перекладацької інтуїції під час перекладу. Саме конекціонізм передбачає можливість *навчати* (мозок) студентів перекладати не за правилами – алгоритмами, а тренувати їхню пам'ять, завдяки активації конекцій – багаторазовому повтору – закріплюючи в досвіді стійкість цих асоціативних зв'язків (синапсів) між нейронами в мережі, а також формуючи готовність на основі прототипових структур і скриптів породжувати нові. Наслідком цього є, з одного боку, автоматичні готові рішення, а з іншого, – народження унікальних й оригінальних творчих еквівалентів, оскільки при цьому триває конструювання значення.

Підсумовуючи викладене вище, зазначимо, що розроблена модель перекладу є гібридною, позаяк об'єднує два ключових нині підходи до організації мови в мозку – когнітивізм та конекціонізм. Модель визнає два паралельно залучені шляхи обробки писемного тексту перекладачем: згори–вниз та знизу–вгору, які перебувають у відношенні комплементарності. Такі загальні закономірності етапу інтерпретації засвідчують і результати психолінгвістичних досліджень процесу перекладу, які провели інші психолінгвісти, зокрема Г. Крінгс, Р. Бел, Е. Брозіг [Bell 1991; Brosig 2004; Krings 1986].

Модель містить раціональний (алгоритмічний) компонент діяльності перекладача, який відбиває «лівопівкульовий» спосіб обробки вхідних даних, передбачаючи послідовну перекладацьку інтерпретацію для реконструкції задуму автора вихідного тексту і його покроковий синтез-відтворення в зовнішніх формах цільовою мовою. На проміжному етапі модель відображує утворення ментальних репрезентацій як результат впливу символів на психіку перекладача, що вносить ясність у роботу його короткотривалої та довготривалої (асоціативної) пам'яті, алгоритми застосування граматичних та лексико-семантичних трансформацій.

Модель ураховує також і творчий (евристичний) аспект діяльності перекладача, уявлення про паралельну обробку ним інформації в межах активованої нейронної мережі за асоціацією [Фесенко 2004]. Цей рівень належить до «неконтрольованого робочого простору» перекладача, визначає його чуття (інтуїцію), функціонує з опорою на статистичні механізми імовірнісного прогнозування [Taylor 1976] та еквівалентних замінів. Вхідний текст сполучається з прототиповими структурами, збереженими в нейронних конекціях як елементи досвіду, чутливі до «правопівкульового» образного способу обробки інформації. Цей спосіб визначає високу швидкість і адаптивність інтерпретатора до швидкозмінних умов перекладацької праці, застосування стратегій перекладу й забезпечує, з одного боку, автоматичність, а з іншого, – унікальність рішень.

Ці ланки взаємодіють між собою, маючи тісний зв'язок із біхевіористичною, позаяк текст оригіналу як вхідний «стимул» завжди викликає «лінгвоетнічну реакцію» конкретної якості в перекладача, яку за змогою потрібно правильно відтворити у ПТ. Модель бере до уваги також типологію перекладачів залежно від доміантного сенсорного каналу їхнього сприйняття, а також когнітивного стилю [див. Розділ 5]. Останній параметр особистості перекладача також корелює з проблемою функціональної асиметрії півкуль ГМ людини, оскільки чітко простежуються схожі риси між «гештальтною діяльністю» ПП, синтетичним стилем мислення перекладача й конекціоністським принципом, з одного боку; та «аналітичною роботою» ЛП, аналітичним стилем мислення й модулярним принципом – з іншого.

Водночас було б наївно стверджувати, що конекціонізм «зосереджений» лише в ділянках кори ПП, а символізм – у зонах кори ЛП. Наша мета – відстежити закономірності у «варіативності». Тому беремося стверджувати: оскільки дві півкулі (фізичний субстрат) поводять себе по-різному, одна – за зразком символізму, а друга – конекціонізму, відбувається змінна або одночасна (залежно від перекладацького завдання та характеру вхідної інформації) дія цих обох механізмів у мозку перекладача.

У нашій моделі ми спробували «примирити» й об'єднати два радикальні погляди на устрій мови в мозку та способи її використання та показати можливість їхнього розгляду не в плані бінарності, а континууму. Крім того, інтеграція двох парадигм нейронауки сьогодення дає підстави говорити про інтуїцію та когніцію як два взаємопов'язані й нерозривні компоненти діяльності перекладача художньої літератури.

Відтак модулярний підхід до мов(и) і мозку – символізм – обґрунтовує наявність універсальних механізмів, у нашій концепції – загальних (абсолютних) універсалій під час перекладу. Натомість, конекціоністський підхід, в основі якого лежить принцип прогнозованості й прототиповості ознак, свідчить на користь існування в імовірнісному форматі емпіричних (часткових) універсалій у перекладі художнього тексту. Ці універсалії

об'єднуються навколо нейролінгвістичних закономірностей – спільних для всіх перекладачів принципів розподілу мисленнєвих функцій між ділянками різних півкуль ГМ.

3.4. Обґрунтування методики дослідження

Процес прийняття перекладачем рішення безпосередньо під час перекладу художнього тексту на сьогодні недостатньо вивчене питання. Саме тому орієнтація на когнітивні аспекти діяльності перекладача видається плідною і потребує застосування нових об'єктивних методів для експериментальної перевірки ступеня адекватності тексту перекладу вихідному тексту [Комиссаров 2000, 89–90]. Принагідно зауважимо, що ідея проведення експерименту не є новою також власне і для мовознавства, адже ще 1938 р. Л. В. Щерба в статті «Про потрійний аспект мовних явищ та про експеримент у мовознавстві» висунув питання про нагальність експерименту в лінгвістиці. Виводити мовну систему, тобто словник і граматику, на переконання авторитетного мовознавця, можна з «відповідних текстів, тобто з відповідного мовного матеріалу»; «дослідник повинен виходити з так чи інакше зрозумілого мовного матеріалу. Але, побудувавши з фактів цього матеріалу деяку абстрактну систему, необхідно перевіряти її на нових фактах, тобто дивитись, чи відповідають виведені з неї факти дійсності. Таким чином у мовознавство вводиться принцип експерименту...» [Щерба 1974].

Л. К. Латишев вважає емпіричний підхід до аналізу даних перекладацької практики найперспективнішим у перекладознавчих дослідженнях, оскільки він дає дослідникові змогу пояснити більшість перекладацьких прийомів, що забезпечують еквівалентний переклад, наприклад, заміну вихідного змісту [Латишев 1981, 26–27]. Автор додає, що досі «не існує і, як видається, довго ще не буде існувати методики вимірювання та порівняння двох реакцій – реакції одержувача тексту оригіналу й одержувача тексту перекладу» [Там само, 20]. Проте вибраний нами підхід до художнього перекладу, сконструйована його психолінгвістична модель дають змогу це зробити: перекладознавче дослідження із застосуванням психолінгвістичних методів уможлиблює визначення структурно-

семантичної характеристики вихідного тексту та його порівняння з рисами тексту (текстів) перекладу, а також зіставлення способу й ступеня впливу цих текстів на читача з паралельним визначенням спільних операцій перекладачів у динаміці.

Наявні психолінгвістичні інструменти експериментального дослідження оригінальних художніх творів та їх перекладних версій уможливають також відповідь на питання, який спосіб перекладу є найоптимальнішим для досягнення і формальної, і змістової еквівалентності. Перекладаючи художній текст, інтерпретатор повинен діяти з великою обережністю, адже будь-який неточний вибір може спричинити нездатність кінцевого читача досягнути такого ж ефекту, якого досягнув читач мови оригіналу.

Отож, науково обґрунтовані й перевірені психолінгвістичні методи об'єктивного дослідження тексту дають можливість виявити та зіставити не лише «естетичні реакції» адресатів оригіналу та перекладу, а й проаналізувати прояви універсальності в стратегіях «поведінки» перекладачів художніх творів. Такий аналіз, як засвідчила наша практика [Zasyekin 2010], доцільно проводити на основі застосування проєктивних методів семантичного диференціала (СД), вільного асоціативного експерименту (ВАЕ), а також контент-аналізу (КА), психолінгвістичного текстового (ПЛТА) й інтроспективного аналізу (ІНТРА). Слід зауважити, що застосування зазначених психолінгвістичних методів й подальша обробка одержаних на їхній основі результатів вимагає значних часових витрат і залучення великої кількості випробовуваних, що накладає певні обмеження на можливість їхнього застосування для розв'язання проблем, які не можна розв'язати інакше [Левицкий 2006, 411–412]. Але комбінація цих методів із математичними інструментами кореляційного (зіставного) (КРА) й факторного аналізу (ФА), за якого встановлюється статистично значущі відношення між текстами різними мовами, є джерелом досить важливої інформації про переклад [Комиссаров 2002, 23].

Схарактеризуємо названі методи в послідовності згадування та сфери їхнього прикладного перекладознавчого застосування.

3.4.1. Проективні методи

3.4.1.1. Семантичний диференціал

Семантичний диференціал (СД) – спосіб вимірювання афективного або конотативного значення слів (текстів) – застосовується також для вимірювання ставлення відносно інших понять та об'єктів [DP, 662]. Метод СД уперше запропонував біхевіорист Ч. Осгуд у 1952 р. для вимірювання конотативного (прагматичного) значення стимулу. Як вважає автор, метод СД дає змогу виміряти т. зв. конотативні значення – ті стани, які мають місце під час сприйняття символу-подразника й необхідно передують осмисленим операціям із символами. Ці значення виявляються у формі «афективно-чуттєвих тонів». Основою психологічного механізму, що дає змогу оцінювати за допомогою шкал СД різні стимули, є явище синестезії. Синестезія трактується як психологічний феномен, що полягає у виникненні відчуття однієї модальності під впливом подразника іншої. Наприклад, це може бути переживання кольорного образу у відповідь на музичну фразу або звичайний звук. Синестезія визнається основою метафоричних переносів у висловлюваннях [Белянин 2008, 138].

СД – комбінація методу контрольованих асоціацій і процедур шкалування. Вимірювані об'єкти оцінюються за низкою біполярних шкал, полюси яких задані вербальними антонімами. Оцінки понять за окремими шкалами корелюють одне з одним, і за допомогою факторного аналізу можна виділити пучки таких високорелюючих шкал, згрупувавши їх у фактори. Фактор трактують як смисловий інваріант змісту шкал, які належать до фактора. Тому фактори є формою узагальнення прикметників-антонімів, на базі яких будується СД. Ч. Осгуд виділив три базових фактори: «оцінка», «сила», «активність». Інваріантною (універсальною) одиницею всієї сукупності шкал, що входять до фактора, є емоційний тон або образне переживання, які лежать в основі конотативного значення. Останнє є генетично ранньою формою значення, у якій відбиття й емоційне ставлення, особистісний смисл і чуттєва тканина слабо

диференційовані. Саме тому метод СД дає змогу оцінювати не значення як знання про об'єкт, а конотативне значення, пов'язане з емоційно насиченими, слабкоструктурованими та слабоусвідомлюваними формами узагальнення [Taylor 1976].

Методику СД, яка передбачає оцінку стимулу в певних ознаках на основі заданих експериментатором шкал, застосовують не лише під час дослідження окремих слів та звуків однієї мови, а й також відповідних звуків і навіть текстів. СД доводить свою ефективність не лише в процесі вивчення універсальї сприйняття (асоціативної) семантики слова, а й тексту, зокрема поетичного. Завдяки СД є можливість визначити розміщення тексту в семантичному просторі реципієнта – на перетині трьох вимірів, а також виміряти семантичну відстань між текстами [Левицкий 2006, 96].

Для перекладознавчого дослідження важливим є те, що згідно з даними Ч. Осгуда, його колег, багаторазово перевірених також іншими дослідниками [Osgood 1957; Osgood, 1976], інтегровані фактори СД є універсальними стосовно мови досліджуваних і відповідають виділеній В. Вундтом трикомпонентній моделі емоцій (задоволення – напруга – збудження) [Вундт 2008]. Ю. Найда також засвідчує стабільність оцінок інформантів для будь-якого конкретного мовного колективу, будучи гарним показником людських реакцій [Ваард 1998].

Оскільки СД як біхевіористичний інструмент виявив універсальність та ідентичність факторних структур у представників різних мовних культур, тобто незалежність від конкретної мови, ми спробували в нашому подальшому дослідженні на його основі встановити емпіричні метаперекладацькі фоносемантичні універсальї змісту семантичного простору різномовних реципієнтів поетичних текстів ВТ та ПТ, зіставивши їхні реальні «естетичні реакції» (див. Розділ 5). Матеріал (тексти віршів та їхні переклади) пред'являвся в писемному вигляді, оскільки, за В. В. Левицьким [Левицкий 2006, 104], під час вимовляння їх експериментатором (диктором) інтонація, логічний наголос, експресія диктора можуть вплинути на рішення досліджуваного. Також не можна було залучати носіїв однієї мови для оцінки звуків іншої мови.

3.4.1.2. Вільний асоціативний експеримент

Проаналізуймо ще один проєктивний метод, який відбиває інтегровані аспекти біхевористичної та конекціоністської парадигм і водночас несвідомий асоціативний компонент перекладача в нашій моделі. Вільний асоціативний експеримент (ВАЕ) має на меті побудову асоціативного поля стимулу [Попова 2007, 166; Стернин 2008, 25] і ґрунтується на добутті від респондента асоціативної реакції на запропонований вербальний стимул [Taylor 1976].

Асоціація (від латин. *associatio* – з'єднання) – це такий зв'язок між психічними явищами, за якого актуалізація одного з них викликає актуалізацію іншого. Ще Арістотель (384–322 до н. е.) уважав асоціації внутрішньою причиною виникнення психічних феноменів. Й. Гербарт (1776–1841) уперше запропонував гіпотезу про зв'язок асоціації зі змістом несвідомого. Асоціативні зв'язки встановлюються в процесі набуття суб'єктивного досвіду, досвіду історії діяльностей, у який людина була включена чи суб'єктом яких вона опинилась [Серкин 2004, 72]. Вони зумовлені й контекстом культури, у якій людина набуває досвіду, й індивідуальним досвідом.

Асоціативний експеримент – один із перших проєктивних методів. З. Фройд і його послідовники вважали, що неконтрольовані асоціації – це символічна або іноді навіть пряма проєкція внутрішнього, часто неусвідомлюваного змісту свідомості [Там само, 72].

Для цього дослідження важливим є те, що ВАЕ разом з СД вимірює несвідомі компоненти семантичного простору реципієнтів-носіїв різних культур, соціокультурне значення слова-стимулу. Соціокультурне значення входить до семантичної структури слів, які позначають соціально-політичні поняття. Зміст таких концептів, як *свобода (freedom)*, *демократія (democracy)*, *влада (power)* та ін., суттєво відмінний у країнах із різним соціально-політичним устроєм.

Важливість адекватного сприйняття соціокультурного значення слова з особливою очевидністю виявляється в перекладі, де підхід до вивчення лінгвокультурних та лінгвокогнітивних концептів набуває особливої ваги та видається максимально об'єктивним [Кухаренко

2004, 47; Карасик 2004, 117]. Мінімальна група респондентів має складатися, за В. П. Серкіним, із 25 осіб. Поява в реакціях навіть такої кількості респондентів понад двох однакових відповідей свідчить на користь того, що це слово-реакція слід кваліфікувати як асоціативну семантичну універсалью стимулу [Серкин 2004, 72].

Наводимо приклад застосування асоціативного експерименту. При лабораторії психолінгвістики та перекладу «Нейрон» у 2005 та 2008 рр. було проведено серію ВАЕ, мета якої – виявити «семантичні універсальї» [Серкин 2004; Зорівчак 1983, 60] 22 слів-стимулів, серед яких такі: *свобода, успіх, віра, народ, демократія, мета, право, влада* тощо. З українського боку в експерименті брали участь 50 студентів четвертих та п'ятих курсів спеціальності «Переклад» Волинського інституту економіки та менеджменту. Ми зіставили отримані результати з раніше добутими від 44 американців – носіїв англійської, які дали вербальні реакції на ці само стимули.

Проілюструймо процедуру встановлення асоціативних семантичних універсальї на прикладі слів *свобода* і *freedom*. Результати ВАЕ засвідчили, що асоціативною семантичною універсальєю слова-стимулу *свобода* для української вибірки є *незалежність, воля, птах, політ*. Для американських досліджуваних семантичною універсальєю стимулу *freedom* є *America/USA, flag*. На основі отриманих семантичних універсальї вираховуємо семантичну близькість концептів за формулою, запропонованою у [Серкин 2004]: $S = C / (N_1 + N_2)$, де C – кількість асоціацій, що збігаються; N_1 – загальна кількість асоціацій українців; N_2 – загальна кількість асоціацій американців. Результати представлено на рис. 3.2:

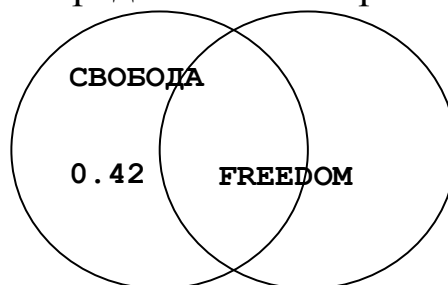

Рис. 3.2. Семантична близькість концептів *свобода* та *freedom*

Із рис. 3.2 випливає, що семантична близькість дорівнює 0,42. У межах «мінісеміосфери» українських респондентів вибірки концепт

свобода найближчий до *демократії*: $S = 0,38$; для американської вибірки цей показник є вищим, становлячи 0,48.

Гіпотетично, через вищі коефіцієнти образності та конкретності цей концепт в українців тяжіє до ірраціональності, образно-конкретного, «правопівкульового» сприйняття, в американців – до раціональнішої, поняттєво-логічної схеми. Така відмінність спричинює процес декодування реципієнтів-американців у русло вербально-логічного, хоча концепт автоматично (несвідомо) закодовано в образно-конкретний (просторовий) спосіб. Це засвідчують і реакції обох груп: для українців – це справді підсвідомо закладені прагнення чогось недосяжного, неземного: реакції *політ, воля, птах, небо, простір* разом дають 24 % усіх асоціацій. В американців, натомість, такі асоціації представлені лише 7 %. У них домінує історичний/ часовий спосіб представлення – 0,46 % усіх асоціацій. Отже, ключове слово *свобода* має різні «координати» в асоціативних семантичних просторах українських та американських представників.

Виникає припущення, що *свобода* – це блоковане підсвідоме бажання українців, тому бачимо *незалежність, воля, птах, політ* як семантичні універсалії цього стимулу. Для американців *свобода* – це елемент дійсності й тому перетворюється на логічно-поняттєву категорію.

Концепт як частина ментального простору людини, когнітивна категорія і «продукт ментальних процесів» [Левицкий 1998, 169] уміщує типові уявлення про особливості самої людини та навколишнього світу [Худолій 2005, 25]. Відмінності в когнітивній картині світу, яка існує у вигляді концептів і утворює концептосферу конкретного народу, породжують незбіг національної та мовної картин світу в представників різних культур. Наслідком відмінності «картин світу» українців та американців і є виявлена семантична дистанція, віддаленість концепту *свободи* в координатах семантичного простору українських й американських адресатів, які по-своєму його сприймають та розуміють.

У цьому дослідженні психолінгвістичних універсалій художнього перекладу ВАЕ слугував інструментом установа когнітивного

стилю перекладачів задля пояснення метакогнітивних й комунікативно-продукційних перекладацьких універсалій. Цьому присвячений останній розділ праці.

3.4.2. Квантитативні методи

3.4.2.1. Контент-аналіз

Серед найпоширеніших квантитативних методів є контент-аналіз (КА), який сьогодні широко застосовують не лише в психолінгвістиці, а й у соціології, політології, психодіагностиці та інших сферах під час аналізу змістових характеристик текстів ЗМІ, політичних промов, передвиборних виступах тощо. КА застосовують у якісному вивченні систематичного й об'єктивного опису та класифікації вираженої або прихованої інформації тексту через підрахунок частоти присутності в тексті слів/ висловлювань, які надалі групуються в тематичні категорії [Бурлачук 2004, 134–136; Левин 1966]. Навіть коли ми маємо невеликий масив текстів, закономірність наявності/ відсутності певної одиниці, зв'язку теж може бути суттєвою [Почепцов 1999, 44].

Інакше кажучи, метод КА полягає в систематизованій фіксації та квантифікації одиниць змісту в досліджуваному матеріалі. Як зазначає Й. А. Стернін, проведення КА вимагає дотримання вимог до організації його етапів і процедур. Найважливішим є визначення категорій аналізу – ключових елементів, які реєструються відповідно до завдань. Такі категорії, наприклад, кількість спонукальних мовленнєвих актів, частот відбиття окремих тем («хвороба», «сім'я», «економіка» тощо) повинні бути вичерпними, охоплюючи всі частини фіксованого змісту тексту [Психолінгвістика 2006, 363].

Особливою перевагою КА є те, що він дає змогу виявити й об'єктивувати приховані тенденції в інформації, відносно точно реєструвати зовнішньо недиференційовані показники в масивах емпіричних даних [Бурлачук 2004, 134]. Отож, КА сприяє об'єктивному виявленню несвідомо породжуваних елементів,

присутніх у тексті, тобто дізнатися більше, ніж хотів сказати автор. Наприклад, постійне повторення в тексті якихось тем або вживання характерних формальних елементів чи конструкцій може не усвідомлюватися автором, але встановлюється та певним чином інтерпретується дослідником [Психолінгв. експертиза, 68].

У дослідженні перекладу художнього тексту метод КА дає змогу на основі виділення тем-категорій текстів ВМ та ПМ дослідити присутність/ відсутність певної теми-категорії в порівнюваних версіях. Крім того, КА доводить свою ефективність, виявляючи змістові відхилення від оригіналу в цільових версіях.

У цьому дослідженні когнітивно-дискурсивних універсалій використовувалася також комп'ютерна версія КА – *Textanalyst 2.01*. Нейромережева технологія обробки текстової інформації *Textanalyst* дає змогу дослідникові аналізувати текст незалежно від мови та предметної галузі, автоматично вилучаючи з нього ключові (тематичні) слова з їхньою смисловою навантаженістю (вагою) в тексті, а також установлювати їхній взаємозв'язок [Харламов 2002]. Унаслідок автоматичної обробки ми моделюємо смисловий «портрет» тексту та семантичну мережу взаємовідношень ключових тем-категорій, на основі чого будуємо гіпертекстове уявлення потенційного реципієнта про художній текст у його ментальному семантичному просторі.

Отож, КА являє для нашого дослідження особливу цінність, оскільки уможлиблює відтворення замисленої автором художнього твору будови семантичної структури. Методикою КА скористаємося у визначенні когнітивно-дискурсивних універсалій, а також під час аналізу тем-категорій у протоколах звітів респондентів під час виявлення психолінгвістичних ознак та лінгвальних маркерів універсального предметного коду.

3.4.2.2. Психолінгвістичний текстовий аналіз

Метод психолінгвістичного текстового аналізу (ПЛТА) бере свій початок від аналізу предикатом М. І. Жинкіна [Жинкин 1982] і спрямований на дослідження стилістичних характеристик текстів. До уваги беруться такі головні показники: обсяг тексту; кількість речень;

їхній середній розмір; коефіцієнт словникової (лексичної) різноманітності; коефіцієнт дієслівності / агресивності; коефіцієнт логічної зв'язності; коефіцієнт емболії [Крылов 2000: Corpas Pastor 2008]. Загальні параметри методики ПЛТА висвітлено в табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Психолінгвістичні показники тексту оригіналу та тексту перекладу

№ з/п	Найменування показника	Текст оригіналу	Текст перекладу
1	Обсяг мовленнєвої продукції, у словах (кількість слів)	N слів	N слів
2	Обсяг мовленнєвої продукції, у реченнях	N речень	N речень
3	Середній розмір речення	N слів	N слів
4	Коефіцієнт словникової різноманітності	N	N
5	Коефіцієнт дієслівності, за формулою	N %	N %
6	Коефіцієнт логічної зв'язності, за формулою	N	N
7	Коефіцієнт емболії (засміченості), за формулою	N %	N %

Показник середнього розміру речень свідчить про особливості вербального інтелекту чи про різку зміну емоційного стану. Існує негативний кореляційний зв'язок між збільшенням ступеня емоційності мовлення та обсягом висловлювання: чим емоційнішим є мовець, тим коротшими висловлюваннями він/вона висловлюватиметься.

Коефіцієнт словникової різноманітності – один із найпотужніших у психолінгвістичній діагностиці тексту. Словникова різноманітність також свідчить про особливості вербального інтелекту. Як зазначає Г. Г. Почепцов, завдяки встановленню цього коефіцієнта в мовленні людини можна виявити психопатологію, наприклад шизофренію, а також схильність до неї [Почепцов 2002, 581]. Утім цінність цього індексу полягає не лише у виявленні «психіатричних рис» [Белянин 2000] текстів, а й також в окресленні рис психолінгвістичного портрета автора художнього твору. За даними директора

Лінгвістичного музею при Київському національному університеті імені Тараса Шевченка професора К. М. Тищенка, один із найвищих коефіцієнтів лексичної різноманітності серед українських письменників мав Іван Франко.

Зазначений індекс обчислюють за такою формулою:

$$K_{\text{слів різноман.}} = \frac{\text{різних слів}}{2N_{\text{усіх слів}}}.$$

Коефіцієнт дієслівності інакше називається коефіцієнтом агресивності. Це співвідношення кількості дієслів і дієслівних форм (дієприкметників і дієприслівників) до загальної кількості всіх слів. Коефіцієнт обчислюють за такою формулою:

$$K_{\text{дієсл.}} = \frac{\text{дієслів}}{\text{всіх слів}} \cdot 100 \%.$$

Високий коефіцієнт агресивності свідчить про високу емоційну напруженість тексту, динаміку подій, нестабільний емоційний стан автора під час синтезу тексту.

Коефіцієнт логічної зв'язності також вираховують за формулою співвідношення загальної кількості службових слів (сполучників і прийменників) до загальної кількості речень. За величин у межах одиниці забезпечується достатньо гармонійний зв'язок службових слів і синтаксичних конструкцій:

$$K_{\text{лог зв'язн.}} = \frac{\text{служб. слів}}{3N_{\text{реч.}}}$$

Коефіцієнт емболії (мед. *ембола* – закупорка кровоносної судини), чи «засміченості» мовлення, становить собою співвідношення загальної кількості ембол, тобто слів, які не несуть семантичного навантаження, до загальної кількості слів у реченні. До складу ембол входять вигуки та частки (укр. «ну», «ха-ха», «еге», «ж», «ой»; англ. «oh», «oh my God», «well», «kind of», «sort of» та ін.), вульгаризми (ненормативна лексика), нерелевантні повтори. Коефіцієнт емболії свідчить про особливості вербального інтелекту й

емоційний стан мовця/автора тексту. Він також може дати уявлення про загальну культуру мовлення:

$$K_{\text{емб.}} = \frac{\text{ембол}}{\text{усіх слів}} \cdot 100 \%$$

У нашому подальшому дослідженні універсалій у перекладі ПА матиме велике прикладне значення, оскільки дасть змогу встановити параметри емпіричних універсалій перекладу художнього тексту. Зауважимо, що встановлення (підрахунок) показників художніх творів за допомогою ПЛТА використовуватимемо і «ручним» способом (див. 3.4.4), і електронним, застосовуючи комп'ютерну версію модифікованого ПЛТА – Textanz 2.4.0.1.

3.4.2.3. Кореляційний і факторний аналіз

Кореляційним аналізом (КРА) є комплекс методів статистичного дослідження взаємозв'язку між змінними, пов'язаними кореляційними відношеннями. Ними вважають такі відношення між змінними, за яких виступає здебільшого нелінійна їхня залежність, тобто значенню будь-якої довільно взятої змінної одного ряду може відповідати деяка кількість значень змінної іншого ряду, які можуть відхилятися в той чи інший бік [Бурлачук 2004, 139]. КРА – один із ключових методів статистичної обробки емпіричного матеріалу в прикладних психолінгвістичних та психодіагностичних дослідженнях загалом.

Цей метод має за мету перевірити гіпотези про зв'язки між змінними з використанням коефіцієнтів кореляції. Останні – це ступінь прямої чи зворотної пропорційності між двома змінними. Він чутливий до зв'язку за умови, якщо зв'язок монотонний, тобто не змінює напрямку в міру збільшення значень однієї зі змінних. Силу зв'язку визначають за абсолютною величиною кореляції (від 0 до 1), напрям – за знаком: позитивний – зв'язок прямий, негативний – зворотний. Надійність зв'язку визначають p -рівнем статистичної значущості.

Статистична значущість коефіцієнта кореляції тим вища, чим більша його абсолютна величина. Статистичну гіпотезу про зв'язок двох змінних перевіряють відносно коефіцієнта кореляції r -Пірсона [Наследов 2006, 148]. КРА дає досліднику змогу виявити важливі зв'язки між досліджуваними об'єктами [Левицкий 2006, 345], у нашому випадку – зіставляваними текстами.

Факторний аналіз (ФА) як загальнонауковий метод квантитативних досліджень – це комплекс аналітичних методів, які дають змогу виявити латентні ознаки, а також причини їх виникнення та внутрішні закономірності їх взаємозв'язку [Бурлачук 2004, 361]. ФА лежить в основі побудови семантичних просторів і має за мету зменшення розмірності вихідних даних для їхнього економного опису за умови мінімальних втрат вихідної інформації. Інакше кажучи, ФА спрямований на перетворення вихідного набору ознак у простішу й змістовнішу форму. Центральним завданням ФА є перехід від сукупності безпосередньо вимірюваних ознак досліджуваного явища до комплексних узагальнених факторів, результатом чого є істотно менше їхнє число як нових змінних. Фактор розуміють як причину спільної мінливості декількох вихідних змінних.

Згідно з думкою одного з авторів ФА – Л. Терстоуна, означений метод є прийомом «конденсування» тестових оцінок через їхнє зведення до відносно малої кількості змінних. Тому ФА – не лише інструмент статистичної обробки вихідних даних для їх узагальнення, а й широкий науковий спосіб підтвердження гіпотез щодо природи процесів, властивих самій вимірюваній властивості. Рис. 3.3 слугує наочною моделлю ФА. Області ознак (у нашому випадку характеристик текстів А, В і С), що містяться у вимірюваних текстах, представлені як прямокутники. У зоні 1 містяться спільні ознаки для текстів А і В, в зоні 2 – для А і С, нарешті, у зоні 3 – для В і С. У зоні 4 присутні ознаки, об'єднані загальним для сукупності трьох текстів фактором. Відносна площа зон ілюструє факторну вагу – міру прояву виявленої латентної змінної (ознаки) – представленість у результатах аналізу виділеного універсального фактора ХАВС.

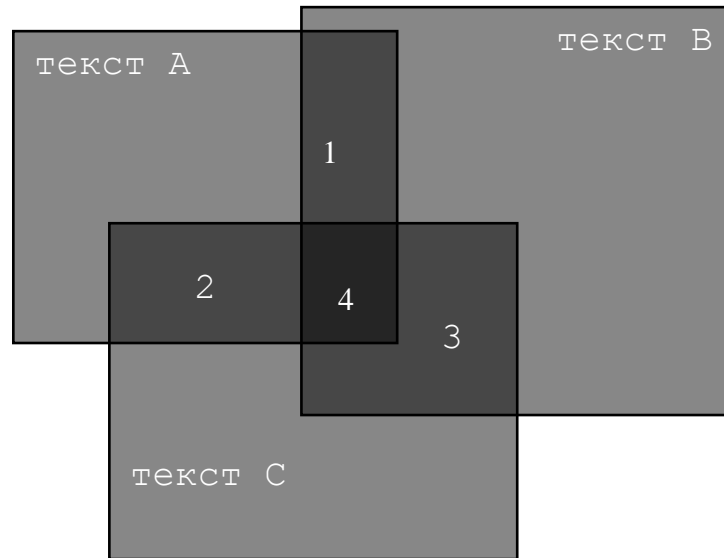

Рис. 3.3. *Схема виявлення спільних ознак у факторному аналізі*

Вихідною інформацією для проведення ФА є кореляційна матриця, яка в деяких моделях ФА може охоплювати кластерні відношення, відстані в семантичному просторі вимірюваних ознак об'єктів аналізу. Виділені через аналіз інтеркореляцій зв'язки впливають на вагу кожного фактора [Бурлачук 2004, 362].

Попри те, що ФА є одним із найскладніших і найтрудомісткіших методів, він розв'язує головне завдання – зменшення кількості ознак із мінімальними втратами вихідної інформації.

ФА передбачає обернення для однозначності інтерпретації даних. У нашому випадку як метод факторизації використовуватимемо Варимакс-обертання (*Varimax normalized*). Воно є процедурою ортогонального обертання, у якому осі факторів залишаються перпендикулярні одне одному. Таке обертання в сучасних статистичних дослідженнях застосовується найчастіше [Наследов 2006].

ФА як квантитативний метод багатомірної статистики дає змогу виявити смисловий інваріант пунктів, які входять до фактора. Семантично категорії-фактори є деякою метамовою опису значень, саме тому семантичні простори дають змогу проводити семантичний аналіз цих ознак, робити висновки щодо їхньої подібності чи різниці, обчислювати семантичні дистанції між значеннями через

вимірювання відстані між відповідними координатними точками всередині n -мірного простору [Петренко 1988, 197].

Існують комп'ютерні програми, які використовують ФА і КРА. Найавторитетнішою серед них є програма математичної обробки даних *SPSS* для *Windows*, якою ми скористаємося під час аналізу фоносемантичних універсалій сприйняття поетичного тексту.

На думку В. В. Левицького, квантитативні методи аналізу мовного матеріалу, які спершу застосовували лінгвісти під час вивчення лексичного складу мови, здатні відчинити перед дослідником вікно у прихований від інтроспективного (інтуїтивного) спостереження світ мовних явищ. Їхнє використання в перекладознавчому дослідженні разом із методикою СД, ВАЕ та ІНТРА (див. нижче) вважаємо найефективнішим і результативним психолінгвістичним інструментом об'єктивного аналізу мовних явищ у художньому перекладі. Разом із тим, сучасні комп'ютерні технології, корпусні дані істотно розширюють можливості отримання й квантитативної обробки лінгвістичних даних [Левицкий 2006, 415].

3.4.3. Інтроспективний аналіз

Вивчення мисленнєвих операцій перекладача безпосередньо під час перекладу залишається одним із найменш розроблених розділів сучасної теорії перекладу. Як зазначає В. Н. Комісаров, організація психолінгвістичних експериментів, у яких інформанти діють у строго заданих умовах експерименту, і його результати піддаються більш-менш об'єктивній інтерпретації, істотно підвищують об'єктивність отримуваних даних у перекладі. Особливо цінні результати досягаються під час використання методу «думай уголос» [Комиссаров, 2002, 25; Нестерова 2010, 114] або інтроспективного аналізу (надалі – ІНТРА).

Активне впровадження цього методу в перекладознавчих дослідженнях датуються другою половиною 80-х рр. минулого

століття [Kussmaul 1995]. Одним із новаторів у цій справі був Г. Крінгс, який запропонував ґрунтовне емпіричне дослідження перекладу на основі цього експериментального психолінгвістичного методу [Krings 1986]. Отримані ним дані істотно розширили уявлення перекладознавців про психолінгвістичні особливості процесу перекладу. Заслуговують на увагу й результати емпіричного вивчення стратегій перекладача за цією самою методикою польських психолінгвістів під керівництвом Б. Віат, які засвідчують вірогідність отриманих даних і високу надійність експерименту на основі протоколів «думай уголос» (*think aloud protocols – TAP*) [Kussmaul 1995; Whyatt 2010].

Отож, ідею застосування методу ІНТРА в перекладі ми вибрали не випадково. Роздуми вголос трактуються в психолінгвістичних дослідженнях як надійний засіб для з'ясування того, як самі перекладачі приходять до остаточного рішення, оскільки їхні дії не підпорядковуються докладним інструкціям чи запитанням [Залевская 2000; Комиссаров 2000].

Зазвичай, перекладачі – учасники експерименту – працюють парами, адже вважають, що діалог під час розмірковування вголос – найуспішніший вид роботи [Kussmaul 1995, 180]. Це стимулює вербалізацію основних процесів мислення: досліджуваним під час перекладу доводиться висувати, пояснювати й обґрунтовувати свої гіпотези. Лексичний пошук упродовж діалогу при перекладі, як підкреслюють Р. Циммерман та Л. Шнейдер, – природніша ситуація, ніж роздуми вголос під час індивідуального перекладу. На їхню думку, різні процедури дають змогу виявляти таке: по-перше, індивідуальні роздуми вголос, діалог та інтерв'ювання виявляють загальні стратегії перекладача; по-друге, коментування та інтерв'ювання після перекладу дають змогу виявити пріоритетні стратегії та знання декларативного типу [Zimmerman 1987].

Процедура ІНТРА. Досліджуваним представляють друкований текст оригіналу. Завдання полягає в перекладі з аркуша тексту зазвичай невеликого обсягу. Від учасників вимагається коментувати вголос хід своїх думок та варіанти перекладу. Відповіді респондентів

ІНТРА записуються або на магнітофонну плівку, або на комп'ютерний компакт-диск (жорсткий диск) із подальшим перенесенням у протоколи через транскрибування їхніх коментарів. Запис може відбуватися або в присутності експериментатора, який не втручається в хід перекладу, або вдома, коли самі учасники записують власні коментарі [Whyatt 2010]. Цінність даних полягає саме в коментарях респондентів.

Попри трудомісткість декодування результатів звітів, ІНТРА заслуговує на особливу увагу й видається досить надійним інструментом у встановленні саме процедурних емпіричних універсалій художнього перекладу. Усе викладене вище обґрунтовує доцільність застосування психолінгвістичного методу ІНТРА процесу художнього перекладу під час дослідження емпіричних (приватних) універсалій.

Обраний нами методичний інструментарій сприятиме перевірці валідності психолінгвістичної моделі перекладу й слугуватиме реалізації завдань цього дослідження психолінгвістичних універсалій перекладу художнього твору.

3.4.4. Прикладний потенціал квантитативних методів аналізу у виявленні перекладацьких закономірностей

Проілюструємо процедуру застосування квантитативних методів КА та ПЛТА без залучення комп'ютерних програм для виявлення загальних закономірностей у художньому перекладі. Матеріалом оберемо уривок із повісті Дж. Селінджера «Ловець у житі» («The Catcher in the Rye») [Salinger 1998] та його українську й російську версії. Цей фрагмент вибрано не випадково, оскільки містить найважливішу з погляду глобального змісту твору топікальну інформацію.

Текст-оригінал

«Daddy's going to kill you. He's going to kill you», she said. I wasn't listening, though. I was thinking about something else-something crazy. «You know what I'd like to be?» I said. «You know what I'd like to be? I

mean if I had my goddam choice?» «What? Stop swearing». «You know that song 'If a body catch a body comin' through the rye'? I'd like» – «It's 'If a body meet a body coming through the rye'!» old Phoebe said. «It's a poem. By Robert Burns». «I know it's a poem by Robert Burns». She was right, though. It is «If a body meet a body coming through the rye». I didn't know it then, though. «I thought it was 'If a body catch a body'», I said. «Anyway, I keep picturing all these little kids playing some game in this big field of rye and all. Thousands of little kids, and nobody's around – nobody big, I mean – except me. And I'm standing on the edge of some crazy cliff. What I have to do, I have to catch everybody if they start to go over the cliff – I mean if they're running and they don't look where they're going I have to come out from somewhere and catch them. That's all I'd do all day. I'd just be the catcher in the rye and all. I know it's crazy, but that's the only thing I'd really like to be. I know it's crazy» [Salinger 1998].

Український переклад О. Логвиненка:

– Тато вб'є тебе. Він тебе вб'є, – сказала Фібі.

Але я її не слухав. Я міркував уже про інше. На думку спала божевільна ідея.

– Знаєш, ким би я хотів бути? – кажу. – Знаєш, ким? Ну, якби можна було вибрати, хай йому грець!

– Ким? Тільки не лайся.

– Знаєш таку пісеньку: «Коли хтось когось піймає у густому житі...»? То я б...

– Ні! Там так: «Коли хтось когось зустріне у густому житі...»!

– вигукнула каналія Фібі. – Це вірш Роберта Бернса.

– Я знаю, що Роберта Бернса.

Фібі правду казала. Там було: «Коли хтось когось зустріне у густому житі...» Я й забув.

– А я думав, що там «хтось когось піймає»! – кажу. – Принаймні я собі уявляв, як табунець малечі грається серед поля – кругом жито й жито, куди не глянь. Тисячі дітлахів, і довкола – жодної людини, тобто жодної дорослої людини. Крім мене, звичайно. А я стою на

краю страшноючої прірви. Нібито я повинен ловити малюків, якщо вони підбіжать дуже близько до прірви. Бо вони граються, гасають і не дивляться, куди біжать. А я повинен звідкись вискакувати й ловити їх, щоб не зірвались у прірву. Оце й усе, що я маю цілий день робити. Стерегти дітей над прірвою в житті. Дурниці, звичайно, я знаю, але це – єдине, чого мені хочеться по-справжньому. Дурниці, звичайно [Селінджер 1984].

Російський переклад Р. Райт-Ковальової:

Папа тебя убьет, он тебя просто убьет, – говорит она опять.

Но я ее не слушал. Мне пришла в голову одна мысль – совершенно дикая мысль.

– Знаешь, кем бы я хотел быть? – говорю. – Знаешь, кем? Если б я мог выбрать то, что хочу, черт подери!

– Перестань чертыхаться! Ну, кем?

– Знаешь такую песенку – «Если ты ловил кого-то вечером во ржи...»

– Не так! Надо «Если кто-то з в а л кого-то вечером во ржи». Это стихи Бернса!

– Знаю, что это стихи Бернса. Она была права. Там действительно «Если кто-то звал кого-то вечером во ржи». Честно говоря, я забыл.

– Мне казалось, что там «ловил кого-то вечером во ржи», – говорю. – Понимаешь, я себе представил, как маленькие ребяташки играют вечером в огромном поле, во ржи. Тысячи малышей, и кругом – ни души, ни одного взрослого, кроме меня. А я стою на самом краю скалы, над пропастью, понимаешь? И мое дело – ловить ребяташек, чтобы они не сорвались в пропасть. Понимаешь, они играют и не видят, куда бегут, а тут я подбегаю и ловлю их, чтобы они не сорвались. Вот и вся моя работа. Стеречь ребят над пропастью во ржи. Знаю, это глупости, но это единственное, чего мне хочется по-настоящему. Наверно, я дурак [Селинджер 1955].

КА оригіналу та двох текстів перекладів дав змогу виділити три базові теми-категорії: «небезпека», «людина», «час і простір». Перша

категорія в оригіналі представлена іменниками *cliff* (скеля), *edge* (край), *catcher* (ловець). Друга містить слова *body* (тут *хтось*), *kids* (діти), *choice* (вибір). Третя має іменники *rye* (жито), *field* (поле), *day* (день) (див. табл. 3.2):

Таблиця 3.2

Контент-аналіз тексту оригіналу та текстів цільових мов

№ з/п	Тема-категорія	Оригінал	Версія	
			українська	російська
1	Небезпека	Cliff (2), edge (1), catcher (1)	Прірва (4), край (1)	Прóпасьть (3), край (1), скала (1)
2	Людина	Body (8), kids (2), choice (1), daddy (1)	Людина (2), малеча (1), малюки (1), дітлахи (1), діти (1), тато (1), табунець (1)	Взрослий (1), голова (1), душа (1), мальши (1), ребятишки/ребята (3), папа (1), дурак (1)
3	Час та простір	Rye (5), day (1), field (1)	Жито (6), день (1), поле (1)	Рожь (4), вечер (3), поле (1)
4	Абстрактні сутності		Ідея (1), дурниці (1)	Дело (1), мысль (2)

Упадає в око зміна в наповненні категорії «небезпека». Порівняймо: в українській версії маємо *прірва, край*; у російській - *прóпасьть, край, скала*. Як бачимо, ця категорія не містить іменника *catcher* (ловець), а в категорії «людина» відсутній еквівалент одиниці *choice* (вибір), які є ключовими в глобальному контексті повісті. Обидва переклади трансформують зазначені іменники на дієслова: *стерегти, вибрати* (укр.) та *стеречь, выбрать* (рос.).

Із нейролінгвістичного погляду, вживання перекладачами дієслівної форми замість іменникової активізує структури лівої півкулі під час сприйняття реципієнтами (українськими чи російськими читачами) описуваних подій. Разом із тим, нехтування формою іменника, імовірно, призвело до невиправданого варіанта спершу російського (Р. Райт-Ковальнової), а згодом українського

перекладу (О. Логвиненка) назви твору: «Над пропастью во ржи» / «Над прірвою у житі» замість «Ловець у житі».

Оскільки в психолінгвістичному підході важливо застосовувати комплекс методів для підвищення ступеня об'єктивності даних, доповнимо КА методом ПЛТА. Цей метод, нагадаємо, «спеціалізується» на виявленні стилістичних характеристик зіставлюваних текстів. Нижче наводимо результати аналізу за окресленими вище базовими параметрами (див. табл. 3.3):

Таблиця 3.3

Психолінгвістичний текстовий аналіз вихідного тексту та текстів перекладу

№ з/п	Коефіцієнт, %	Мова		
		англійська	українська	російська
1	Лексична різноманітність	6,00	14,00	11,00
2	Логічна зв'язність	0,37	0,44	0,43
3	Емболія	0,08	0,04	0,05

Як видно з табл. 3.3, коефіцієнт лексичної різноманітності значно нижчий в оригіналі (6 %), аніж в обох перекладах (14 % та 11 %, відповідно). Хоча перекладачі досягнули кращих формальних характеристик перекладів, таке відхилення, на наше переконання, здатне створити дисбаланс між формою і змістом художнього тексту. Адже автор (свідомо чи несвідомо) дотримувався програми «правопівкульового», образного сприйняття інформації читачем.

Коефіцієнт логічної зв'язності, що залежить від кількості вжитих у тексті функціональних слів (сполучників та прийменників), виявляється значно вищим в українському та російському текстах, ніж в оригіналі. Знову-таки: ця відмінність призводить до того, що переклади реципієнти сприймають переважно раціональним вербально-логічним шляхом при залученні ділянок ЛП (комунікація відношень), у той час як авторська програма передбачала більшою мірою гештальтний (симультанний) спосіб декодування із залученням ділянок ПП ГМ читача.

Коефіцієнт емболії вдвічі вищий в оригіналі, ніж у перекладах. Велика питома вага прагматичних маркерів у оригіналі свідчить про

те, що персонаж (Голден Колфілд) перебуває в стані емоційної напруги. Як засвідчили результати виконаного під нашим керівництвом дипломного дослідження О. А. Сидорчук (2007), існує пряма кореляція між такими станами та «зміненими станами свідомості» [Tart 1972; Белянин 2007] й «правопівкульовим» мовленням. У змінених станах свідомості (ЗСС) мовлення людини зазнає змін. У граматичному плані збільшується питома вага повнозначних слів, фіксуються повтори, спрощується синтаксис. У лексичному плані простежується зниження розмаїття лексики, стереотипізація, збільшення кількості помилок, загалом – дестабілізація «нормального» мовлення. Очевидний зв'язок характеристик мовлення у ЗСС та «правопівкульового» мовлення. Відповідно, відхилення за параметром емболії в проаналізованому прикладі також «грає на користь» вербально-логічного (сукцесивного) способу обробки інформації читачем, викривляючи авторську гештальтну (симультанну) схему інтерпретації тексту.

Для нас являють інтерес психолінгвістичні особливості відтворення особливостей мовлення індивіда, що перебуває у ЗСС. У наведеному нижче прикладі герой зазначеного твору спілкується телефоном, перебуваючи у ЗСС (стані алкогольного сп'яніння):

«This is me. Holden Caulfield. Lemme speaka Sally, please... Yeah. Wanna talka Sally. Very important. Put her on... Wake'er up, hey. Attaboy...» [Salinger 1998].

а) *«Це я. Голден Колфілд. Саллі... Покличте... Будь-ласка... Знаю. Я хочу... З Саллі... Побалакати. Дуже важливо... З'єднайте мене з нею!.. Розбудіть! Чуєте... розбудіть... її! Будьте людиною!»* (Переклад О. Логвиненка).

б) *«Это я. Холден Колфилд. Пжалста, пзовите Салли... Знаю! Мне надо поговорить с Салли. Очень важно. Дайте её сюда!.. Разбудите её! Слышите?»* (Переклад Р. Райт-Ковальової).

Проаналізуємо текст-оригінал і переклади методом ПЛТА. В українському перекладі О. Логвиненко компенсує фрагментарність та уривчастість мовлення персонажа такими ж стислими висловами, характерними для мовлення людини у ЗСС. Натомість російський переклад словами *пжалста, пзовите* фонетично компенсує лексичні

«нюанси» в мовленні Голдена. В українському тексті вжито 14 речень, у російському – лише 9. Для порівняння: в оригіналі автор уживає також 9 речень. Отже, на перший погляд, російський переклад удаліший у синтаксичному плані.

В оригіналі середній розмір речень – 2,55; індекс дієслівності/агресивності дорівнює 30 %, коефіцієнт лексичної різноманітності – 83 %, логічної зв'язності – 0,07 %; емболії – досить високий: 0,13 %. В українській версії середній розмір речень – 1,8 слів; індекс дієслівності/агресивності дорівнює 36 %; словникової різноманітності – 68 %; логічної зв'язності – 0,05 %; емболії – також високий: 0,12 %. У російському перекладі середній розмір речень – 2,3 слів, коефіцієнт дієслівності/агресивності дорівнює 33 %; лексичної різноманітності – 86 %; логічної зв'язності – 0,04 %; емболії – менший, ніж в оригіналі та українському перекладі (0,09 %).

Упадає в око розмір речень – у межах 2,55–1,8–2,3; питома вага дієслів значно збільшена – 30–36–33 %; в українському перекладі така вербальна «поведінка» свідчить про підвищену збудженість та активацію прихованих підсвідомих стимулів суб'єкта; коефіцієнт логічної зв'язності дуже низький – 0,07–0,05–0,04 %; коефіцієнт емболії навпаки – 0,13–0,12–0,09 %.

Отже, під час перекладу «правопівкульового» мовлення перекладачеві потрібно суворо дотримуватись особливостей мовної форми оригіналу, зважати на повтори, низькі показники лексичної різноманітності та зв'язності й високу питому вагу десемантизованої лексики, адже художній текст – це єдність форми та змісту; деструктивні зміни у перекладі форми призведуть до порушень змісту повідомлення автора.

У перекладі вагу мають також функціональні одиниці – сполучники та дискурсивні маркери, які слугують позначниками конкретного виду відношення (сурядного або підрядного) між реченнями або групою речень у тексті, про що ми говоритимемо нижче. Так, наприклад, Ю. Покальчук у творі «Видіння» [Покальчук 2000], описуючи переживання суб'єктом подій уві сні як форми ЗСС, використовує особливі засоби – сполучники *-і* між реченнями й

однорідними членами речень. Сурядність зв'язку імплікує не послідовне розгортання подій у часі, а паралельне, атемпоральне в просторі. Тому перекладач повинен наслідувати цю модель простороподібного «вертикального часу», зберігаючи названі сполучники в повному обсязі й тим самим свідомо моделюючи в ПТ гештальтність скрипту ВТ.

ПЛТА як метод стилістичного зіставного аналізу допомагає з'ясувати відмінності між формально-стильовими рисами ВТ, які містять «відбиток» автора, і лінгвальними характеристиками ПТ. Регулярні зміни, якщо вони фіксуються в понад двох перекладацьких версіях, можуть свідчити про небажані «деформувальні тенденції» [Berman 1999], якими перекладознавці іменують деякі види перекладацьких універсалій.

Здійснене вище перекладознавче дослідження на основі методів КА та ПЛТА здатне змоделювати проекцію авторського тексту на свідомість потенційного читача й зіставити її через виявлені виправдані чи не виправдані спільні (універсальні) перекладацькі рішення з потенційною «естетичною реакцією» читачів перекладу. Що більша кількість текстів перекладу в розпорядженні дослідника-перекладознавця, то вищим є вірогідність установлених універсалій художнього перекладу.

Цінність здійсненого вище вивчення дискурсу персонажа в стані емоційної напруги як форми ЗСС полягало в наданні ключів до відповіді на складне питання щодо взаємозв'язку між внутрішнім мовленням і рисами глибинного коду мислення перекладача під час інтерпретації. Цим виявляємо взаємодію перекладацьких афективного й когнітивного блоків у контексті нашої моделі, які перебувають по різні боки кордону між свідомим та несвідомим. Проведений аналіз простежує ізоморфізм між «правопівкульовим» гештальтним мисленням, перекладознавчою проблемою механізмів функціонування творчого мислення перекладача на несвідомому рівні за моделлю конекціонізму, та рисами внутрішнього мовлення, яке, за М. І. Жинкіним [Жинкин 1982], послуговується, з погляду моделі символізму, універсально-предметним кодом.

Тому видається конче необхідним на цьому етапі з'ясувати природу внутрішнього мовлення перекладача, котре користується таким універсальним кодом, як найглибшої ланки перекладацького аналізу тексту, а також емпіричним шляхом виявити його інгерентні властивості й вплив на процес перекладу.

3.5. Психолінгвістичне вивчення структури внутрішнього мовлення перекладача

Численні психолінгвістичні дослідження обґрунтували концепцію невербальності мислення [Стернин 2007, 34]. Так, О. М. Соколов на основі добутих експериментальних даних говорить про те, що мислення здійснюється у «внутрішньому мовленні», як «німа розмова» людини із самою собою. Проте ця «німа розмова» не є шепотінням: вона є «квантованою» з прихованою артикуляцією [Шемякин 1963, 39].

Згідно з концепцією Л. С. Виготського, внутрішнє мовлення є механізмом, що перетворює внутрішні суб'єктивні смисли в систему зовнішніх розгорнутих мовленнєвих значень [Выготский 2001a]. Першим етапом внутрішнього мовлення є глибинно-семантичний: глобальне виділення теми-реми, даного (пресупозиції) та нового. Це рівень «індивідуальних смислів», початку внутрішнього мовлення. Наступний етап – пропозиціонування, виділення діяча й об'єкта, етап перекладу індивідуального смислу в загальнозначимі поняття, початок найпростішого структурування. Сміслова ланка тут – пропозиція, синтагма і зв'язки між ними, узагальнення результату цієї перцептивно-мисленнєвої роботи та перекладу його на одну цілу, неподільну одиницю розуміння – загальний смисл сприйнятого повідомлення [Зимняя 1976, 32–33]. Це – внутрішня програма мовленнєвого висловлювання, константна ланка (інваріантна під час

перекладу вислову з однієї мови на іншу), яка утримується в оперативній пам'яті під час породження подальших висловлювань.

Зауважмо, що внутрішнє мовлення в жодному разі не слід трактувати як «тінь» зовнішнього. Предикативний характер внутрішнього мовлення, що позначає лише план подальшого висловлювання, за потреби може бути розгорнутий, оскільки внутрішнє мовлення виникло з розгорнутого зовнішнього і цей процес є зворотним [Лурия 1979, 146]. М. І. Жинкін досить переконливо спробував експериментально довести, що мислення людини незалежно від соціально-біологічних параметрів загалом протікає не в мовному коді, а в універсально-предметному коді (УПК) особливої природи: «Мислення реалізується не якоюсь національною мовою, а особливою мовою, що виробляється кожною людиною, яка мислить». О. О. Леонт'єв називає її суб'єктивним кодом [Леонт'єв 2005; Жинкин 1982]. Як зазначає автор, УПК – це несловесний внутрішній код, «код внутрішнього програмування», змістове ядро майбутнього висловлювання, котрим користується внутрішнє мовлення, код, на якому мислить людина будь-якого віку чи національності.

В УПК зберігаються та функціонують «сліди-образи» зовнішньої реальності, її предметів. Першими в онтогенезі відбиваються конкретні «сліди-образи», що створюють базовий комплексний образ життєвого простору та діяльності. Це перший рівень – рівень власне УПК. На другому рівні формуються узагальнені образи знайомих людей, предметів тощо. Ці рівні за своєю сутністю є протопоняттєвими структурами, без яких загалом неможливе невербальне мислення.

Проте лише за допомогою мови людина здатна сформувати поняття типу «птаха», «іграшка», «дерево». Цим поняттям вже відповідають не «сліди-образи», а «сліди-схеми» абстрактних відношень (пор. «комунікація відношень» О. Р. Лурії). На вищому рівні код іменується універсальним предметно-схемним кодом (УПСК), який властивий лише інтелектуально зрілій людині, здатній формувати й засвоювати поняття. Засвоєння нової одиниці рідної або чужоземної мови, відтак, відбувається лише через приведення її до

нижнього рівня УПК із подальшою трансформацією до УПСК. Такий предметний код – це універсальна мова, з якої можливі переклади всіма іншими природними мовами.

Отже, структури УПК, а особливо УПСК, є необхідним невербальним містком, невід’ємною мисленнєвою ланкою для становлення і розвитку зовнішнього мовлення та комунікації. Як зазначає І. Н. Горелов, ця протомовна система посідає проміжне місце між першою сигнальною системою (відчуття, сприйняття) і «надзвичайним додатком», за І. П. Павловим, якою є друга сигнальна система – національна мова [Горелов 2003, 106]. Відповідно, функціонування зрілої психіки людини характеризується взаємодією розвинених систем мислення – УПК та УПСК – із системою (національної) мови, що у підсумку утворюють функціональний базис мовлення.

Водночас, і сьогодні не розвідана проблема коду змістового боку внутрішнього мовлення під час транскодування. Аби дослідити психолінгвістичні риси семантики внутрішнього мовлення, ми здійснили експеримент, в основі якого лежить інтерсеміотичний переклад. Цей вид перекладу, як зазначає У. Еко, здійснюється не з однієї природної мови на іншу, а з однієї семіотичної системи в іншу, наприклад, роман «перекладають» у фільм, епічну поему в комікси або ж пишуть картину на тему вірша [Еко 2006, 10]. У нашому випадку це був переклад музики на вербальний код, завданням якого було з’ясування семантики й універсальності психолінгвістичних одиниць на глибинному рівні породження (відтворення). Ще однією підставою нашого дослідження є доведення того, що «внутрішнє синтаксування» під час реалізації глибинних програм являє собою систему універсального типу, не залежну від норм будь-якої національної мови. На користь такої гіпотези свідчить, зокрема, однотипне синтаксування жестів глухонімих (побудоване на базі національної мови), «аграматичне» синтаксування у хворих з афазією, синтаксис дитячої мови (2–2,5 року).

Цінність емпіричного матеріалу полягала також у виявленні особистісно-сміслових утворень під час транскодування. Адже мова

як система орієнтирів необхідна для передачі індивідуально-особистісного бачення світу людиною, опосередкованого особистісно-смысловими утвореннями, передусім особистісними смислами. Водночас ці індивідуально-смыслові утворення мають, у термінах О. О. Леонтьєва [Леонтьев 2006, 273], і деяку культурну «серцевину», універсальну та єдину для всіх членів соціальної групи або спільноти й фіксовану в понятті *значення* на відміну від *особистісного смислу* (або значення значення).

Це означає, що поряд з індивідуальними варіантами можна говорити про систему інваріантних образів світу, – абстрактних моделей, що описують спільні риси в баченні світу різними людьми. Відповідно, засвоєння нової мови (так само як і переклад. – С. 3.), є переходом на новий образ світу, необхідним для взаєморозуміння і співпраці з носіями цієї іншої мови й іншої культури [Там само, 272].

3.5.1. Емпіричне вивчення структури універсально-предметного коду перекладача

Для дослідження залучили дві групи студентів 4–5 курсів спеціальності «Переклад» по 20 осіб у кожній. Їм було запропоновано для прослуховування записаний на плівку фрагмент музичного твору І. Стравинського «Петрушка». Тривалість звучання – 3 хвилини.

У першій групі інструкція була така: відразу після прослуховування відтворити *рідною* мовою те, що студент відчув (уявив) у цьому творі, тобто передати його зміст. У другій групі інструкція звучала так само, але опис треба було здійснити *англійською* мовою. В обох групах інструктор підкреслював, що не потрібно зважати на помилки й повертатися до вже написаного. Метою такої інструкції була спроба максимально вимкнути контроль мовлення з боку свідомості. Об'єктом дослідження був текст респондентів, зокрема особливості його граматичної й лексичної побудови та змістові характеристики. Тексти аналізували методом КА, з елементами СД та ПЛТА.

Максимальну увагу спрямували на помилки як універсальні «деформувальні тенденції» під час транскодування. Ці деформації спричинюються адаптацією вербальної діяльності до авербальної схеми мислення. Найтиповішими виявленими синтаксичними універсаліями такого виду є: «нульовий» суб'єкт дії, постпозиція означення, постпозиція прийменника.

Наведемо деякі приклади помилок на рівні морфології: *the sun disappear, the melody is hear from the house; ... a little child, who don't know the world, who are interesting in everything, who wants to know more; small boy on the hours, на російську народну казку...*

Тоді як для зовнішнього мовлення характерна розгорнутість, лінійність синтаксичної структури, у внутрішнього мовлення ця властивість зникає. Так, переважна більшість учасників експерименту використовувала прості короткі речення та односкладові речення, наприклад:

Танець замріяного метелика. Ніжність. Легкість.; Картина невимушена.; Весело. Тендітно; Ранок. Погожий. Весняний. Теплий. Відчуття спокою. Воно миттєве; Музика. Швидка, повільна, ритмічна. Вона різна. Залежно від настрою.

Застосований КА засвідчив універсальність виділених тем. Загалом переважають теми сонця, радості, веселості, щастя, дитинства. Багато хто уявив ліс, галявинки, пори року – літо та весну, спів пташок, гру метеликів. За факторами СД із загальної кількості відгуків двадцять шість містять цілком позитивний зміст, наприклад: «Мелодія заспокоює», «танець замріяного метелика. Ніжність. Легкість. Весело. Тендітно»; «Я уявляю сонячний день, сонячне проміння пробивається скрізь. Починається літній теплий дощик, краплі дощу падають на листя дерев. Усе переливається різними барвами.». За фактором активності, події розгортаються бурхливо, динамічно: «Boy and girl running around in the wood», «The sun is shining very bright», «Children are playing», «Birds chattering», «Jumping. Singing.», «Petrushka... is skipping, rolling, singing, dancing», «Великий концертний зал... І тут, раптом...», «Джеррі швидко бігає по клавішах», «Бурхливі аплодисменти».

У чотирьох відгуках настрої змінюється від початку до кінця. Причому спочатку позитивні емоції, спокійно, приємно. Поступово наростає напруження, але наприкінці знову все стає добре. Із 40 текстів п'ять робіт цілком негативні за змістом: «*з'явилося моторошне відчуття*»; «*Хоч він (твір) і звучить весело в мене з'явилося моторошне відчуття*», «*Despite the cheerful melody of this composition, I feel bad and awkward*».

ПЛТА фіксував багато повторень слів. Загалом у більшості відгуків переважають іменники, що свідчить, згідно з нейролінгвістичним розмежуванням функцій півкуль ГМ, про правопівкульовість, невербальність процесів мислення досліджуваних. За допомогою ПЛТА визначили також коефіцієнт дієслівності, який є індикатором ступеня динамічності змісту тексту. Він становив у середньому для текстів першої групи 0,17, а другої – 0,16. Як бачимо, суттєвих відмінностей за цим індексом і в англійських, і в українських звітах не зафіксовано.

Отож, результати дослідження передовсім засвідчили: хоча тексти-реакції на музичний твір респондентів обох груп не могли бути в чистому вигляді УПК чи УПСК, оскільки ці глибинні структури авербальні, їхні сліди все-таки збереглися. Простежували такі психолінгвістичні явища.

1. Високий ступінь предикативності, виражений головно іменниками типу *легкість, ніжність, спокій, свіжість, щастя* тощо, прикметниками *весняний, літній, green, small, joyful, cheerful, free* тощо. Відтак ПЛТА виявив надзвичайно низький показник за параметром дієслівності.

2. Певний ступінь аграматизму, виражений у помилках навіть у першій групі респондентів, які відтворювали почуте рідною мовою. Це були здебільшого помилки в написанні слів, неузгодженість між головним та підрядним реченням. Зауважмо, що студенти в «нормальних умовах» далеко не були двієчниками. Зафіксовані численні помилки свідчили про нечутливість коду внутрішнього мовлення до лінійних вербально-логічних конструктів, характерних для «правильного» зовнішнього мовлення, контрольованого свідомістю перекладача.

3. Згорнута синтаксична структура: речення-вислови були короткими, здебільшого односкладовими, у яких превалювали іменники й прикметники; дефіцит службових слів – сполучників та прийменників; сурядний тип зв'язку між реченнями.

4. КА виявив схожу за семантикою лексику в семантичному просторі понад 65 % респондентів незалежно від українсько- чи англійських версій, попри відсутність вербальної опори, як це буває під час звичайного перекладу.

5. На основі СД всі без винятку досліджувані визначили, що твір дуже динамічний за фактором *активності*, за фактором *сили* – переважно слабкий (67 %), за фактором *оцінки* – хороший, веселий (90 %), радше поганий, сумний – 30 %.

6. Несвідомий перехід від конвенційного смислу до особистісного смислу (значення значення) – суб'єктивних укралень, наприклад:

Англ.: *Every other moment I feel that I am right. It doesn't matter what others will say about me; disconnection from the world I need nobody, only me and nature; cause I know that you can't hide, I make a lot of efforts to do it* і т.ін.

Укр.: *Хоч на душі і так не солодко, отаке й наше життя. Сьогодні повільне, а завтра шалене* тощо.

Таке явище пояснюють наскрізною суб'єктивністю переживань на цьому глибинному рівні, сповненого індивідуально-особистісних смислів інтерпретаторів. Це засвідчує неминучість залучення несвідомих власних схем інтерпретації перекладачем будь-якого (художнього) тексту.

Отож, результати експерименту засвідчили, що на етапі внутрішнього програмування – внутрішнього мовлення досліджувані демонструють універсальність своєї мовленнєво-мисленнєвої «поведінки», яка має здатність проявляється вже на глибинному рівні транскодування.

Загалом результати аналізу свідчать, що внутрішнє мовлення під час інтерсеміотичного транскодування відкриває особливі риси, кардинально відмінні від рис зовнішнього мовлення. І під час інтерпретації незнайомого тексту, так само, як і при інтерпретації музики, думка неодмінно проходить стадію «перекладу» на

невербальний універсальний предметний код. Залученість у нашому експерименті саме музичного, а не вербального твору, виявляється в правопівкульовій (гештальтній) обробці інформації інтерпретатором. Протоколи звітів інформантів засвідчили, що УПК і УПСК як коди внутрішнього мовлення через виявлені риси є засобами внутрішнього програмування, якими послуговується права півкуля на початковій стадії синтезу-відтворення.

Музичний твір, який виконував роль «вихідного тексту», через повну відсутність у ньому лінгвальних знаків, блокував символістську ланку свідомого робочого простору інтерпретатора, й таким чином сприяв виявленню результатів роботи мозку за принципом конекціонізму. Цільові тексти характеризувалися, за термінами О. Р. Лурії, «комунікацією подій», що свідчить про цілковите «правопівкульове» сприйняття респондентами музичного твору та його подальше «відтворення» цією ж півкулею цільовою природною мовою.

Одержані унаслідок емпіричного дослідження дані проливають світло на особливу психолінгвістичну природу внутрішнього мовлення. Вербалізація спільних за семантикою слів у звітах свідчить про існування у процесі мовленнєво-мисленнєвої діяльності глибинних структур, незалежних від конкретної національної мови, а відтак, універсальної для носіїв різних мов. Їхня поява викликана не останнім етапом розгортання думки у зовнішні синтаксичні структури, а етапом внутрішнього програмування, внутрішнього мовлення, що володіє рисами УПК і є предикативною, згорнутою синтаксичною структурою.

Усвідомлення ролі структур УПК та УПСК як кодів внутрішнього мовлення під час перекладу істотно розширює уявлення перекладознавців про психолінгвістичні операції та стратегії перекладача, який неминуче використовує ці універсальні структури в процесі своєї перекладацької діяльності. Відтак послуговування внутрішнім мовленням у процесі перекладу є універсалією, яка, разом із нейролінгвістичним розмежуванням роботи півкуль ГМ, на основі наведеної нижче класифікації також потрапляє до розряду загальних психолінгвістичних закономірностей художнього перекладу.

3.6. Класифікація психолінгвістичних універсалій художнього перекладу

Як стверджує О. О. Леонт'єв, спираючися на ідеї М. О. Бернштейна, в мозку співіснують дві форми моделювання сприйманого світу: модель минуло-теперішнього, або стало, і модель майбутнього. Перша модель однозначна й категорична, друга може спиратися лише на екстраполявання з тим або тим ступенем *імовірності* [Леонт'єв 2005, 60]. Таке бачення узгоджується зі структурою розробленої психолінгвістичної моделі художнього перекладу, уможлиблюючи розмежування двох базових типів універсалій перекладу.

Відповідно до результатів здійсненого теоретичного аналізу стану проблеми універсалій і за перспективою нашої психолінгвістичної моделі виділяємо два ключових типи психолінгвістичних перекладацьких універсалій – загальні та часткові. Існування загальних (дедуктивних) універсалій, як уже зазначалося, впливає з менталістичного (символістського) компонента нашої гібридної моделі, що описує хід перекладу в межах контрольованого свідомістю («лівопівкульового») робочого простору перекладача. Ці універсалії не є гнучкими, а заданими, алгоритмізованими спільними операціями в межах конкретних етапів аналізу ВТ й синтезу ПТ, що охоплюють послідовні серії мовленнєво-мисленнєвих операцій за правилами.

Природа загальних універсалій дедуктивна, вони є абсолютними й не потребують статистичних перевірок. Їхня сутність полягає в описовій моделі «явище характерне для всіх процесів перекладу». З погляду цих універсалій, виконуваний людиною переклад через нейрологічні особливості устрою її мозку не може жодним чином оминати стадію аналізу ВТ чи синтезу ПТ. Це – правило, яке постулює, що ці етапи характерні для будь-яких процесів інтерлінгвального перекладу, в тому числі художнього, з обов'язковим залученням, як ми вже встановили, стадії внутрішнього мовлення з УПК та УПСК.

Часткові (індуктивні) універсалії визначаються, натомість, емпіричним шляхом і здебільшого є статистично значущими. Вони впливають з конекціоністського компонента нашої моделі, у якому закладено емпіричний принцип. Для них характерна описова модель «явище характерне для всіх відомих дослідникові випадків». Надалі користуватимемося назвами «загальні» та «емпіричні» універсалії, а терміни «абсолютні», «дедуктивні» універсалії та «індуктивні», «статистичні» та «часткові» універсалії, відповідно, використовуватимуться як синонімічні.

Отже, загальні універсалії – це детерміновані, прескриптивні універсалії. Емпіричні ж універсалії є дескриптивними, оскільки встановлюються емпіричним способом. Для перших універсальне явище впливатиме з деяких апріорних передумов із визначенням одниць або похідних припущень про процес перекладу; для останніх – постулюватиметься лише емпіричними методами на основі статистичного аналізу [Kess 1976, 177–180]. Через цю суттєву відмінність загальні універсалії не підпорядковані принципу перекладацького *вибору*, натомість – жорсткому правилу: вони детерміновані самим процесом перекладу. Часткові універсалії перекладу, будучи описовими за своєю суттю, підпорядковуються принципу *вибору*, їх не слід розуміти в контексті алгоритмічного процесу транскодування. Адже з погляду розробленої моделі, вони тлумачаться в контексті евристичності процесу, тобто ймовірного вибору конкретної *стратегії* перекладу, яка за своєю природою завжди евристична [Стратегії... 2008; Дейк 1988]. Оскільки наша психолінгвістична модель виокремлює ланку, в якій здійснюється вибір стратегії мовленнєвої поведінки й різні шляхи (модель) оперування з висловом на окремих етапах породження та сприйняття тексту, це відкриває шлях до визначення *імовірнісних* суб'єктивних рішень перекладача на основі їхньої схожості. У такому контексті емпіричні універсалії кваліфікуємо спільними для досліджуваної групи перекладачів «стратегіями» [Ahrens 2004, 235] транскодування вихідного тексту.

Вибір конкретної стратегії має прогнозований характер, залежачи від багатьох чинників, як-от: емоційних, когнітивних, мотиваційних структур перекладача (відбитих у моделі відповідними блоками), а також його

когнітивного стилю «поведінки» й домінантного каналу сприйняття та кодування інформації. Дослідник, зі свого боку, може прогнозувати вищу чи нижчу ймовірність появи або відсутності тієї чи іншої психолінгвістичної одиниці (операції) в реалізації перекладацької стратегії на основі методу зіставного аналізу конкретної кількості перекладів. Це завдання розв'язуватимемо в останньому розділі праці.

У межах емпіричних універсалій окреслюємо чотири загальноприйнятні в перекладознавстві параметри, узяті за основу в моделі перекладу Д. Жилія [Gile 2009; Efforts and models]. Це – розуміння, породження, пам'ять та координування. Рис. 3.4. ілюструє нашу класифікацію універсалій перекладу художнього тексту.

Рис. 3.4. Психолінгвістичні універсалії перекладу художнього тексту

Операції розуміння (інтерпретації) ми зарахували до розряду когнітивно-інтерпретаційних стратегій, оскільки їм властивий розподіл і систематизація вхідної інформації через вибір та сполученість предикативних одиниць – маркерів концептуальних структур, що лежать в основі формування ідей ВТ. На цій аналітичній стадії перекладач ознайомлюється з авторським світом через текст, пізнаючи під час такого спілкування з автором глибину зв'язків між фактами, подіями та взаємодію між учасниками цих подій.

Операції породження-синтезу тексту перекладу ми кваліфікуємо як комунікативно-продукційні стратегії на тій підставі, що комунікативна стратегія залежить від намірів перекладача як продуцента ПТ, що ґрунтуються на виборі оптимальних ресурсів для втілення цільовою мовою [пор. Левицкий 2010].

Оперування з пам'яттю і координування дій-операцій належать до метакогнітивних стратегій, позаяк вони характеризують процесуальні аспекти пізнавального плану перекладача. Ці стратегії полягають у контролі якості, плануванні, керуванні й верифікації (редагування) варіанта ПТ.

Усі окреслені види стратегій за умови їхнього використання не одним перекладачем формують відповідні універсалії – когнітивно-інтерпретаційні, комунікативно-продукційні та метакогнітивні. У цьому зв'язку плідним є застосування в нашій подальшій праці інтроспективного аналізу, що уможливорює такий доступ через аналіз звукових файлів запису процесу перекладу. Цей метод таким чином дає змогу встановити набір метакогнітивних стратегій, які формують однойменні універсалії процедурної (динамічної) природи. Зауважмо, що загальні універсалії не включають метакогнітивних через відсутність безпосереднього (емпіричного) доступу до ментальних дій інтерпретатора.

Окремою ланкою емпіричних універсалій слід виділити метаперекладацькі фоносемантичні універсалії, які, на відміну від решти закономірностей, не є стратегіями, стосуючися здебільшого «реакції» на вже перекладений твір. Водночас їхня цінність полягає саме в добутті даних від «живих» реципієнтів поетичних творів на основі психолінгвістичного методу СД, який дав змогу визначити вміст семантичного простору адресатів мови оригіналу й адресатів мови перекладу.

Зупинімося докладніше спершу на окресленні загальних (прескриптивних) для всіх без винятку перекладачів – когнітивно-інтерпретаційних та комунікативно-продукційних універсаліях, а згодом – на їхньому емпіричному вивченні разом із метакогнітивними універсаліями.

РОЗДІЛ ІV

ЗАГАЛЬНІ ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ УНІВЕРСАЛІЇ ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ

*Поряд із суто національними, специфічними
рисами в семантиці будь-якої мови
простежуються і загальнолюдські,
універсальні явища*

В. В. Левицький

4.1. Загальні універсалії перекладу й «реакція рецептора»

Завданням нашого подальшого дослідження є виокремлення етапів перекладацького процесу для визначення загальних універсальних «психолінгвістичних одиниць – операцій» [Леонтьев 2005] художнього перекладу, а також установлення чітких критеріїв визначення поняття «реакції рецептора». Вітчизняні й зарубіжні дослідники-перекладознавці одноставні у визнанні наявності етапів аналізу та синтезу в перекладацькій діяльності. Так, В. Вільс визначає два етапи перекладу – фазу осмислення та фазу мовної реконструкції. У першій фазі перекладач аналізує ВТ, урахувавши його смислову та стилістичну інтенції. У другій – він працює над відтворенням проаналізованого тексту, враховуючи максимально вимоги комунікативної еквівалентності [Швейцер 1988].

Ю. Найда доповнює ці два етапи ще й етапом перемикання та перевірки перекладу [Ваард 1998]. Процес аналізу – найголовніший і вирішальний етап перекладу, оскільки від його результатів залежать два інші. Він складається зі зведення синтаксичних та семантичних

структур до найпростіших, добре аналізованих та легко відтворюваних форм. Водночас процедура перемикування передбачає певні труднощі, пов'язані з психологічним чинником – особистісними схильностями (стилем) перекладачів, у чому простежуємо зв'язок із когнітивними стилями перекладачів (див. Розділ 5). Ці особистісні риси інтерпретаторів можуть стати на заваді досягнення об'єктивності в перекладі.

В. Н. Комісаров найзагальнішими рисами окреслює процес перекладу як дії перекладача зі створення тексту [Комиссаров 1976]. На основі цього психолінгвістичного бачення дослідник включає до процесу перекладу три етапи: а) інтерпретація дійсності через текст; б) реалізація – віднаходження інваріанта перекладу та його вираження мовою перекладу; в) створення нового мовленнєвого твору з урахуванням його функціонального стилю, – процес редагування ПТ згідно з нормами ПМ.

Отож, спершу перекладач сприймає оригінал, декодує його, перекладаючи його на свою мову-посередник, потім з цієї мови він синтезує повідомлення мовою перекладу й кодує його в текст перекладу. Цей перший етап перекладацького процесу – етап аналізу – може бути схарактеризований як переклад із природної «вхідної» мови на мову-посередник. На цій стадії триває складна внутрішня мисленнєва діяльність перекладача, адже він перекодує природну мову 1 на внутрішнє мовлення, яке має особливі характеристики (див. Розділ 3). Другий етап – етап синтезу – переклад з мови-посередника на іншу природну мову – мову «виходу» 2. Тут перекладач використовує необхідну для синтезу інформацію, отриману на етапі аналізу і фіксовану в мові-посередниці. Ця інформація є результатом формального, семантичного та референтного аналізу. Формальний аналіз дає змогу вибрати означаюче. А семантичний та референтний аналіз дають змогу визначити означуване, однак вони не встановлюють точно означаюче, тобто вибір знаків у мові перекладу.

Проблема синтезу саме й полягає у виборі означаючого для одного означуваного, а іноді іншого означуваного для однакового референта. Цю проблему неможливо розв'язати на рівні означаючих, тому, хоча видається, що перекладач передає засіб однієї мови за

допомогою засобу іншої мови, насправді він передає *функцію* вихідного засобу, вибираючи для цього засіб в іншій мові, що виконує аналогічну функцію. Функцію розуміємо як здатність мовного засобу викликати в адресата певне інтелектуальне або емоційне переживання. Збереження такої функції і складає інваріант перекладу, а її визначення та вибір відповідних засобів мають творчий характер.

Попри те, що ступінь формальних відповідників більший в одних жанрах (науково-технічний переклад), ніж в інших (художній переклад), ступінь точності перекладу може бути різним. Точність перекладу полягає в збереженні функціонального інваріанта, а ця вимога залишається незмінною за будь-якого співвідношення означаючих. Мета перекладу завжди збігається з метою комунікації: передати інваріантну інформацію, і тому його точність завжди функціональна. Вибір варіанта перекладу в природних мовах має творчий характер у всіх видах перекладу [Комиссаров 2000, 124].

На особливу увагу в цьому контексті заслуговує концепція В. В. Коптілова, який упритул підійшов до психолінгвістичного уявлення перекладу. Перекладознавець ґрунтує свої міркування на положеннях лінгвіста А. Курелли щодо потреби розгляду перекладу як процесу, причому творчого. Кваліфікація перекладу як готового продукту і стримувала виділення фаз перекладацького процесу. Загалом погоджуючись із класифікацією А. Курелли, дослідник пропонує власну схему перекладу, яка складається з таких етапів:

- *аналіз*, що охоплює всебічний розгляд змісту, семантики, стилю, а також осмислення ієрархії деталей тексту й пошук еквівалентних засобів ПМ. Ці етапи в аналізі сприяють визначенню напрямку творчої праці перекладача, а також пошук у ПМ і традиціях її літератури еквівалентних засобів;
- *синтез* – інтеграція рис, узгодження всіх ланок, виділених у ВТ і трансформованих відповідно до норм літературної мови перекладача;
- *аналітична перевірка* ступеня відповідності перекладу оригіналу, повернення до фази аналізу, але вже ПТ [Коптилов 1971].

У контексті генеративної граматики переклад трактують як трифазовий процес, що складається з аналізу, трансферту (перекладання) і створення нового тексту. Важлива роль належить при цьому культурному контексту, який супроводжує мову й визначає вербальні значення [Фесенко 2001, 14].

Отож, етапи аналізу ВТ та синтезу ПТ дослідники визнають спільними, універсальними етапами перекладацької діяльності. Виділені перекладознавцями додаткові етапи, зокрема редагування синтезованого тексту ПМ, верифікація адекватності перекладу тощо, вочевидь, меншою мірою стосуються психолінгвістичних операцій – одиниць перекладу. Вони, на нашу думку, стосуються радше лінгвістики перекладу, залишаючися відтак поза нашою увагою в подальшому дослідженні.

Утім найприйнятнішою для нашого психолінгвістичного дослідження видається концепція В. В. Коптілова, оскільки вона добре інтегрується до нашого дослідження через урахування в ній творчого осмислення та відтворення в художньому перекладі авторської «моделі світу», а також процедурних аспектів перекладацької діяльності.

У межах системи функціональних блоків, які забезпечують послідовність етапів досягнення мовленнєвої мети, суб'єкт не обов'язково повинен діяти згідно із жорсткими алгоритмічними правилами, як це постулює Н. Хомський у теорії генеративної граматики [Chomsky 2002]. Адже перекладацька діяльність, як і будь-яка, є евристичною. Як зазначає С. Д. Кацнельсон, «операції, здійснювані механізмами мовлення у процесі його породження, не можуть мати в усіх випадках «жорсткий», автоматичний характер. Вони необхідно взаємодіють з імовірнісними операціями, упродовж яких здійснюється відбір одного з можливих шляхів продовження процесу» [Кацнельсон 1972, 122]. О. О. Леонт'єв додає, що таке відбувається не лише впродовж породження, а й сприйняття мовлення, адже мовленнєва діяльність – процес творчий, а не просте перекодування смислу в текст [Леонт'єв 2005].

У мовленнєвому механізмі людини існує ланка, яка здійснює змістову оцінку мовної інформації незалежно від аналізу мовної

структури речення [Слобін 2006, 11]. Цей висновок Д. Слобіна ставить під сумнів провідну ідею Н. Хомського щодо наявності вродженої «мовної здатності». Глибинні синтаксичні структури, за Н. Хомським, слід уважати відбиттям основних реальних відношень, що існують у дійсності й проявляються в усій, у тому числі немовленнєвій діяльності людини [Лурия 2004]. Така теза актуалізує уявлення зв'язку психолінгвістичних закономірностей із загальнопсихологічними, підходу до значення як до процесу.

Предметом аналізу психолінгвістики є не ізольоване речення, висловлювання чи текст як продукти (наслідки) процесів мовленнєвоутворення, а власне самі ці процеси. Проте так часто в аналізі думки, вираженої в мовленні, ми розкладаємо це ціле на елементи. Л. С. Виготський порівнює такий аналіз із хімічним аналізом води, що розкладає її на водень і кисень. Вода гасить вогонь, а, на диво, один з її елементів – водень – сам горить, а кисень підтримує цей процес. Отож із властивостей цих елементів неможливо пояснити властивості, притаманні цілому. Аналіз, що приводить нас до продуктів, які втратили ознаки цілого, не є <...> аналізом у власному смислі цього слова [Виготський 2001а, 9]. Як слушно зауважує А. М. Науменко, через такий аналіз «виробник не тільки забуває (на рівні свідомості), що дійсність неподільна, що вона існує лише як цілісність і тому впливає на людину теж як цілісність, а й втрачає свою життєдайну функцію і через це гине (не лише як індивід, але і як біологічний вид)» [Науменко 2005, 92].

Із викладеного вище випливає, що в художньому перекладі важливо досягнути не формальної еквівалентності – елементів тексту оригіналу й цільового тексту, а еквівалентності одиниць, якими в психолінгвістиці кваліфікуються синкретичні смислові згустки, що володіють ознаками цілого.

Такий процесуальний підхід до виявлення універсальних механізмів перекладацької інтерпретації обґрунтовує адекватність перекладу з методологічної перспективи концепції «динамічної еквівалентності» Ю. Найди, коли порівнюються не два тексти – ВТ і ПТ, а позалінгвальні реакції одержувачів – носіїв різних мов. Що ж до процедури, то головним критерієм оцінювання якості перекладу

Ю. Найда вважає «реакцію рецептора» [Nida 1964], яку визначають через пред'явлення перекладу спершу рецепторам – носіям мови оригіналу, потім рецепторам – носіям мови перекладу та спостереженням за їхньою реакцією.

У концепції імпліцитно простежується вплив американської біхевіористичної парадигми мовної організації, що описується в термінах «стимул–реакція». Отже, характерною універсальною особливістю діяльності перекладача є підпорядкування головній меті – одержати «реакцію адресата 1», тобто зрозуміти смисл повідомлення так, як його би зрозумів носій мови оригіналу – віртуально еквівалентний «адресат 1». Із погляду Л. К. Латишева, ідеться про лінгвоетнічну реакцію або «комунікативний ефект» як усереднену реакцію носіїв конкретної мови [Латышев 2001, 23].

У загальній теорії перекладу вищезгаданій концепції відповідають концепції «функціональної еквівалентності» О. Д. Швейцера [Швейцер 1988] та «комунікативної еквівалентності» А. Нойберта [Neubert 1985]. А її психолінгвістичним літературознавчим аналогом може слугувати концепція естетичної реакції читача на художній твір Л. С. Виготського [Выготский 2001б].

4.2. Загальні когнітивно-інтерпретаційні універсалії

Спробуємо на основі розробленої психолінгвістичної моделі перекладу встановити спершу загальні когнітивно-інтерпретаційні, а потім – комунікативно-продукційні перекладацькі універсалії. Їх набір збігається з психолінгвістичними одиницями аналізу й синтезу перекладу, властивими всім без винятку перекладачам. Одиниці психолінгвістичного аналізу й синтезу, за О. О. Леонтьєвим, ми розуміємо як *психологічну операцію* [Леонтьев 2004], яка разом з іншими динамічно організується у складніші дії і далі в дедалі

складнішу діяльність. Відтак категорії аналізу (сприйняття, інтерпретації) ВТ і синтезу (породження) ПТ мають статус мовленнєво-мисленнєвих операцій, а не мовленнєвих продуктів чи абстракцій від цих продуктів.

Оскільки процес перекладу першотвору починається зі сприйняття вхідної інформації, проаналізуємо докладніше його універсальні механізми. Сприйняття загалом розглядають як суб'єктивне (психічне) відбиття предметів і явищ об'єктивної дійсності як наслідок їхнього безпосереднього впливу на органи чуття. Упродовж цього впливу в суб'єкта формуються цілісні образи речей та подій. Основна умова виникнення образу сприйняття – це вплив предметів та явищ об'єктивної дійсності на органи чуттів [Крылов 2000, 52].

Активна й жива взаємодія із середовищем спрямована на пристосування людини до середовища і його виживання, а отже, і на виділення з потоку інформації необхідних та корисних відомостей [Кубрякова 1997]. Людина сприймає предмети зовнішнього середовища як приклади внутрішньо репрезентованих понять. Зумовлений об'єктами дійсності вплив на зорову систему (в письмовому перекладі) дає змогу без значних зусиль віднести їх до відповідних понять. Унаслідок такого безпосереднього віднесення сприйманих об'єктів до знайомих понять забезпечується економія когнітивних зусиль. Операція співвіднесення з поняттям робить доступним зафіксований у пам'яті досвід, набутий під час взаємодії з аналогічними об'єктами. У результаті дії психолінгвістичних процесів людина забезпечує поняттєву ідентифікацію сприйманого. Такий досвід може бути безпосередньо використаний у плануванні мовленнєвої та діяльнісної поведінки стосовно конкретного раніше не баченого об'єкта [Левицкий 1998, 7]. У цьому вбачаємо прояв «роботи» конекціоністської ланки нашої моделі.

Загалом усе розмаїття поглядів на природу сприйняття полягає у двох основних теоретичних лініях розроблення цього питання. Перша – *феноменалістична* – відштовхується від суб'єктивних переживань як первинно даних, ігноруючи матеріальну діяльність суб'єкта стосовно об'єкта, у процесі якої ці переживання виникають. Друга керується

об'єктивними умовами матеріальної діяльності суб'єкта й полягає у вивченні того, як у процесі такої діяльності формується адекватне відбиття дійсності, необхідне для успішного пристосування до неї і доцільності її зміни.

Сучасна психолінгвістика розвиває тезу про багатоетапність та багаторівневість процесу сприйняття мовлення [Леонтьев 2005]. Трактуювання сприйняття як дії, активного процесу побудови психічних моделей дійсності, живого й творчого процесу пізнання, а не пасивного копіювання впливу ззовні [Залевская 2000] дає змогу описувати його в контексті взаємодії між сенсорною обробкою за принципом «знизу–вгору» та когнітивною активністю з вектором «згори–вниз» [Liederman 2011, 33]. Традиційним підтвердженням положення про зустрічну активність реципієнта є спирання на ймовірнісний механізм конекціонізму, що, у свою чергу, ґрунтується на аперцепції, тобто залежності сприйняття від попереднього досвіду індивіда. Що ж до перспективи розробленої нами моделі, то зустрічна активність реципієнта-перекладача виявляється вже на найпершому кроці сприйняття, починаючи з розв'язання завдання про вибір «перцептивної бази».

Співвідношення мови і сприйняття також аналізували в працях багато когнітологів. Особливий інтерес представляють роботи дослідників, у яких висуваються припущення про «первинні» концепти, які визначають концептуальну систему людини: об'єкт і рух [Кубрякова 1997, 268]. Очевидно, що ці концепти й будуть найкраще «вичленовуватись» та сприйматися перекладачем у потоці інформації ВТ. Крім того, сприйняття має здатність включатися в процеси вищих рівнів психічного відображення, внаслідок чого здобуває нові властивості – такі, як вибірковість, усвідомленість, цілеспрямованість. Тому цілеспрямоване сприйняття об'єкта й руху веде до інтерпретації і розуміння головного змісту ВТ.

Із приводу комплексності людського осмисленого сприйняття мови розмірковував ще О. О. Потебня: «Розуміння є спрощення думки, переклад її, якщо можна так сказати, на іншу мову» [Потебня 1976, 79]. Сучасні моделі розуміння дискурсу, які розробили відомі когнітологи-лінгвісти Ф. Джонсон-Лерд, Г. П. Грайс [Джонсон-Лерд

1988; Грайс 1985], спираються на аналіз головної функції ментальних репрезентацій як рушія когнітивних процесів вищого рівня (когнітивний блок нашої моделі), утворення вивідного знання про головну ідею тексту та побудові його ментальної моделі (сценарію). Сукупність ментальних репрезентацій у мозку інтерпретатора в процесі перекладу прояснює когнітивний сюжет вихідного тексту. Це підтверджується і законом сприйняття М. М. Ланге, що трактує цей процес як відображення цілісного об'єкта дійсності, котрий згодом конкретизується на дрібніші складові цього об'єкта [Научное наследие... 2010].

Актуальними для прояснення когнітивно-інтерпретаційних універсалій перекладу є праці гештальтпсихології, що характеризують людське сприйняття в термінах фігура–тло. Виділення фігури на тлі є автоматичним і обов'язковим. Неминучість диференціації фігури й фону в будь-якому сприйнятті дає змогу перекладачеві відображати в психіці деякі частини тексту виділенішими, а інші – комунікативно відтіненішими. Об'єкт таким чином виступає фігурою потоку інформації, рух об'єкта чи його стан є ментальною «траєкторією» [Жаботинская 2009], містком, який веде до фонові інформації. Отже, результатом сприйняття є значення, виражене об'єктом і рухом. Значення зароджується завдяки уявленням про об'єкт, які відповідають комплексу цілісних відчуттів. Одночасно із цим актуалізується уявлення про простір, у якому цей об'єкт переміщується.

Переваги вибіркості й цілеспрямованості сприйняття в контексті психолінгвістики перекладу – очевидні, адже в *кожній мові світу* об'єкт і траєкторія його руху будуть не тільки диференційовані завдяки відносній тотожності когнітивних процесів індивіда як представника виду, а й обов'язково забезпечуватися еквівалентом у перекладних мовах [пор. Кубрякова 1997].

Отже, виділення об'єкта та його руху на певному тлі є результатом двопланового процесу: по-перше, номінація та предикація є активаторами суб'єктивної мови (в УПК) перекладача – його внутрішнього мовлення; по-друге, для будь-якого тексту/дискурсу характерна відносна взаємодія когерентності

(цілісності) та когезії (зв'язності), причому остання представлена у вигляді чіткої виділеності та впорядкованості підметів та присудків речень, «топіка» [Булатецкая 1985] та «комент» дискурсу. Представлене вище розмежування за лінією «фігура–тло» добре сполучається із засадами функціонування менталістського компонента нашої моделі, який працює за принципом контрасту.

Актуальними для з'ясування механізмів перекладу як мовленнєво-мисленнєвої діяльності та процесів розуміння взагалі є окреслені О. О. Залевською [Залевская 2000, 56] принципи смислових заміни та суб'єктивної еквівалентності. Принцип смислових заміни, по-перше, забезпечує предметність того, про що повідомляється, за рахунок виходу на образ світу. По-друге, в умовах зіставлення дискретних мовних одиниць й інтегрованої/континуальної картини світу має місце контроль за правильністю ідентифікації денотатів. Насамкінець, має місце або укрупнення одиниць знань унаслідок компресії смислу, або розгортання, деталізація аспектів цілого.

Отже, смислові заміни викликані предметністю продукту розуміння тексту, що забезпечується наявністю в мозку проєкційних структур, які моделюють у ньому об'єкти (їхні ознаки та відношення), еквівалентні об'єктам зовнішнього світу. За допомогою суб'єктивної мови (УПК) і можливі «кодові переходи», тобто смислові заміни для розуміння, «перекладу думки на мову...» [Жинкин 1982, 54]. Водночас, під час спроб пояснити феномен «перекладу на іншу мову» деякі дослідники пов'язують такі заміни з метасемантичною здатністю людини, знаковою природою його / її свідомості. Останнє, однак, суперечить нашому уявленню про мислення, яке необов'язково передбачає оперування вербальними знаками.

Розуміння ВТ проходить на кількох рівнях: рівень безпосереднього сприймання знакової форми тексту, рівень розуміння смислу, рівень цілісної структури. Воно починається з ототожнення окремих смислових блоків тексту – словосполучень, окремих слів. Це своєрідний поетапний переклад мовлення, що сприймається на смисловий код УПК внутрішнього мовлення, а це є необхідним транслятором для взаєморозуміння й реалізується через нього. УПК

має загальну структуру для обробки не лише вербальної інформації, а й інформації про дійсність, що надходить через різні органи чуття. Завдяки УПК рецептор мовлення перетворює її в модель відрізка дійсності, про який повідомляється, і виникає денотат, усвідомлення якого відповідає акту розуміння [Жинкин 1982, 80]. Внутрішнє мовлення є механізмом перекладності як властивості людської мови, але не лише під час перекладу з однієї мови на іншу: сприйманий текст завжди перекладається на внутрішнє мовлення, що є необхідним для ідентифікації денотата.

Як свідчить аналіз комплексних ознак тексту й ознак речень, розуміння тексту залежить від впізнання (ідентифікації) речень. Водночас ідентифікація речень залежить від контексту, від цілого тексту (точніше – від його цілісності). Відтак розуміння характеризується складною взаємодією частин і цілого.

Останнім часом дедалі більшого визнання отримує той факт, що у процесі розуміння ВТ перекладачем особливу роль відіграє слово: яким би не був його статус під час сприйняття і розуміння, на певному етапі перекладач змушений ізолювати й упізнавати слова, шукаючи їхні значення в «ментальному словнику». Така роль слова пояснюється тим, що слова – це мінімальні відносно добре визначені одиниці, які можуть аналізуватися на різних рівнях (на рівнях графем, фонем, морфем, на семантичному та синтаксичному рівнях) і дають змогу виявляти особливості процесів їх перероблення (наприклад, автоматично чи за участі уваги).

Ментальний лексикон визнається центральним компонентом внутрішньої граматики перекладача за допоміжної роботи афективного блоку – інтуїції. Результати психолінгвістичних досліджень свідчать, що на основі психологічної структури одного й того ж слова в перекладача можуть складатися різні активні динамічні системи значень, які виступають як опорні елементи розуміння, посилюючи варіативний характер розуміння тексту. Формування проєкції тексту оригіналу в перекладача є наслідком взаємодії зовнішніх і внутрішніх чинників, які проявляються на різних рівнях усвідомленості: слово є частиною внутрішнього (мо-

тиваційного, когнітивного, афективного) контексту, який взаємодіє із зовнішнім (вербальним, ситуативним) контекстом.

Безперечно, значення висловлювання в конкретному контексті може не полягати в його мовному змісті, але воно завжди інтерпретується через той зміст і з опорою на цей контекст та смисл. Хоча під час сприйняття усного мовлення перекладачеві може видатися, що він зрозумів оригінал, оминувши його мовний зміст, насправді він миттєво й несвідомо ідентифікує почуті мовні одиниці, інтерпретує їхні значення стосовно одна одної та описуваної реальності й визначає мовний зміст висловлювання більш чи менш повно. І лише після цього, чи паралельно із цим, він може зрозуміти смисл, який виводиться із цього змісту. Він відображає вже не стільки те, що реально сказав автор, скільки те, що він *хотів* сказати, яку він цим переслідував мету, які висновки можна зробити на основі сказаного тощо.

Як зазначає О. Р. Лурія, розуміння тексту представляє «засвоєння не лише поверхових значень, що безпосередньо впливають із наявних у тексті слів та граматично оформлених їх сполучень, а й засвоєння внутрішньої, глибокої системи підтекстів або смислів» [Лурія 1979, 249]. Якщо фазу інтерпретації уявити загалом як двоступеневу, на першому етапі з текстом працює ЛП ділянка Вернике, яка активно взаємодіє із центром зорових уявлень слів. При встановленні значення на основі знакової текстової форми образна інформація як цілісність (смисл) переходить до ділянок ПП у неконтрольований робочий простір для її трансформації на невербальну смислову в УПК і виведення смислу. Простежуємо взаємодію і змінну залученість афективного та когнітивного блоків перекладача.

Перекладач під час інтерпретації тексту, керуючися власним досвідом, співвідносить його з текстом, «приміряючи» свої фонові знання (скрипти) до нових даних. Як зазначає Р. ван де Вельде, під час сприйняття тексту інформація, на яку реагує реципієнт, може семантично узгоджуватися з його попередніми предметними або фоновими знаннями. У цьому разі інтерпретатор уключає її без трансформацій до власного тезаурусу. Однак є випадки, коли

впродовж сприйняття інформація є несумісною з наявними знаннями перекладача. У такому разі для нього існує альтернатива: реорганізація нової інформації з метою її сполучення зі старими/накопиченими знаннями або ж реорганізація наявних знань відповідно до пропонованого автором тексту інформації. Зазвичай, ментальна репрезентація, яка виникає на основі таких трансформаційних процесів, є прикладом організації інформації [Velde 1992, 22–23]. Отже, будь-яка інформація, аби бути включеною до знань інтерпретатора, зазнає реорганізації, а це вимагає когнітивних зусиль. Дослідник, однак, не спирається на добуті емпіричним шляхом власні факти чи встановлені емпіричним шляхом факти.

Проте факт реорганізації нової інформації з метою її сполучення зі старими/накопиченими знаннями успішно засвідчили результати психолінгвістичного експерименту німецької дослідниці-психолінгвіста Е. Брозіг. Мета проведених нею експериментів зі студентами полягала у виявленні способів відтворення тексту після його пред'явлення в усній або писемній формі. Ураховувалася кількість правильно відтворених пропозицій і лексем тексту про Різдвяний вечір. Емпіричні дані показали стійку тенденцію досліджуваних (німецьких студентів) до внесення власних схем (спогадів та деталей) щодо святкування ними Різдва незалежно від часу проведення експерименту – узимку чи влітку [Brosig 2007]. Із цих результатів випливає важливий висновок: *не текст реорганізує знання реципієнта, а реципієнт адаптує текст згідно з його/її особистими схемами* і так реконструює його в перекладі. Тому під час відтворення інформації засобами іншої мови перекладач, зберігаючи інваріантний складник, неминуче вносить дещо своє у ПТ.

Таку ідею підтримує Д. Слобін, зазначаючи, що людина запам'ятовує інформацію так, як їй хочеться. Те, що ми запам'ятали, нерідко змінюється згідно з нашими установками чи бажаннями, набуваючи таким чином більшої вірогідності чи прийнятності для нас самих [Слобін 2006, 175–176; 16, 45]. Отож психолінгвістичні експерименти зарубіжних дослідників і наша авторська

психолінгвістична модель задають перспективу бачення цих ментальних процесів, пов'язаних із переробленням даних, як таких, що тривають не лише в логічній послідовності, а мають синхронний і мережевий характер. Відповідно до нашої моделі, упродовж інтерпретації, окрім когнітивних чинників у цій комплексній операції бере участь інтуїція, яка діє поза межами контрольованого робочого простору перекладача. Тому інтерпретація художнього ВТ триває не лише за лінійним принципом, а за принципом взаємонакладення. Завдання інтуїції полягає і в пошуку вербальних даних, і в співвіднесенні мовної творчості перекладача з фрагментом дійсності та соціальною ситуацією для вироблення індивідуальних семантичних координат розуміння.

Простежимо рівневість інтерпретації на рисунку, запропонованому П. Ньюмарком [Newmark 1988], який дає змогу побачити, якими універсальними інтерпретаційними механізмами володіє перекладач упродовж когнітивної обробки інформації ВТ:

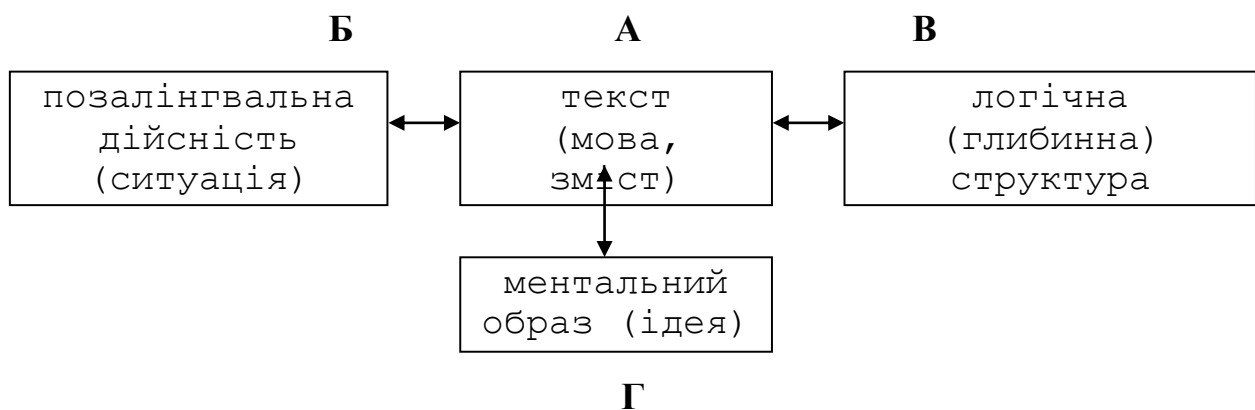

Рис. 4.1. Рівні перекладу в інтерпретаційній фазі

На рівні А перекладач аналізує мову оригінального твору, сприймаючи текст загалом. Він володіє двома паралельними джерелами віднесеності та порівняння: рівень Б – ситуації, її місце в реальному (віртуальному) світі або її відображення у свідомості автора. На цьому рівні інтерпретатор з'ясовує такі моменти: Що відбувається? Хто/що це? Де і коли? Чи це відповідає істинному стану справ у світі? тощо.

Рівень В передбачає аналіз логічної структури художнього тексту, розбивку тексту на речення, ті, у свою чергу, – на підрядні та сурядні,

інтегровані в складні речення. Інакше кажучи, тут перекладач концентрує увагу на «когнітивній інформації» [Алексеева 2000] ВТ.

Очевидно, рівень В закладає алгоритмічний спосіб інтерпретації тексту в контрольованому свідомістю робочому просторі перекладача. Рівень Б через відмінності в баченні інтерпретаторами одного об'єкта/ситуації на рівні скрипту в неконтрольованому робочому просторі потенціює евристичний/творчий підхід. Вони взаємодіють і синтезуються, перетинаючися та інтегруючися на рівні Г, який постає останньою сходинкою перед породженням тексту перекладу. Рівень Г – це власне внутрішній образ описуваної текстом ситуації в ментальності перекладача. Саме на цьому рівні виникають різні бачення та множинність інтерпретацій одного й того самого тексту. Таке уявлення добре інтегрується в нашу модель: відтворений ПТ виявляється на «перехресті» раціонально-логічного (алгоритмічного) й ірраціонально-творчого (евристичного) шляхів перекладацької думки.

Табл. 4.1 узагальнює універсальні операції фази аналізу ВТ під час перекладу художнього тексту. Перекладач здійснює психолінгвістичні операції на п'ятьох рівнях: від упізнання сигналу (комплексу графем) через визначення форми й ідентифікації значення до виведення смислу на основі індивідуального лексикону, а також під час використання додаткової інформації, яку перекладач одержує на різних рівнях сприйняття (див. рис. 4.1). Затим у нього формується мова-посередник – внутрішнє мовлення, що послуговується структурами УПК та УПСК, за допомогою якої він виводить особистісний смисл на основі стимульного ВТ. На цьому завершується інтерпретаційна фаза процесу художнього перекладу.

Існування в мозку людини двох систем мислення – УПК та УПСК – не суперечить концепції двох дивергентних способів кодування та збереження в пам'яті інформації за термінами А. Певіо, О. Р. Лурії та організації синтаксичних структур за термінами М. Коно [Ardila 2004; Kohno 2007]. Переклад мозком зовнішніх вербальних даних у фазі інтерпретації ВТ на мову УПК або УПСК залежить від якості цих даних: якщо зміст сегмента тексту представляє абстрактно-логічні відношення, інформація отримує

пропозиційний статус, кодуючись в УПСК з локалізацією, імовірно, у ділянках ЛП. Інакше кажучи, ментальна репрезентація утворює пропозиційну схему відношень. У разі ж візуально-образного представлення інформація транслюється на мову УПК, зосереджуючись у ділянках ПП.

Таблиця 4.1

Універсальні операції етапу аналізу ВТ у письмовому перекладі

№ з/п	Рівень	Операція
1	Розпізнання значущого сигналу	Активна обробка графем шляхом їх ідентифікації через упізнання ознак чи опори на прототип
2	Визначення форми	Ідентифікація мовних одиниць на лексичному та синтаксичному рівнях
3	Ідентифікація значення	Інтерпретація значення мовних одиниць стосовно одна одної та описуваної реальності
4	Внутрішнє мовлення	Залежно від характеру вхідної інформації (пропозиційної чи образної), переклад змісту на рівні УПК або УПСК
5	Виведення смислу	Визначення змісту висловлювання на основі мовного й позалінгвального контексту

Отож, із погляду мозкової організації, якщо інтерпретацію художнього тексту уявити як двоступеневу, на першому етапі з мовленням працює лівопівкульова ділянка Вернике, яка активно взаємодіє із центром зорових уявлень слів. Під час установленні значення на основі знакової текстової форми образна інформація як цілісність (смысл) на другому етапі переходить до ділянок ПП для трансформації на внутрішнє мовлення з подальшим виведенням смислу. Від цієї прикінцевої операції розпочинається наступна фаза перекладу – процес породження ПТ, який аналізуватимемо нижче.

Узагальнивши викладене вище, зазначимо: розуміння як наслідок сприйняття та інтерпретації перекладачем тексту не може бути визначене у вигляді дискретної одиниці. Це завжди умовний інтервал, який визначає деяку більш чи менш визначену ділянку на

багатомірному когнітивно-афективному континуумі. Саме це зумовлює варіативність розуміння одного й того самого тексту не лише різними перекладачами, а й самим автором у моменти написання тексту і його відстроченого сприйняття. Отже, варіантність тлумачень, закладена в семіотичній співвіднесеності змісту тексту з позалінгвальною ситуацією, є ще однією загальною психолінгвістичною універсалією перекладу художнього тексту.

4.3. Загальні комунікативно-продукційні універсалії

Розуміння як наслідок інтерпретації перекладачем значення і смислу висловлювань художнього тексту-оригіналу дає змогу передати відповідне значення мовою перекладу. Модель породження тексту загалом подібна до психолінгвістичної моделі породження мовлення, оскільки перша також містить етап семантичного планування та етап вербальної реалізації задуму [Белянин 1988, 17]. У фазі породження (синтезу) ПТ перекладач планує відповідне висловлювання на ПМ після того, як він усвідомив комунікативний намір.

В. Левелт вважає за потрібне розмежовувати дві фази планування висловлювання: *макропланування та мікропланування*. Упродовж *макропланування* перекладач відбирає і формує інформацію таким чином, аби її вираження було придатним засобом для передачі авторського задуму; під час *мікропланування* перекладач виділяє «дане» і «нове», визначає «топік» і «фокус», унаслідок чого з'являється структурована інформація – повідомлення, яку потрібно передати певним висловом [Залевская 2000, 220]. Т. В. Ахутіна в цьому контексті зазначає, що робота думки і смисловий синтаксис пов'язані з переміщенням фокусу уваги: у полі уваги (інформації, що пресупозиціюється – топіка) виділяється фокус і позначається внутрішнім словом (комент). Це слово стає представником усього

невираженого поля уваги, у ньому перебуває новий фокус, він ословеснюється, тому і перше, і друге внутрішні слова складають уже вербально виражену у внутрішньому мовленні «топік – комент» структуру. Відтак кожне нове слово є предикатом не лише до попереднього слова з його об'єктивним значенням, а й до всього приписуваного йому змісту (смислу), представленому в мисленнєвому образі ситуації [Ахутіна 2008, 89].

О. О. Леонтьєв, спираючися на дані О. Р. Лурії, стверджує, що першим кроком породження є конструкція лінійної позаграматичної структури висловлювання, його внутрішнє програмування. Другим кроком є перетворення цієї структури на граматичну структуру речення. Нарешті, третя стадія – реалізація попередньої. Є підстави, на думку психолінгвіста, припускати, що під час породження складного висловлювання на першій ступені ми маємо справу з набором «ядерних тверджень» за Ч. Осгудом, ще не оформлених ані граматично чи лексично, ані фонетично [Леонтьєв 2005].

Дані досліджень у галузі нейролінгвістики, які ми описали в Розділі 3, дають змогу стверджувати, що мислення може реалізовуватись і на основі слів (вербально), і без них (авербально). Мислення як процес відображення реальної дійсності в нейронних зв'язках людського мозку реалізується на двох рівнях – і чуттєве мислення, і логічне (абстрактне) мислення: «Мислення без слів так само можливе, як і на базі слів. Словесне мислення – це один із типів мислення. Несловесне мислення ... не вимагає розгортання лінійної побудови речення з суб'єктно-предикатною структурою» [Серебренников 1977, 16–17].

Загалом, попри запропоновану дослідниками-психолінгвістами варіативність наповнення термінальних вузлів (етапів) породження мовлення [див. Ахутіна 2009], універсальна модель породження мовлення не різниться в базових аспектах від висунутої ще Л. С. Виготським. Дослідник трактував шлях від думки до слова як процес руху «від мотиву, що породжує будь-яку думку, до оформлення самої думки, і до опосередкування її у внутрішньому слові, потім – у значеннях зовнішніх слів і, нарешті, в словах» [Выготский 1982, 358].

Отже, у класичному вигляді схема продукування мовлення, за Л. С. Виготським, уключає такі кроки: мотив, який лежить у основі думки; оформлення думки по лінії значень внутрішнього слова (внутрішнє мовлення), значень зовнішнього слова; синтаксис значень, словесний синтаксис (семантичний план), і, нарешті, зовнішнє мовлення.

Для вираження необхідної інформації в словах перекладач використовує частини концептуальної структури для добування з ментального лексикону лексичних одиниць, які виражають необхідні значення. Такі одиниці добуваються на основі значення. Крім того, вони містять у собі синтаксичну, морфологічну та фонологічну інформацію.

Отже, процес породження тексту перекладачем охоплює думку (ідею) автора, відбір інформації, яка повинна бути виражена для реалізації цієї ідеї, упорядкування інформації для її вираження, узгодження з раніше сказаним тощо. Усе це вимагає постійної уваги з боку перекладача. Як наголошує О. С. Кубрякова, якщо в процесі породження усного висловлювання можлива відсутність етапу внутрішнього мовлення, то впродовж породження тексту (особливо писемного) такий крок обов'язковий [Кубрякова 1986, 50].

Відповідно, рух від думки до слова зумовлено активізацією цілої системи компонентів, що забезпечують чуттєве відображення реальної дійсності у свідомості, яке втілюється у відтворенні зрозумілого перекладачем сформованого автором задуму мовленнєвого повідомлення. Причому це процес має надетнічний, універсальний характер [Фесенко, 2002, 71].

Умовно у фазі породження ПТ виділяємо такі етапи та відповідні універсальні перекладацькі операції (див. табл. 4.2).

У загальному вигляді, спираючися на психолінгвістичний підхід, другу фазу перекладу – фазу синтезу – розглядаємо як переклад з універсальної мови-посередника на національну мову – мову перекладу. Упродовж реалізації програми синтезу ПТ перекладач отримує потрібну для синтезу інформацію, яка збігається з інформацією, одержаною у фазі аналізу й фіксованою в мові-

посереднику. Таким чином виділяємо універсальні «психолінгвістичні одиниці» [Крилова-Грек 2006] – операції породження цільового тексту. Водночас, у контексті нашої моделі, про фази або етапи породження ПТ слід говорити умовно, маючи на увазі можливість їх паралельної реалізації, що засвідчують і когнітологи [КСКТ, 131].

Таблиця 4.2

Універсальні операції етапу породження тексту в художньому перекладі

№ з/п	Етап	Процес
1	Внутрішнє мовлення. Передсемантична стадія	Переклад мінімальних кодових одиниць з УПК (УПСК) та ідентифікація значення
2	Семантична стадія	Перенесення значення, яке має бути передане. Віднаходження смислових еквівалентів у мові перекладу
3	Когнітивна стадія. Вибір синтаксичної структури	Конструювання синтаксичної структури речення за когнітивною схемою S+V+O+D... Пошук форм еквівалентів у мові перекладу
4	Комунікативна стадія	Смислова сегментація тексту згідно з нормами ПМ. Ранжування теми – реми (на рівні речення/висловлювання) Перерозподіл у реченні комунікативних груп згідно з нормою мови перекладу. Виділення комунікативного ядра відповідно до інтенції автора. Уведення дискурсивних сполучників (маркерів). Потрібні іменники, дієслова та прикметники вилучаються з ментального лексикону ПМ та поміщуються до відповідних слотів
5	Додавання афіксів і службових слів	Додаються службові слова (артиклі, сполучники, прийменники), префікси та суфікси Конструювання синтаксичної схеми вислову з урахуванням норм мови перекладу

Результати аналізу психолінгвістичних механізмів породження ПТ дають змогу узагальнити, що цей складний процес розпадається на два головні етапи. Перший охоплює процес перетворення вихідного задуму, тобто «семантичного запису» [Лурия 1979, 305], на схему розгорнутого мовленнєвого висловлювання. У цьому процесі ключову роль відіграє знову-таки внутрішнє мовлення, що характеризується згорнутістю й предикативністю. Наступним етапом є включення вислову до мовного коду, який переходить у прикінцеву фазу зовнішнього лінійного розгортання речення.

За нашою моделлю, у породжувальній фазі пропозиційна інформація, готова для вербалізації і збережена в лівій півкулі у вигляді УПСК, швидше потрапляє в зону Брока через локалізованість її в цій само півкулі. У разі ж потреби відтворення у ПТ образної інформації, закодованої в УПК й збереженої у вигляді зорового образу, «картинки», вона транспортується до згаданої зони нейронною мережею з іншої півкулі через мозолисте тіло (комісуру), що потребує більше часу. На шляху до спеціалізованих мовних зон лівої півкулі відтворювана цільовою мовою інформація більшою мірою зазнає лексико-семантичних і граматичних трансформацій, наслідком чого є спостережені нами вищі показники варіативності лексики й синтаксичних структур у ПТ.

Описані вище нейропсихолінгвістичні закономірності оперування вербальною інформацією слугують базовими, і ми кваліфікуємо їх як загальні універсальні механізми інтерпретації та відтворення інформації засобами мови-рецептора. На часі – дослідження часткових універсалій художнього перекладу, які мають динамічний характер і властиві не всім без винятку перекладачам, а лише вибраним для емпіричного дослідження групам професійних перекладачів і перекладачів-новачків.

РОЗДІЛ V

ЕМПІРИЧНІ УНІВЕРСАЛІЇ ПЕРЕКЛАДУ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

Переклад <...> – це явище, в якому по-своєму змінюються екстенціональні, інтенціональні та інтенційональні компоненти спілкування, культура, традиції, концептуальний і художній світ, знання, умови й мета взаємодії.

Р. П. Зорівчак

Існують певні загальні закономірності співвідношення та відповідності граматичних форм і конструкцій мов оригіналу і перекладу

В. І. Карабан

5.1. Метаперекладацькі фоносемантичні універсалії

Головним мірилом оцінки адекватності перекладу оригіналу, в контексті нашої психолінгвістичної моделі, слугують схожі «реакції рецепторів». Проте індивідуальні реакції не можуть бути об'єктами порівняння з метою оцінки якості перекладу. Об'єктами порівняння можуть бути конструкти як деякі усереднені лінгвоетнічні реакції носіїв вихідної та цільової мов, які фактично є вимірюваним «комунікативним ефектом» [Латышев 2001, 20–21]. Для його вимірювання на цьому етапі застосуємо напрацювання і методи психосемантики як галузі психолінгвістики, що вивчає зміст існування семантичного простору, організованого за типом різноманітних метричних просторів [Серкин 2004, 6]. Використовуючи психосемантичне моделювання систем значень як структур репрезентації досвіду в свідомості, дослідник-

перекладознавець має змогу заглибитись у реконструкцію індивідуальної системи значень, крізь призму якої відбувається сприйняття суб'єктом тексту, світу, інших, самого себе. До використовуваних нами інструментів експериментальної психосемантики належать згадані вище проєктивні методи СД та ВАЕ, які дають змогу виявити несвідомі, «правопівкульові» відгуки респондентів щодо тексту.

Для вивчення процесу побудови семантичних просторів перекладачем та перевірки адекватності його перекладу використовуватимемо метод СД як провідний, оскільки він доводить свою ефективність не лише під час вивчення універсалій сприйняття семантики слова, а й текстів. Методи КА, ПЛТА, ВАЕ, КРА та ФА слугуватимуть як допоміжні під час цього дослідження, *метою* якого є емпіричне встановлення метаперекладацьких універсалій сприйняття поетичного твору через моделювання й порівняння лінгвоетнічних реакцій читачів оригінального та перекладних текстів. Завдання дослідження:

- 1) визначити потенційну лінгвоетнічну реакцію на поетичний текст у носіїв різних пар мов через застосування СД;
- 2) виділити теми-категорій, наявні в тексті-оригіналі та текстах перекладу;
- 3) виявити метаперекладацькі універсалії сприйняття оригіналу й перекладів.

Матеріалом ми обрали три тексти-оригінали англійською, українською й старослов'янською мовами, а також їхні перекладні версії різних перекладачів. Це – сонет П. Б. Шеллі «Ozymandias», «Заповіт» Тараса Шевченка й уривок із «Плачу Ярославни» твору «Слово про Ігорів похід». Наголошуємо: на меті не було оцінити ці переклади з погляду майстерності їхнього виконання, яка не піддається сумніву, а лише через порівняння їхнього потенційного «фоносемантичного впливу» [Журавлев 1974; Казарин 2000] на аудиторію виявити метаперекладацькі універсалії.

До початку процедури дослідження обґрунтуймо чинники емоційно-естетичного впливу тексту на реципієнта. За висловом В. Ларбо, кожен текст має властиве йому звучання, колір, рух,

атмосферу. Поза своїм матеріальним та буквальним сенсом кожен літературний твір, як і кожен твір музичний, має ще й менш помітний сенс, який тільки й може справити на нас естетичне враження... [цит. за Коптілов 2003, 35]. Великої значущості емоційному значенню слова, котре передається через його звукову форму, надавав Р. Якобсон [Якобсон 1985, 31]. О. А. Сербенська зазначає, що різні звуки викликають неоднакові асоціації. Зокрема, дані експериментів свідчать, що як «погані» звуки опитувані називали *х, ш, ж, ц, ф*, як грубі – *д, б, г, ж*, як гарний, ніжний – *л*. Вважають, що в українській мові цей звук пов'язаний із відчуттям плинності, який українці чують у звуках природи (лити, плавати, булькати, плисти) [Сербенська 2001, 22]. Щодо голосних звуків, то слід зауважити, що тексти різних функціональних стилів містять неоднакову кількість голосних та приголосних звуків.

Збільшення частотності голосних, на нашу думку, активізує роботу ділянок ПП у процесі обробки інформації. На відміну від науково-технічних текстів, де збільшена питома вага приголосних, у художніх текстах – прозі й поезії – чаші терезів схиляються в бік голосних. У цьому вбачається глибокий зв'язок таких текстів із музикою, творами мистецтва, інтерпретація яких здійснюється ділянками ПП мозку, котра, як ми вже знаємо, відповідає за емоції та синтез. Найбільш наближеними до музики, змістом якої є цілком значущість звукової *форми*, є твори поезії, у яких звукова форма грає першу скрипку, і питома вага емоційної та естетичної інформації збільшується.

Тому видається цілком логічним використання окреслених вище методів, які завдяки своїй багатоаспектності дають змогу ґрунтовно вивчити закономірності сприйняття поетичного твору й змодельовати «естетичну реакцію» на нього з боку реципієнтів.

5.1.1. Метаперекладацькі універсалії перекладу поетичного твору з англійської мови на українську

Першим об'єктом цього дослідження універсалій постав англійськомовний текст-оригінал та його три українські переклади. Предметом – реакції англійськомовних адресатів (перших читачів) та українськомовних адресатів (других читачів). Мета полягала в

установленні універсальних рис семантичного простору читачів під час сприйняття англійськомовними адресатами ВТ, а українськомовними – ПТ.

Ступінь фоносемантичної адекватності перекладу оригінальному тексту в термінах естетичної реакції адресата моделювалася через установлення навантаження за факторами оцінки, інтенсивності та динамічності СД. Вихідним текстом слугував сонет П. Б. Шеллі «Ozymandias», якого перекладали В. Мисик, С. Караванський, О. Мокровольський та ін. Для емпіричного дослідження ми вибрали три з них, які виконали І. Франко, Г. Кочур та В. Коптілов (див. Додаток А).

Ozymandias

*I met a traveller from an antique land,
Who said – “Two vast and trunkless legs of stone
Stand in the desert... Near them, on the sand,
Half sunk a shattered visage lies, whose frown,
And wrinkled lip, and sneer of cold command,
Tell that its sculptor well those passions read
Which yet survive, stamped on these lifeless things,
The hand that mocked them, and the heart that fed;
And on the pedestal, these words appear:
My name is Ozymandias, King of Kings,
Look to my Works, ye Mighty, and despair!
Nothing beside remains. Round the decay
Of that colossal Wreck, Boundless and bare
The lone and level sands stretch far away” (by P. B. Shelley).*

Процедура дослідження полягала в пред'явленні англійського оригіналу 32 носіям англійської обох статей віком від 18 до 73 років для оцінки тексту за трьома базовими факторами СД (оцінки, сили, активності), кожен із яких містив по чотири біполярні шкали. Нагадаємо, що вибір респондентом певного числа (від -3 до +3) на шкалі свідчив про індивідуальний ступінь прояву ознаки для адресата після пред'явлення тексту.

Другим нашим кроком було аналогічне послідовне пред'явлення трьох текстів-перекладів 55 носіям української мови. Учасниками експерименту були респонденти різних вікових груп. До останньої

вибірці ввійшли студенти Волинського інституту економіки та менеджменту спеціальності «Переклад» та студенти факультету політико-інформаційного менеджменту Національного університету «Острозька академія». На рис. 5.1 представлено семантичні профілі тексту оригіналу та трьох текстів перекладу, виведені на основі усереднених реакцій учасників експерименту.

Як видно з рис. 5.1, найближчим до оригіналу за своїм естетичним впливом на аудиторію виявився переклад І. Франка за всіма трьома виділеними факторами. Переклад В. Коптілова, попри його схожі характеристики за фактором оцінки, відхиляється від тексту-оригіналу за шкалами активності та сили. Переклад Г. Кочура виявляється ніжнішим та приємнішим, аніж оригінал, у В. Коптілова ці риси проявляються ще більшою мірою. Текст І. Франка в цьому плані різко контрастує з ними, виявляючи вищі показники за факторами сили, а особливо активності. Примітним є той факт, що такі оцінки за СД переважно збіглися в студентів обох ВНЗ.

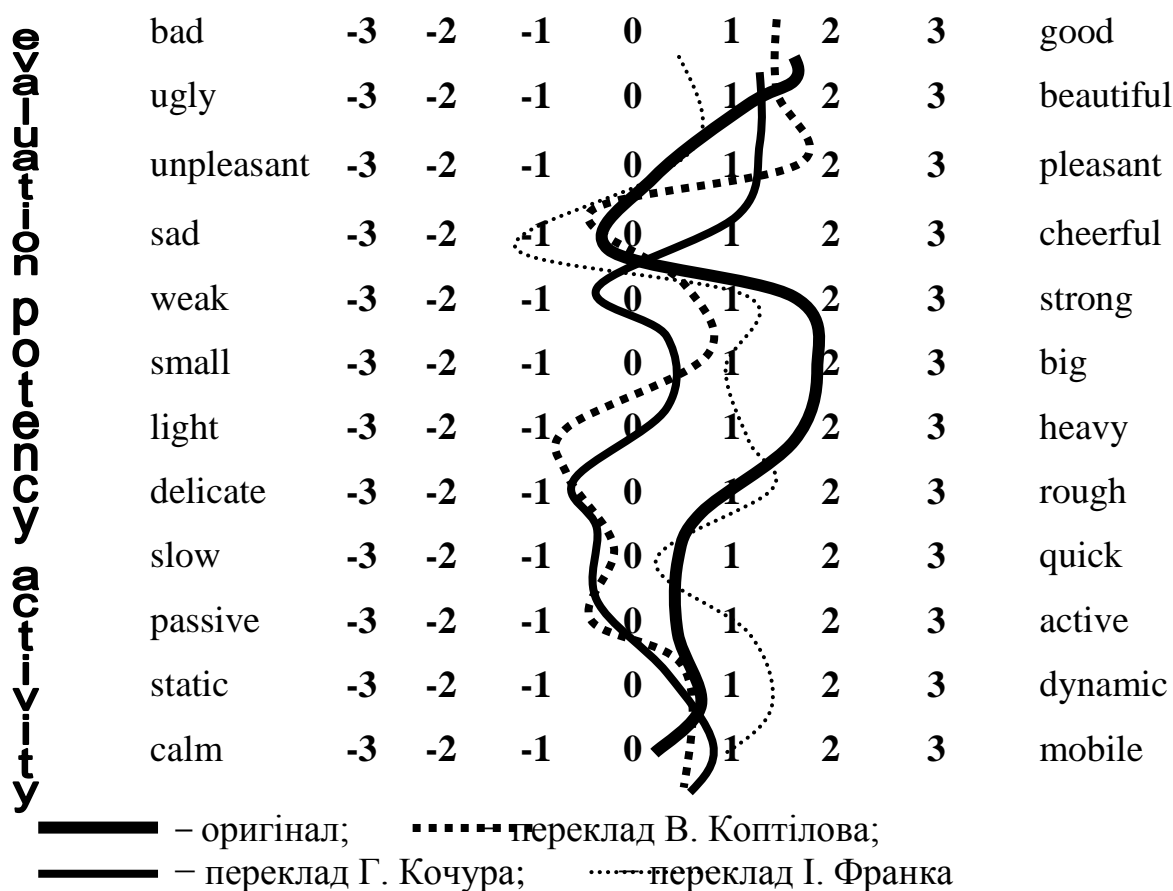

Рис. 5.1. Семантичний профіль тексту-оригіналу та його перекладів

Із боку англомовних носіїв, отже, сонет П. Б. Шеллі отримав позитивні оцінки, справив враження дуже сильного, проте помірно динамічного.

Попри негативні характеристики змісту, авторський секрет форми, на нашу думку, полягає у високій частоті вживання наголошеного звука *-e-* (напр. римування *land-sand, read-fed, despair-bare, decay-away* тощо), який кваліфікується з позицій фоносемантики як приємний, «зеленувато-блакитного кольору» [див. Яньшин 2000]. Загалом автор уживає 35 повнозначних слів із цим наголошеним звуком.

Психолінгвістами помічено, що образність слова, яка проявляється в його звучанні, надзвичайно важлива не лише в процесі оволодіння дитиною мови, а й під час здогаду, сприйнятті невідомого слова [Кухаренко 2004: 16]. Побіжний фоносемантичний аналіз текстів відкриває одну особливість. Це – наскрізне використання автором приголосного звука *l(l)*, який згідно з дослідженнями вітчизняних мовознавців О. А. Сербенської та В. В. Левицького [Левицкий 1974; Сербенська 2001] у слов'янських та германських мовах кваліфікується як найкращий, найприємніший, ніжний та милозвучний (напр.: *луги, люблю, леле, ляля, маленький, пливе – Blüme, Glück, Liebe, flower, love, glad, little* і т. ін.). Комбінація цих звуків створює відчуття плинності, округлості, циклічності форм, що, відповідно до експериментів нейролінгвістів [Алдер 2002; Бакиров 2002], створює сугестивний ефект, наслідком якого може бути зміна стану свідомості.

Для встановлення причин відмінностей текстів у семантичних просторах досліджуваних ми додатково провели якісний та кількісний КА разом із ВАЕ. Якісний КА виявляє в тексті-оригіналі три центральні семантично найнавантаженіші категорії – теми *влади, життя, смерті*. Зіставивши ставлення респондентів до цих категорій на основі ВАЕ, виявляємо такі результати. У ментальності англомовних носіїв концепт «влада» загалом має позитивні або емоційно нейтральні слова-асоціації типу: *order, president, money, taxes, manager*, які свідчать про те, що вони позитивно ставляться або «байдужі» до влади. Українськомовні представники, натомість, на слово-стимул «влада» дають переважно негативні реакції: *сила,*

гроші, Гонгадзе, Гітлер, Сталін, насильство тощо. Перші два слова (*сила, гроші*) є асоціативними семантичними універсаліями стимулу «влада».

Семантичною універсалією *життя є радість, life – success, happiness*. Зі смертю англомовні носії пов'язують переважно будь-що негативне, в українців – близько третини опитаних ставляться до неї індіферентно, решта – загалом негативно.

Результати оцінювання влади, життя та смерті за трьома факторами семантичного диференціала загалом підтверджують отриману в асоціативному експерименті інформацію (див. табл. 5.1).

Таблиця 5.1

Семантичні дистанції між концептами за результатами аналізу ВТ та трьох ПТ за методикою СД

Фактор Концепт	Оцінка/ Evaluation		Сила/ Potency		Активність/ Activity	
	англ.	укр.	англ.	укр.	англ.	укр.
Влада	+1,4	-1,0	+2,30	+2,20	+1,10	-1,00
Життя	+2,8	+1,3	+2,85	+2,75	+2,84	+2,85
Смерть	-2,8	-0,8	+2,90	+2,70	-2,60	-1,10

Причиною виявлених відмінностей в українських адресатів є, імовірно, несвідоме прагнення наших людей до кращого життя, незадоволеність теперішнім, філософського ставлення до смерті, якій не під силу зруйнувати життя. У цьому контексті варто пригадати Лесю Українку, яка промовляє вустама Мавки в «Лісовій пісні»: «Ні! Я жива! Я буду вічно жити! Я в серці маю те, що не вмирає».

Письменники тонко і влучно відбивають бачення світу всієї нації. Вірш Лесі Українки «Напис в руїні», створений під впливом сонета П. Б. Шеллі «Озимандія», має життєствердний фінал. Отож питання життя та смерті, як виявилось, для нашого народу не є таким гострим і болючим, що свідчить про певний ступінь ірраціональності мислення українців. Проте, як зазначав Л. Віттгенштайн, «у межах логіки не можна сказати нічого нового. В логіці не існує неочікуваностей» [цит. за: Лотман 2004, 158]. У такому баченні, справді, важко кваліфікувати смерть як дещо жахливе й непоборне.

Кількісний КА перекладів свідчить про те, що І. Франко через частотне використання слів, які належать до категорій *влади* та

смерті, збільшує ступінь негативного впливу змісту, відхиляючися за фактором «оцінка» від оригіналу. На рівні форми вибір слів типу *гордий, погорда, топче, раби, мертва, суха* тощо, що містять «неприємні» з погляду фоносемантики звуки *p, c, x, ч*, свідчить, що форма і зміст тексту перекладу «працюють» в одному напрямку, провокуючи сумні переживання в реципієнта. Для порівняння, в оригіналі негативний зміст вдало гаситься «м'якшою» формою слів: *trunkless, lip, cold, lifeless, colossal, boundless* і т. ін.

Переклад Г. Кочура за оцінкою видається для адресатів приємнішим і кращим через порівняно меншу кількість вжитку слів-атрибутів влади. В. Коптілову вдається заховати негативний зміст за милозвучнішу форму: *уламки, незгаслий, зневажлива, велична, колос* тощо. Цікавою є ще одна деталь, а саме: відмінність в асоціативних реакціях на слово *king* та *цар*. Навіть серед україномовних респондентів англійське слово *king* викликає переважно позитивні асоціації, у той час як *цар* здебільшого не асоціюється з чимось приємним. І. Франко та Г. Кочур уживають це слово двічі: «*Цар всіх царів*», «*Я над царями цар*», що об'єктивно є виправданим, адже в оригіналі вжито «*King of Kings*». В. Коптілов, натомість, уникає цього повтору: «*Я цар всього*». Усі згадані вище чинники і вплинули на різницю в естетичних переживаннях адресатами текстів [Zasyekin 2010].

Факторний і кореляційний аналіз. На основі кореляційного аналізу за параметром семантичної близькості проаналізуємо лінгвоетнічні естетичні реакції респондентів чотирьох текстів сонета «*Ozymandias*». Результати аналізу наведено в табл. 5.2.

Таблиця 5.2

Семантична близькість тексту-оригіналу та трьох текстів перекладу

Автор	Взаємозв'язок між текстами в семантичному просторі			
	Shelley	Коптілов	Франко	Кочур
Shelley	0,000	0,040	0,153**	0,029
Коптілов	0,040	0,000	-0,081	0,289**
Франко	0,153**	-0,081	0,000	0,024
Кочур	0,029	0,289**	0,024	0,000

Примітка: * – значущі при $\alpha > 0,05$; ** – значущі при $\alpha > 0,01$; *** – значущі при $\alpha > 0,001$.

Із табл. 5.2 видно, що існує різниця в сприйнятті ознак (зафіксованих у шкалах СД) між текстом-оригіналом і текстами перекладу Г. Кочура й В. Коптілова, які виявляються дуже близькими між собою зі значущим коефіцієнтом кореляції (0,289). Найближчим до першотвору виявився переклад І. Франка, між якими зафіксовано статистично значущий зв'язок (коефіцієнт кореляції – 0,153). Представимо графічно результати кореляційного аналізу чотирьох текстів.

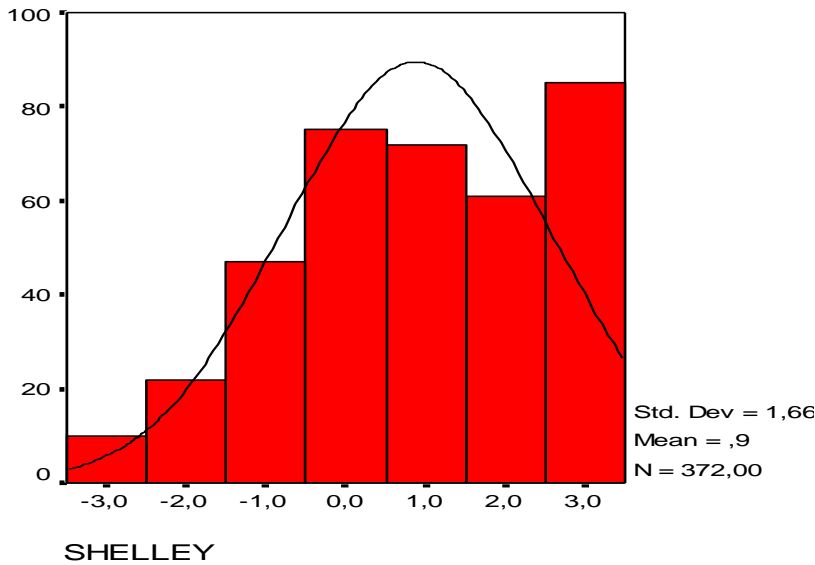

Рис. 5.2. Результати кореляційного аналізу оцінок тексту-оригіналу

Як бачимо, середній показник оцінок респондентів-американців за трьома факторами СД – оцінки, сили й активності тексту, що містили загалом дев'ять шкал, складає 0,9.

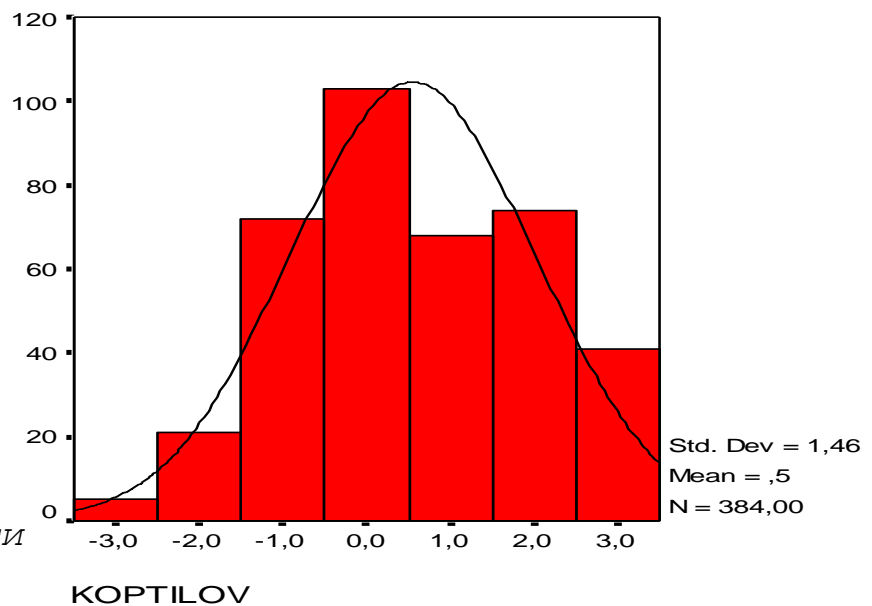

Рис. 5.3. Результати кореляційного аналізу оцінок тексту перекладу В. Коптілова

У В. Коптілова зазначений показник знижується і становить 0,5. Нижче наведене графічне представлення результатів кореляційного аналізу цільового тексту І. Франка.

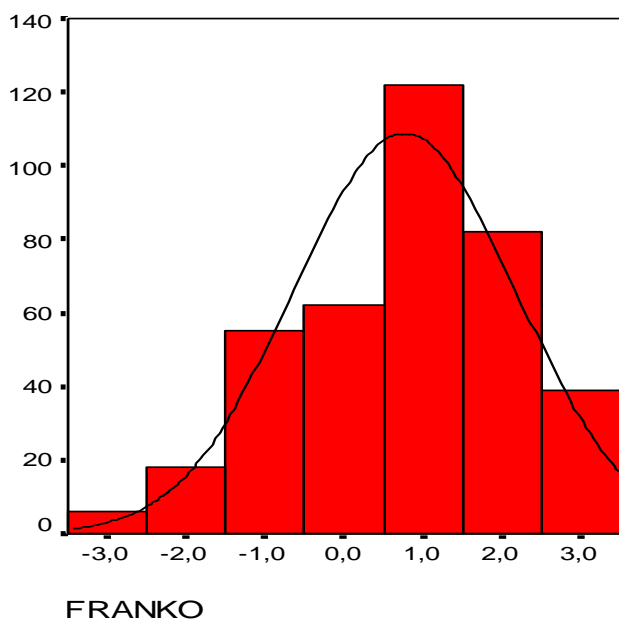

Рис. 5.4. Результати кореляційного аналізу оцінок тексту перекладу І. Франка

Рис. 5.4 ілюструє наближеність тексту до оригінального, оскільки показник першого не набагато відхиляється від останнього, становлячи 0,8.

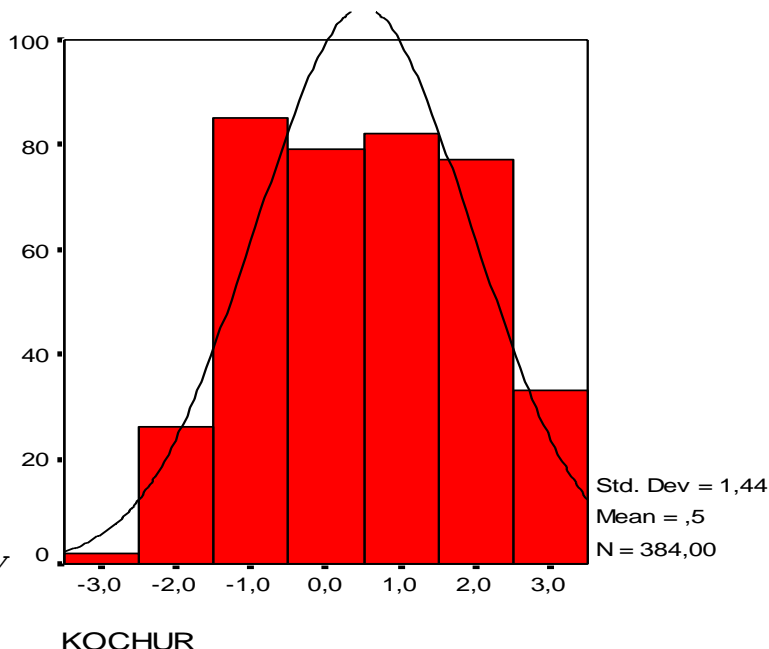

Рис. 5.5. Результати кореляційного аналізу оцінок тексту перекладу Г. Кочура

У Г. Кочура відзначаємо подібність до результатів В. Коптілова: тексти обох перекладачів здобули однакове навантаження – 0,5. За допомогою статистичної процедури двофакторного аналізу

виявляємо латентні конструкти, або провідні вектори (осі), які визначають сприйняття чотирьох порівнюваних текстів, за якими «рухається» індивідуальна свідомість [Киреева 2010, 251] респондентів цільової англомовної й українськомовної аудиторії (див. Додаток Б). Так, для П. Б. Шеллі найзначущим параметром за першим фактором є активність (0,857), за другим – велич (0,996) та сила (0,816); для Г. Кочура – це швидкість (0,813) і приємність (0,994), відповідно; для І. Франка – сила (0,928), за другим – активність (0,593) і швидкість (0,505). У В. Коптілова провідними показниками є динамічність (0,933) за першим фактором і позитив (0,903) – за другим. Отож, за двома факторами, найнавантаженишими в семантичному просторі англомовних реципієнтів, виявилися фактори активності та сили. В українськомовних реципієнтів схожі навантаження здобув текст перекладу І. Франка. Тексти перекладів Г. Кочура й В. Коптілова виявилися «приємнішими» для сприйняття українцями, ніж це було закладено автором оригінального твору.

Спробуймо далі дослідити фоносемантичні універсалії в «реакціях» респондентів українського твору, а також його двох англомовних версій.

5.1.2. Метаперекладацькі фоносемантичні універсалії перекладу поетичного твору з української мови на англійську

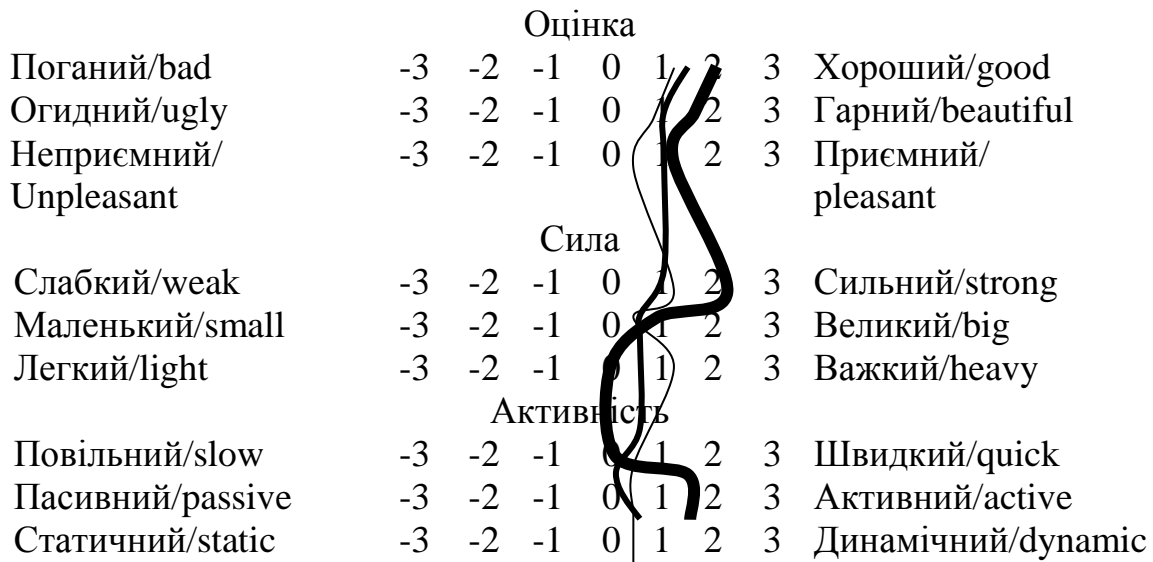
Матеріалом цього дослідження слугував вірш Тараса Шевченка «Заповіт» та його дві англомовні версії, які виконали Дж. Вір і Е. Войнич (див. додаток В). Кількість учасників з українського боку, які оцінювали твір за шкалами СД, дорівнювала 56. Це були інформанти обох статей, їхній вік становив 18–27 років. Рецепторами двох англомовних версій цього вірша були 54 носії англійської мови обох статей віком 17–35 років. Усереднені дані для обох груп респондентів знову ж таки зіставлялися, на основі них ми провели процедуру кореляційного й факторного аналізу для виявлення найближчих у плані фоносемантики текстів, тобто подібних на рівні емоційно-естетичного впливу.

Заповіт

*Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого,
На Вкраїні милій,
Щоб лани широкополі,
І Дніпро, і кручі
Було видно, було чути,
Як реве ревучий.
Як понесе з України
У синєє море
Кров ворожу... отоді я
І лани і гори –
Все покину і полину
До самого бога
Молитися... а до того
Я не знаю бога.
Поховайте, та вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте.
І в мене в сем'ї великій,
В сем'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути
Незлим тихим словом (Тарас Шевченко).*

На рис. 5.6 наведено семантичні профілі тексту оригіналу та двох його перекладів у семантичному просторі українських та англійських носіїв. Дані встановлені й усереднені на основі усереднених індивідуальних оцінок-реакцій учасників експерименту.

На перший погляд, за естетичним впливом за трьома базовими факторами подібним до оригіналу видається переклад Дж. Віра, а текст Е. Войнич – віддаленішим, особливо за шкалами «легкий–важкий», «повільний–швидкий», «статичний–динамічний». Так, версія Дж. Віра виглядає як приємніша, сильніша й активніша, аніж текст-переклад Е. Войнич.

— — оригінал; - - - - - переклад Дж. Віра; ————— переклад Е. Л. Войнич

Рис. 5.6. Семантичні профілі оригіналу та текстів перекладу

Здійсномо процедуру КА Шевченкового «Заповіту», виділивши на його основі провідні теми-категорії і порівнявши кількісне та якісне наповнення цих основних категорій тексту оригіналу українською мовою і двох перекладів англійською. КА дав змогу виділити такі п'ять базових тем-категорій: «Бог», «рідний край», «боротьба», «воля», «смерть» в українському тексті. Проте в англійських перекладах можна виділити ще й додаткові категорії: «природні феномени», «частини тіла» (див. табл. 5.3). Проаналізуємо наповнення кожної з категорій.

Таблиця 5.3

Результати контент-аналізу тексту-оригіналу та його двох перекладів

№ з/п	Категорія	Оригінал	Переклад Е. Войнич	Переклад Дж. Віра
1	2	3	4	5
1	Бог	Бог (2), молитися (1)	God (2), pray (1), Throne (1), His (1)	God (2), pray (1), abode (1)
2	Рідний край	Степ (1), лани(2), Україна(1), кручі (1), Україна (1), Дніпро (1), море (1), гори (1)	Barrow (1), Dnieper-side (1), Ukraina (1), land (1), cornfields (1), river (1), fields (1), hills (1)	Ukraine (2), plain (1), fields (2), steppes (1), Dnieper (2), shore (1), river (1), sea (1), hills (1)

1	2	3	4	5
3	Воля	Вставайте (1), воля (1), вольна (1), нова (1), покину (1), полину (1)	call (1), leave (1), way (1), alone (1), rise (1), liberty (1), free (1)	Spreading (1), boundless (1), leave (2), fly away (1), freedom (1), free (1)
4	Смерть	Умру(1), поховайте (2), могила (1), кров (2), пом'янути (1), понесе (1)	Grave (1), lie (1), blood (2), force (1), bury (1), break (1), chain (1)	Grave (1), blood (1), bury (2), chains (1), dead (1), tomb (1), mound (1)
5	Боротьба	порвіте (1), зла (1), ворожа (1), кайдани (1), окропіте (1)	Racing (1), hated (1), force (1),	Rise up (1), break (1), foes (1), tyrants (1)
6	Людина і перцептивна діяльність	сем'я (2), видно (1), чути (1), слово (1)	family (1), men (1) watch (1), listen (1), roaring (3), hear (1), speak (1), loud (1), ears (1), feet (1)	family (2), roar (1), hear (1), spoken (1), ears (1), eyes (1)
7	Природні феномени	–	Flood (1), rain (1), water (1)	Water (1)

Отож, найзмістовнішими категоріями є «рідний край», «воля», «смерть», «боротьба». Своїм змістовим наповненням, на перший погляд, перші чотири категорії є приблизно однаковими в усіх трьох текстах. Водночас простежуються відмінності в категорії «воля». Її наповнення майже збігається в Т. Шевченка та Дж. Віра, що сприяє їхньому подібному впливу на цільового читача за факторами оцінки й активності. Концепт «воля», як засвідчили результати ВАЕ, проведеного автором цих рядків [Засекін 2006], одержує позитивні оцінки серед обох груп україномовних та англomовних рецепторів. Крім того, у тексті-перекладі Дж. Віра наявні такі само концепти, що й у тексті Т. Шевченка, а в

Е. Войнич ця категорія залишається менш наповненою, що, імовірно, й спричинює відхилення в оцінках цього перекладу різномовними респондентами.

Категорія «боротьба» в тексті Дж. Віра щодо кількісного та якісного вираження також подібна до Шевченкового. Із погляду фоносемантики, «найпотужніший» серед слов'янських та германських мов звук «р» у тексті Дж. Віра трапляється приблизно тією самою мірою, що й у Т. Шевченка.

Кореляційний аналіз засвідчив високі показники за всіма параметрами в українських респондентів (1,6) (див. рис. 5.7).

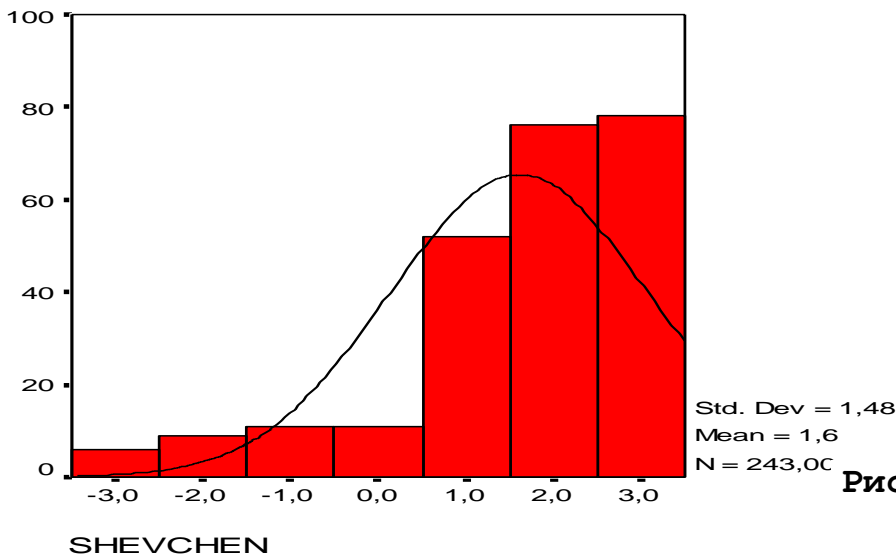

Рис. 5.7. Результати кореляційного аналізу оцінок тексту-оригіналу

У тексті перекладу Дж. Віра, за оцінкам показники зазнають змін (1,1) (див. рис. 5.8).

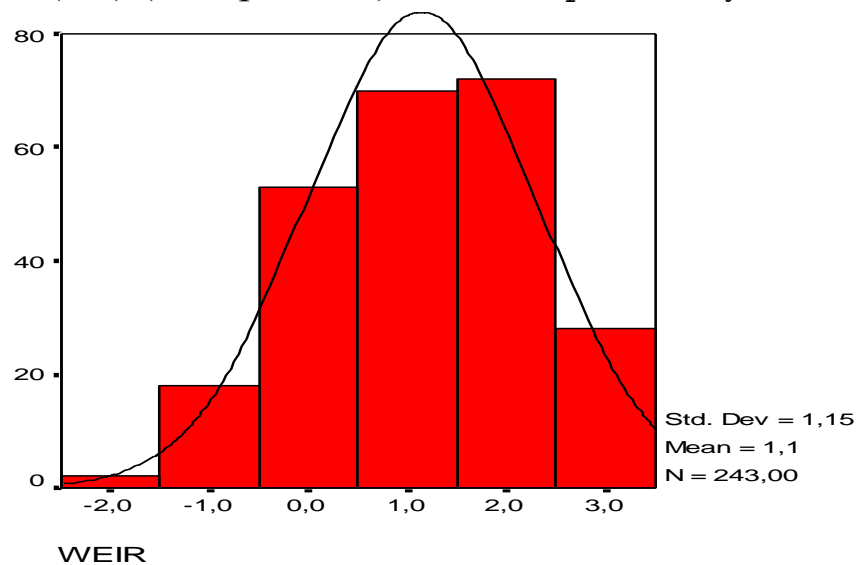

Рис. 5.8. Результати кореляційного аналізу оцінок ПТ Дж. Віра

Як видно з рис. 5.9, текст цієї перекладачки, за оцінками носіїв англійської, котрі брали участь у емпіричному дослідженні, не знаходить схожого з українцями емоційно-естетичного відгуку в їхньому семантичному просторі. У цьому сенсі слушною видається думка Т. О. Фесенко: «Переклад тоді є успішнішим та результативнішим, коли є ширші «зони» перетину індивідуальних ментальних просторів автора вихідного тексту та його перекладачів» [Фесенко 2002, 45]. Видається, що перекладна версія Дж. Віра за формою і змістом є ближчою до оригінального тексту, тобто вона є кращою, позаяк повноцінніше передає всі почуття та переживання Тараса Шевченка. Проте результати ФА доводять незначну схожість для респондентів групи Шевченкового «Заповіту» з його англомовними версіями.

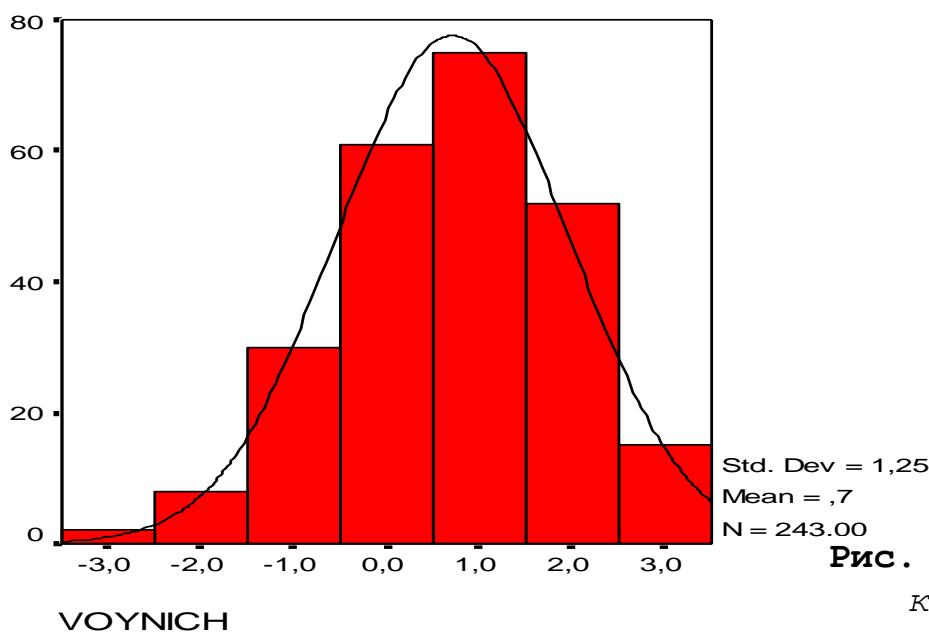

Рис. 5.9. Результати кореляційного аналізу

оцінок ПТ Е. Войнич

універсалиї із залученням носіїв англійської й української мов на основі методів психосемантики разом із квантитативними методами виявляють спільні риси сприйняття реципієнтами першотвору й перекладів. Така спільність у реакціях, засвідчена математично, говорить про можливість вимірювання, на перший погляд, невимірюваних сутностей, чим є естетична реакція читача.

5.1.3. МетAPERекладацькі фоносемантичні універсалії: результати комп'ютерної обробки

Спробуймо тепер установити фоносемантичні універсалії без залучення реальних респондентів, здійснивши процедуру обробки результатів на основі комп'ютерної версії СД – програми оцінки емоційного впливу тексту ВААЛ, розробленої на основі результатів досліджень В. В. Левицького та О. П. Журавльова [Журавлев 1974; Левицький 1974]. В основі оцінок комп'ютерної програми ВААЛ – методика СД.

Для вимірювання потенційної усередненої лінгвоетнічної реакції на поетичний твір засобом електронної версії СД прикладом слугуватиме фрагмент літературного твору «Слово про Ігорів похід», зокрема уривок «Плачу Ярославни» старослов'янською мовою. Цільовими версіями обрали його три переклади українською мовою, які виконали Т. Шевченко, Н. Забіла, П. Мирний (див. Додаток Д).

Текст-оригінал:

Ярославна рано плачеть въ Путивлѣ на забралѣ, аркучи:

«О вѣтрѣ, вѣтрило! Чему, господине, насильно вѣшии?

Чему мычеши хиновьскыя стрѣлки на своєю нетрудною крилю на моя лады вой?

Мало ли ти бяшетъ горѣ подѣ облакы вѣяти, лелѣючи корабли на синѣ морѣ?

Чему, господине, мое веселіє по ковилію развѣя?»

Визначмо на основі КА в тексті-оригіналі та перекладних версіях набір тем-категорій. Обмежмося емоційно-оцінними елементарними категоріями: негатив, позитив, агресивність. Підставою для цього є експериментальні психосемантичні дані щодо особливої стійкості, а відтак первинності емоційних ознак під час сприйняття суб'єктом навіть не емоціогенних зображень (напр. геометричних фігур) [див. Артемьева 1980, 27].

До категорії *негативу* належать слова, семантика яких викликає в реципієнта негативні емоції. У вихідному тексті таких слів налічується 4. У перекладі Т. Шевченка (ПТ1) їх уже 6, у Н. Забіли (ПТ2) – 7. Переклад Панаса Мирного (ПТ3) містить також 7 слів із негативною оцінкою. Дані про кількість слів *категорії позитиву* для

порівнюваних текстів виглядають так: ВТ – 6 (слова типу *господин, крилицю, лелеючи*), ПТ1 – 8; ПТ2 – 4, ПТ3 – 6. Агресивність виявляється в оригіналі 5 дієсловами – *плачуть, в'єши, мичеши, в'язати, разв'язати*. Для порівняння: у Т. Шевченка таких слів шість; у Н. Забіли 7, у Панаса Мирного – 15.

Обчислені на основі ПЛТА коефіцієнти агресивності (дієслівності) становлять: для ВТ 10,6 %, для текстів Шевченка – 10,2 %, Забіли – 12,9 %, Мирного – 20,5 %. Разом із тим, відсоток слів 1 категорії щодо всього тексту ВМ складає 8,5 %, у ПТ1 – 10,5 %, у ПТ2 тексті – 15,1 %, у ПТ3 – 9,8 %. Відсоток слів 2 категорії для ВТ становить 12,8 %, у ПТ1 – 14,03 %, у ПТ2 – 7,54 %, у ПТ3 – 8,21 %. Коефіцієнт словникової різноманітності оригіналу становить 0,13; ПТ1 – 0,20; ПТ2 – 0,13; ПТ3 – 0,10. (див. табл. 5.4):

Таблиця 5.4

**Результати контент-аналізу та психолінгвістичного аналізу
тексту-оригіналу та перекладів**

Категорія Текст	Негатив		Позитив		Коефіцієнт дієслівності/ агресивності, %	Коефіцієнт словникової різноманіт- ності
	N	%	N	%		
Текст-оригінал (ВТ)	4	8,5	6	12,8	10,6	0,13
Т. Шевченко (ПТ1)	6	10,5	8	14,03	10,2	0,20
Н. Забіла (ПТ2)	7	15,1	4	7,54	12,9	0,13
Панас Мирний (ПТ3)	7	9,8	6	8,21	20,5	0,10

Слід зауважити: до категорії негативу ми не включаємо агресивно забарвлені дієслова, адже вони ввійшли до 3-ї категорії.

Для оцінювання фоносемантичного впливу в системі ВААЛ використовуються 24 біполярні шкали, представлені, як і у звичайному СД, парами антонімічних прикметників. Базовими факторами є також оцінка, сила, активність, які розширені за рахунок суміжних в емоційному полі шкал (див. рис. 5.10, 5.11, 5.12). Результати комп'ютерних даних оцінювання фоносемантичного впливу досліджуваних текстів на потенційного реципієнта зображені у вигляді гістограм.

Із наведених нижче рисунків випливає, що переклад Т. Шевченка (рис. 5.11), порівняно з оригіналом, має вищий ступінь позитивного

емоційного впливу на адресата за фактором оцінки (10,5 проти 9,0 – відповідно). Водночас, навантаження на фактор *сили* та *активності* виявляє незбіг ВТ та ПТ1: шевченківський переклад більш «сильний» та «рухливий», аніж оригінал (4,0 проти -1,3; 9,3 проти 0,0 – відповідно).

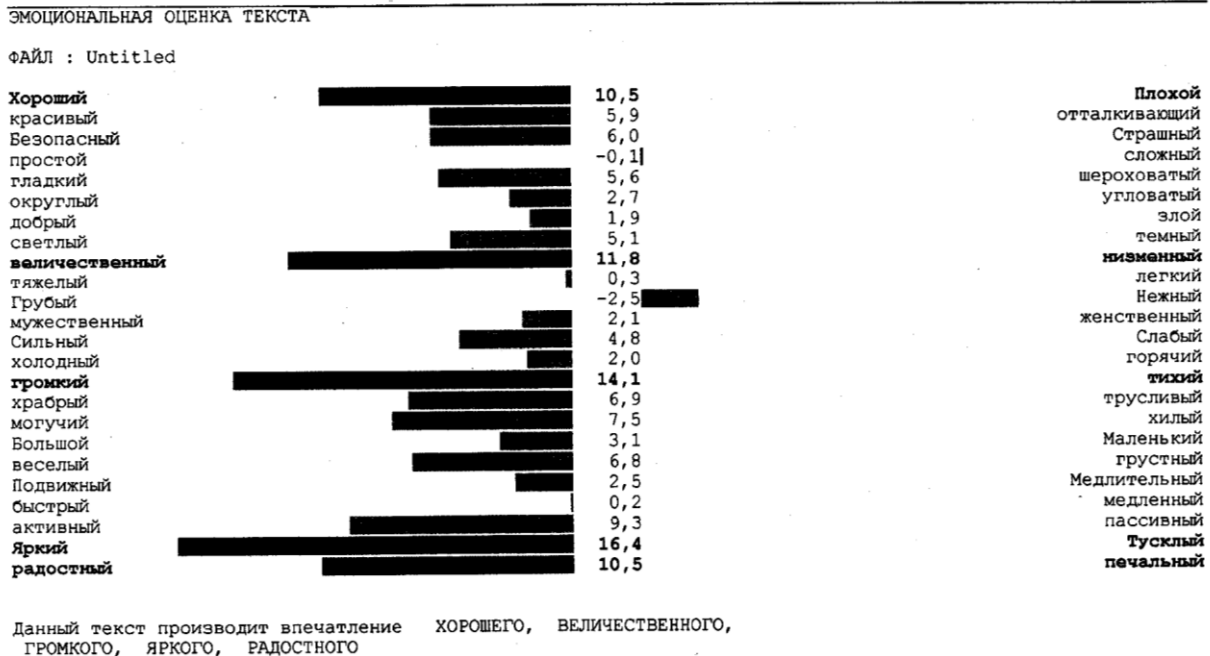

Рис. 5.10. Результати комп'ютерного оцінювання фоносемантичного впливу тексту-оригіналу

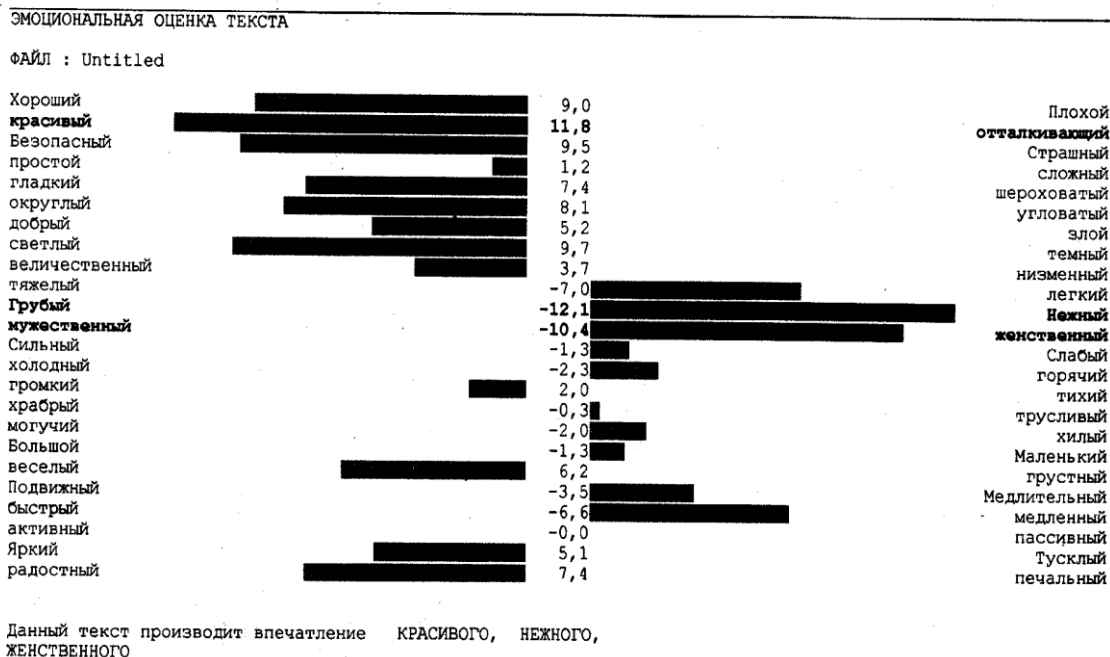

Рис. 5.11. *Результати комп'ютерного оцінювання фоносемантичного впливу тексту перекладу Т. Шевченка*

Утім Т. Шевченко до деякої міри «знижує» ступінь сили за шкалою *грубий – ніжний* у бік останнього параметра.

Переклад Н. Забіли (рис. 5.12), на противагу ВТ і ПТ1, має відмінність за шкалою *хороший – поганий*: -1,8 проти 9,0 оригіналу, 10,5 ПТ1. Загалом, за фактором оцінки, як свідчить навантаження на 8 наступних суміжних шкалах ПТ2, текст справлятиме негативний емоційний ефект на адресата.

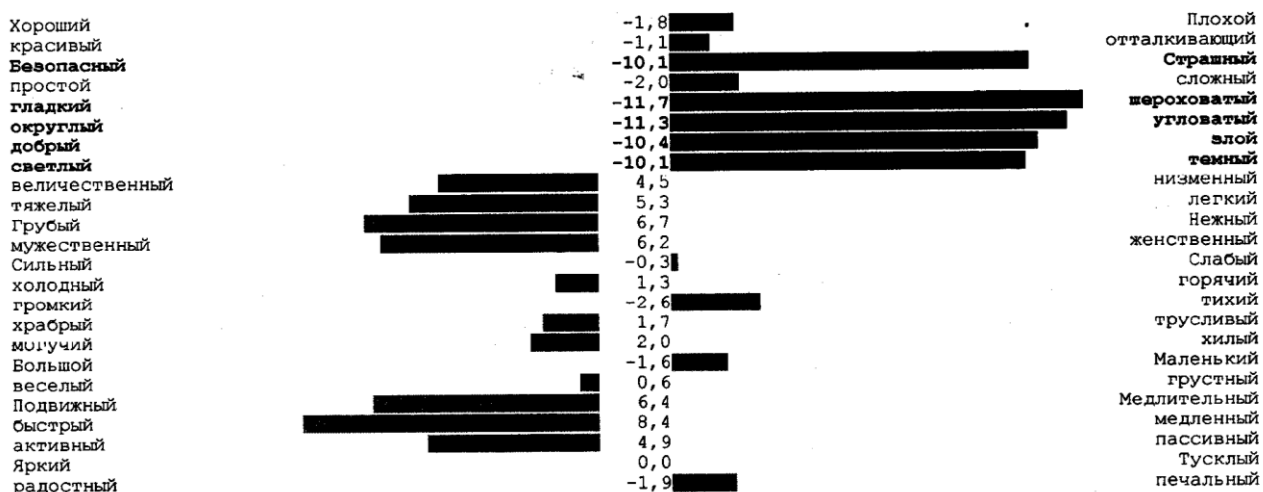
<http://www.vaal.ru>

Проект ВААЛ

<http://www.vaal.ru>

ЭМОЦИОНАЛЬНАЯ ОЦЕНКА ТЕКСТА

ФАЙЛ : Untitled

Данный текст производит впечатление СТРАШНОГО, ШЕРОХОВАТОГО, УГЛОВАТОГО, ЗЛОГО, ТЕМНОГО

Рис. 5.12. *Результати комп'ютерного оцінювання фоносемантичного впливу тексту перекладу Н. Забіли*

За фактором сили, представленим шкалами *грубий – ніжний*, *важкий – легкий*, *сильний – слабкий*, *могутній – кволий* її ПТ2 видається «важчим» для сприйняття, ніж ВТ та ПТ1. За фактором активності текст більш рухливий ніж оригінал (шкали *активний – пасивний* 4,9 – 0, *рухливий – млявий* 6,4 – -3,5, *швидкий – повільний* 8,4 – -6,6 – відповідно). Це, очевидно, викликано тим, що внаслідок ПЛТА ми зафіксували вищий індекс дієслівності (агресивності) тексту перекладу Н. Забіли.

Оскільки характеристики тексту перекладу Панаса Мирного загалом ідентичні тексту Н. Забіли, ми не наводимо його гістограму. Причиною негативних показників тексту Н. Забіли за фактором оцінки, як свідчить побіжний аналіз звукової насиченості текстів, може потенційно бути, по-перше, менший відсоток голосних у ПТ2 (39 % проти 43 % ВТ, 44 % ПТ1, 43 % ПТ3).

По-друге, ПТ2 містить більшу кількість звука *p* (19 проти 12 ВТ, 16 ПТ1, 17 ПТ3), що, безумовно, впливає на коефіцієнт агресивності тексту (пор. результати контент-аналізу), нижчу оцінку за шкалами *гарний – огидний, добрий – злий, світлий – темний* тощо (див. рис. 5.12) (слова *передранній, неборну, розкидав* тощо); має вищий відсоток звуків *x, ц, ч, ш, щ, ж* (12 відносно 11 ВТ, 6 ПТ1, 21 ПТ3), які внаслідок цього підвищують показники за шкалами *важкий – легкий, грубий – ніжний, безпечний – страшний, простий – складний тощо*, виражених у тексті словами *горожі, вороже* тощо. Звук *л* представлений у перекладі Н. Забіли 16 разів, порівняно з 17 тексту-оригіналу, 18 – Т. Шевченка і 19 – Панаса Мирного. Наслідком цього є відхилення показників за шкалами *гладкий – шорсткий, округлий – незграбний* у бік негативного полюсу. Впливає висновок, що ПТ1 ближчий до оригіналу, оскільки зафіксовано полюсну схожість за 13 шкалами, у той час як ПТ2 та ПТ3 виявляють її лише за 5 шкалами.

Загалом, під час порівняння даних результатів фоносемантичного впливу на основі КА, ПЛТА й комп'ютерного оцінювання за шкалами СД впливає висновок про привабливіший в аспекті звучання, атмосфери емоційний вплив тексту перекладу Т. Шевченка на потенційного читача, оскільки автор спромігся досягти милозвучнішої, приємнішої та ніжнішої для сприйняття форми, наближеної до оригінальної, навіть попри його вищі динамічні показники. У перекладах Н. Забіли та Панаса Мирного наявна до деякої міри перенасиченість словами з пейоративною семантикою, а відтак якщо дотримуватися гіпотези фонетичної умотивованості слів [Левицький 1974], і переповненістю звукової форми негативом.

Утім читачі можуть заперечити авторові цих рядків, що, зрештою, твір є все-таки «плачем» і, природно, має нести відповідний

емоційний заряд. Однак нашим аргументом проти цієї думки може слугувати твердження Шиллера про те, що «справжній секрет художника полягає в тому, щоб формою знищувати зміст...» [цит. за: Выготский 2001б, 363]. Тут у формі естетичного закону виражене те, що будь-який твір мистецтва приховує внутрішній розлад між змістом та формою і що саме формою досягає художник того ефекту, що зміст знищується, неначе погашається. Викликаючи в нас протилежно направлені афекти, зіштовхуючи протилежні імпульси, знищуються афекти змісту афектами форми, призводячи до вибуху, до розряду психічної/нервової енергії [Op. cit., 364].

І показники фоносемантичного впливу оригінального «Плачу Ярославни» (див. рис. 5.10) також переконують нас у цьому. А в перекладах Н. Забіли та Панаса Мирного і форма, і зміст «працюють» в одному напрямі, провокуючи сумний настрій. Для збереження естетичного ефекту форми в перекладі потрібно «подолати» зміст формою, як це закладено в оригіналі.

Отримані на основі КА та комп'ютерної версії СД дані свідчать про те, що, незважаючи на бажаний збіг, формально-змістові характеристики деяких перекладів відхиляються від закладених у тексті-оригіналі, іноді досить істотно. Зауважимо, що за мету було скласти психосемантичний профіль текстів ВМ та ПМ через застосування методики СД і на його основі спрогнозувати універсальну «естетичну реакцію» потенційної українськомовної аудиторії.

Безперечно, комп'ютерні програми є суттєвим інструментом швидкої перевірки та зіставлення якості «звучання» творів. Водночас, електронні ресурси, принаймні, поки що, мають багато вад. Як застерігає В. В. Левицький, комп'ютер не завжди фіксує статистично значуще фонетичне значення стимулу, оскільки звуки зі знаками + та – можуть взаємно «гасити» одне одного, унаслідок чого програма може породити статистично незначущі фонетичне значення [Левицький 2006, 307]. Тому виявлення фоносемантичних універсалій перцепції художнього перекладу неможливе без залучення «живих» реципієнтів.

Перекладознавче дослідження фоносемантичних універсалій із застосуванням психолінгвістичних методів СД, КА, ВАЕ за допомогою математичних методів ФА та КРА цінне тому, що дало нам можливість визначити структурно-семантичні характеристики метаперекладацьких універсалій та причини неоднакового емоційного впливу тексту оригіналу та його перекладів. Разом із тим, маємо «побічний продукт»: психолінгвістичні методи дослідження поетичних творів та їх перекладів сприяють відповіді на важливе питання, який спосіб перекладу найоптимальніший для досягнення високого ступеня адекватності в перекладі. Результати нашого дослідження дають також змогу нам упевнено сказати, що завдяки виваженому вибору методів можна виміряти, а відтак і встановити ступінь наближеності тексту перекладу до тексту оригіналу. Оскільки нині в перекладознавстві існує потреба в аналізі, моделюванні сприйняття перекладу, це дослідження, сподіваємося, сприятиме реалізації цих питань.

У свою чергу, інтерпретатор у власному перекладі повинен обережно ставитися до процесу лексичного та стилістичного вибору, адже будь-яка формальна чи змістова неточність перешкоджатиме читачеві перекладу досягнути ефекту, схожого ефекту читача – носія мови оригіналу.

5.2. Когнітивний стиль і модальність сприйняття інформації

5.2.1. Когнітивні стилі й типологія перекладачів

Термін «когнітивний стиль» (КС) належить до психоаналітичної традиції вивчення мозку людини. КС – це характеристика способу пізнавальної діяльності, особистісні фактори регуляції пізнання, стиль мислення [Крылов 2000, 76], є видом пізнавальних стилів особистості [Холодная 2002, 145]. КС асоціюється з особливостями характеру й у цьому розумінні визначається як «відносно стабільне сполучення особистісних інваріантів у конкретного індивіда» [Демьянков 1994, 27]. Стиль – це стійка, а відтак універсальна характеристика людини, яка проявляється генералізовано в різних видах психічної діяльності [Холодная 2002, 145].

Загалом це підхід до розв'язання проблеми, який характеризує поведінку індивіда в різноманітних реальних ситуаціях і залежить від його інтелектуального рівня; формально-динамічні характеристики інтелектуальної діяльності, не пов'язані зі змістовими (результативними) аспектами роботи інтелекту [Когнитивная психология 2002, 283]. Сформованість певних КС зумовлює можливість недовільного (несвідомого) контролю процесів перероблення інформації. Відтак КС належить до метакогнітивних параметрів структур досвіду людини.

Аналіз результатів стильових досліджень дає змогу виділяти від 15 до 20 різних КС, серед яких назвемо найрелевантніші з погляду нашого дослідження: «полезалежність–полenezалежність», «вузький–широкий діапазон еквівалентності» та «імпульсивність–рефлексивність». Найбільш розробленим у теоретичному плані параметром КС є властивість полезалежність–полenezалежність. Носії полезалежного стилю більшою мірою довіряють наочним зоровим враженням під час оцінювання ситуації, а полenezалежні покладаються на внутрішній досвід, демонструючи здатність швидко виділяти деталі (фігуру) із цілісності (тла).

Щодо «імпульсивності–рефлексивності», то слід зауважити, що носії першого стилю здатні швидко висувати гіпотези в ситуації альтернативного вибору, при чому нерідко припускаються помилкових дій. Носії рефлексивного стилю, натомість, повільніше й виваженіше приймають рішення через попередній аналіз усіх нюансів ситуації.

Нарешті представники «вузького діапазону еквівалентності» схильні покладатися на різниці в сприйнятті інформації, орієнтуються головню на деталі й відмінні ознаки в її структурі, тобто є представниками аналітичного стилю. На протигагу аналітикам, універсальною рисою синтетиків – представників «широкого діапазону еквівалентності» – є орієнтування на схожість об'єктів, їхня класифікація на основі деяких загальних категоріальних ознак [Холодная 2002, 146].

Особливості КС особистості мають прояв і на вербальному рівні, тобто метакогніція активно впливає на структурування вербальної

інформації, зумовлене недовільними (несвідомими) операціями. Так, автор першотвору під час його написання завжди виявляє власний спосіб побудови ментального образу конкретних ситуацій і подій, описуваних у його тексті. Інакше кажучи, КС свідчить про особливості його індивідуального відображувального процесу, про суб'єктивний характер його оцінок, знання, які використовуються та активуються в цьому процесі, а також про індивідуальний досвід самої текстової діяльності. У цьому плані КС – це комплекс вербально реалізованих когнітивних процедур обробки знань, стратегія обробки інформації та її оцінювання [КСКТ, 80].

Отже, у понятті КС формуються два полюси, один із яких аналітичний, інший – синтетичний. До того ж, доведений взаємозв'язок між полenezалежністю, рефлексивністю й вузьким діапазоном еквалентності, з одного боку, та полезалежністю, імпульсивністю й широким діапазоном еквівалентності, – з іншого [див. Засекіна 2005]. Відбиті індивідуальні різниці в здатності когнітивної диференціації, яка у сфері мислення виявляється як переважання аналізу або синтезу, а у сфері сприйняття – як аналітичність (рефлексивність) та синтетичність (імпульсивність) уможлиблює пояснення різної «поведінки» перекладачів упродовж процесу транскодування художнього тексту. Існування конкретного КС перекладача накладає свій (несвідомий) відбиток на спосіб перероблення ним авторських даних художнього тексту.

Так, універсалією осіб аналітичного КС із полюсами «вузький діапазон еквівалентності» й «рефлексивність» мисленневих операцій є схильність виділяти в тексті його істотні, а не помітніші риси, – ті, які першими впадають в око. У цих осіб більш розвинуті раціональні стратегії запам'ятовування та відтворення, а також селективна увага. Перекладачі синтетичного КС із полюсами «широкий діапазон еквівалентності» й «імпульсивність», натомість, схильні покладатися на риси, що впадають одразу в очі, ігноруючи при цьому менш помітні риси аналізованого тексту, адже для них характерна орієнтація на зовнішні ознаки, образність мислення [Крылов 2000, 76–77]. Однак, як застерігає М. О. Холодна, КС слід

описувати в термінах своєрідності способів перероблення інформації, а не ефективності вирішення завдань [Холодная, 2002, 147].

Існує також велика кількість мовознавчих публікацій, присвячених визначенню та поясненню КС автора тексту. Зокрема, І. М. Прожогіна пропонує виділити такі типи мовців: *поняттєво-логічний тип* та *асоціативно-художній тип* [Прожогіна 1998]. Перший характеризується логічною, структурною організованістю змісту та структури створеного ним тексту. Його різновидами є раціонально-послідовний, фазово-перифрастичний (ступеневий) і парадоксальний. Особливостями асоціативно-художнього типу особистості є асоціативний спосіб формування висловлювань і тексту, образність, використання метафор, метонімії тощо. Підтипами для цього розряду мовців є словесно-асоціативний, образно-усталений, егоцентричний та альтер-егоцентричний (латин. *alter* – інший) [Селіванова 1999, 138–139].

Із погляду адресата тексту КС має відношення до усвідомлення того, як викладено текст, до розуміння відмінностей у використанні когнітивних процедур тексту, а також до певної схильності реципієнта до обробки інформації конкретним способом, до пошуку та кращого запам'ятовування тієї або іншої інформації. У цьому зв'язку цікавою видається ідея М. О. Рубакіна, який у результаті дослідження КС читачів класифікує їх на дві групи: 1) *дедуктивні, аналітичні, теоретизуючі, абстрактні, реалісти*; 2) *індуктивні, синтетичні, практики, конкретні, ідеалісти* [Рубакін 1977]. Перший тип інтерпретаторів відповідає поняттєво-логічному типу мовців (за І. М. Прожогіною), другий – асоціативно-художньому типу.

Параметри КС, як і здібності, певною мірою задані. Однак якщо здібності, зазвичай, зростають і розвиваються, то КС посилюється або погіршується, оскільки його діапазон розгорнутий між полюсами з крайніми протилежними значеннями. Отже, КС, на відміну від здібностей, належить до способу, а не рівня виконання діяльності.

Незважаючи на певні доробки в галузі когнітивних стилів мовців та адресатів, дотепер проблема визначення КС перекладачів залишається нерозробленою і перспективною, оскільки вимагає

перенесення акценту на виявлення стилю мислення посередника комунікації, яким є перекладач.

Перекладачеві, як і будь-якому авторові чи читачеві, притаманний власний спосіб перекладу тексту мови-оригіналу. Тому продуктивність перекладацького процесу залежить від особистісних якостей самого інтерпретатора, тобто від його когнітивного стилю. КС перекладача трактуємо як характеристику способу його пізнавальної діяльності, що виявляється у виборі методів перекладу та його якості. У подальшому дослідженні на основі інтроспективного аналізу спробуємо підтвердити або заперечити, що синтетичні схильніші до миттєвої обробки інформації на основі схожості ознак, на відміну від аналітиків, які надають пріоритет послідовній обробці вхідних даних на основі виділення різниць із опорою на знання.

Спосіб оперування знанням і детермінується КС перекладача. До знань, окреслених у нашій моделі художнього перекладу і які необхідні в перекладацькому процесі, належать знання мовного й енциклопедичного характеру. Мовні знання містять знання індивіда про семантичні, граматичні, прагматичні особливості мови ВТ та мови ПТ. До енциклопедичних знань перекладача належать знання про світ, інакше кажучи, це – емпіричні знання. Емпіричні знання перекладача відіграють неабияку роль у процесі інтерпретації ВТ. Сукупність активованих мовних та емпіричних знань становлять основу для вивідного знання перекладача. Останнє виводить інтерпретатора на якісно новий рівень у перекладі, який пов'язаний із розумінням.

Отже, різнобічність використання знань перекладачами зумовлюється їхнім КС. У досвідченого перекладача аналітичний КС передбачає уміння формувати вивідне знання, яке за своєю сутністю збігається з повноцінним розумінням ВТ. Саме внаслідок наявності варіації КС перекладачі віддають перевагу різним методам інтерпретації ВТ, серед яких, за П. Ньюмарком (1988), виділяємо *семантичний* і *комунікативний* як базові й *когнітивний* або *аналітичний* як проміжний.

Породження тексту перекладу відразу після інтерпретації веде до домінування когнітивного перекладу [Newmark 1988], що схожий на дослівний (пор. буквальний) переклад і передає емпіричні дані дискурсу. Він має об'єктивний характер й оперує однозначністю, нейтральним забарвленням лексичного складу й відносною незалежністю від контексту. Когнітивний переклад іноді трактують як передперекладацьку стадію, яка значно різниться за своєю якістю від остаточної версії.

Слід зазначити, що для перекладу науково-технічної літератури такий метод цілком прийнятний. Оскільки, передовсім, для таких текстів характерна інформативність та висока термінологічність, то в перекладі акцентується на однозначних еквівалентах і нейтральній писемній літературній нормі мови перекладу. Цілком очевидно, що для перекладу художніх текстів когнітивний метод неприйнятний, позаяк потрібна активізація не лише мовних та енциклопедичних знань інтерпретатора, а й залучення прототипових структур, інтуїтивних творчих рішень.

Розуміння складає суть перекладацького процесу, проблемою якого є інтерсуб'єктивність (можливість проникнення у свідомість інтерактанта-автора через аналіз), оскільки реальна проблема полягає в тому, щоб множинність збігалася із закладеною автором інтенцією. Якщо автор вкладає в текст один смисл, а перекладач убачає в ньому інший, це означає, що повноцінного комунікативного акту не відбулося. Проте на практиці можна лише зменшити ступінь нерозуміння автора тексту [Sadowski 2000, 86], тобто цілком зрозуміти автора неможливо.

У процесі перекладу інтерпретатор завжди керується принципами, які зафіксовані в його/її мозку. Тому КС перекладачів можна визначити через порівняльний аналіз методів, які вони використовують у процесі перекладу.

Результати проведеного нами попереднього дослідження [Засєкін 2006] засвідчили доцільність виокремлення трьох типів перекладачів: 1) асоціативно-художнього; 2) асоціативно-логічного (проміжного) та 3) поняттєво-логічного. Ці типи відповідають трьом різним типам ментальності людини: синтетико-індуктивному, аналітико-

синтетичному й аналітико-дедуктивному. Очевидно, що проміжний, асоціативно-логічний (аналітико-синтетичний) психотип, свідчить про збалансованість власного стилю перекладача незалежно від жанру й стилю викладу інформації та синтаксису перекладного тексту.

Дослідження проводили, використовуючи методику психолінгвістичного текстового аналізу мовленнєвої продукції. Одиницями психолінгвістичного аналізу вибрані показники розміру речень у ВТ і ПТ, а також стандартні коефіцієнти словникової різноманітності в порівнюваних текстах, дієслівності, логічної зв'язності, емболії / прагматичної маркованості текстів.

Збільшення розміру речення (кількості слів), уведення підрядних речень та вставних слів/виразів у ПТ, за даними психолінгвістів [Крылов 2000], свідчить про синтетичність/ асоціативність мислення перекладача. Добір непрямого еквівалента, тобто застосування операції лексичних трансформацій конкретизації, генералізації значень [Рецкер 1974; Карабан 1997], які ґрунтуються на комунікації відношень – родо-видових зв'язках – або логічного/ смислового розвитку в перекладі, свідчить про алгоримічність, аналітичність операцій перекладача, а отже і вміння встановлювати логічні зв'язки між стимулом ВТ та інтерпретацією його в ПТ.

Уведення перекладачем більшої кількості дієслів, службових слів (сполучників, прийменників) у ПТ свідчить про надання переваги раціональнішому й послідовнішому стилю, адже ці мовні одиниці слугують або концептуалізаторами змісту речення (дієслова), або логічними операторами – маркерами зв'язку в межах одного (прийменники, сполучники) або більше речень (сполучники). Окреслена стратегія загалом є показником схильності до логічнішого викладу інформації в перекладеній версії, ніж у оригіналі, віддзеркалюючи перекладачеве намагання логічно й послідовно передати в тексті перекладу хід подій, роздуми над фактами.

Показник емболії ґрунтується на кількості використаних перекладачем у ПТ слів та сполучень, що не містять семантичної інформації, зокрема вигуків, нерелевантних повторів порівняно з їх фактичною кількістю у ВТ. Збільшення їх кількості свідчить про

схильність до емоційнішого викладу інформації реципієнтом-перекладачем, спробу в більш художній манері передати мовлення дійових осіб, або роздуми/коментарі автора щодо викладених у тексті-оригіналі фактів та подій. Слід наголосити, що в нормі такі відхилення мають бути збалансованими і їх мотивація неодмінно повинна ґрунтуватися на жанрі оригіналу, виді інформації, представленої у ВТ.

Як засвідчили результати нашого аналізу, до представників поняттєво-логічного типу КС серед професійних перекладачів належать В. Шовкун (переклад українською твору Д. Брауна «Код да Вінчі»), Л. Грульйон (переклад англійською твору І. Буніна «Визитные карточки»), В. Баришев (переклад твору Лесі Українки «Лелія»). Вони, судячи з психолінгвістичного вивчення їх перекладів, зберігають логіко-тематичні, синтаксичні та стилістичні риси ВТ, намагаючися логічно відтворити меншою мірою образність оригіналу, а факти ВТ.

Найяскравішим представником проміжного КС – асоціативно-логічного, «золотою серединкою» є М. Пінчевський (переклад українською твору М. Твена «A Connecticut Yankee in King Arthur's Court» («Янки з Конектикуту при дворі короля Артура»)). Його переклад характеризується зважанням на семантику й синтактику оригіналу. Однаковою мірою перекладач зберігає легкість та природність сприйняття перекладу для читача, тобто вдало адаптує оригінал до норм мови перекладу. Лише перекладач-віртуоз може мислити образно й водночас зберігати присмак оригіналу.

Зіставимо низку прикладів перекладу фрагментів твору Д. Брауна «Код да Вінчі», дослідивши на їхній основі особливості різних перекладацьких «почерків» інтерпретаторів.

[1] *The castle was dark save the windows at the very top of the building, **which glowed ominously**. The library, Aringarosa thought. They are awake and waiting. He ducked his head against the wind and continued on without so much as a glance toward the observatory **domes**.*
<...>

«We were worried about you, Bishop» the priest said, checking his watch and looking more perturbed than worried.

«My apologies. Airlines are so unreliable these days». [Brown 2003].

[1a] *Замок був темний, і лише кілька найвищих вікон світилися. У цьому червоному сьйві єпископові привиділося щось погрозливе. Бібліотека, подумав Аринтароса. Вони несплять і чекають на мене. Він нахилив голову, ховаючи обличчя від вітру, й рушив уперед, скинувши лише одним коротким поглядом на **круглі бані** обсерваторії.*

<...> – Ми турбувалися про вас, єпископе, – сказав священик, поглянувши на свого годинника. Він здавався не так стурбованим, як стривоженим.

*– Прошу пробачення. **Повітряне сполучення** сьогодні не дуже надійне [Браун 2006б].*

[1б] *Замок був занурений у пільму, за винятком кількох вікон нагорі, що світилися якимось зловісно. «Бібліотека, – подумав Аринтароса. – Вони не сплять і чекають». Він опустив голову проти вітру і рушив до входу, навіть не глянувши на **куполи** обсерваторії. <...>*

– Ми непокоїлися через вас, єпископе, – сказав він, подивившись на годинник. Він виглядав не так занепокоєним, як збентеженим.

*Перепрошую. **Авіалінії** сьогодні дуже ненадійні.*

[Браун 2006а].

Отож, В. Шовкун (приклад [1а]) удається подекуди до надмірної деталізації рис оригіналу, «комунікативного», за термінами П. Ньюмарка [Newmark 1988], способу перекладу, демонструючи тим самим належність до поняттєво-логічного КС.

Натомість А. Кам'янець (приклад [1б]) «виказує» себе як представник асоціативно-художнього КС, оскільки намагається відтворити загальну атмосферу ситуації. Загалом КС перекладача як мовної особистості задає його/її власний «почерк» перекладача, який із досвідом відшліфовується та посилюється.

Процедура емпіричного дослідження універсалій художнього перекладу в перекладачів-новачків полягала в такому. На попередньому етапі було дібрано 34 студенти IV курсу бакалаврату спеціальності «Переклад», які (за результатами попередньо проведеного вільного асоціативного експерименту) мали коефіцієнт

білінгвізму не менше 60 % та не більше трьох оцінок С із фахових предметів. Рідною мовою, як усно зазначали вони, була українська. Безпосередньо перед проведенням нашого емпіричного дослідження з використанням інтроспективного аналізу (див. нижче) ми припустили, що універсальність вербальної поведінки перекладача залежить від його КС, тобто пріоритетного способу обробки інформації, відповідно, психотипу – асоціативно-образного чи абстрактно-логічного, а також домінантного каналу сприйняття інформації – візуального, аудіального, кінестетичного.

Зупинімося спершу на визначенні КС перекладачів не через аналіз їхніх текстів, а на основі даних ВАЕ, загальну методику якого виклали в Розділі 3.

Досліджуваням нашої вибірки було запропоновано 30 слів-стимулів, які представляли високочастотні для української мови іменники, дієслова, прикметники:

1. армія	16. співати
2. музика	17. гіркий
3. хвороба	18. двері
4. рука	19. гуляти
5. товстий	20. вітер
6. свистіти	21. квітка
7. солодкий	22. свято
8. вікно	23. ліки
9. спати	24. черевик
10. погода	25. блискучий
11. дерево	26. кричати
12. танці	27. солоний
13. лікар	28. стіна
14. нога	29. ходити
15. м'який	30. сонце

Почувши кожне з них за порядком, досліджуваний(на) мав(ла) не замислюючися дати рідною мовою слово-реакцію, яке перше спало йому/їй на думку, і записати його на аркуші під конкретним номером. Наступного дня експеримент повторився, у той само час доби, лише

ті ж слова-стимули звучали вже англійською мовою, і відреагувати на них також потрібно було цією самою мовою.

Якщо досліджуваний дає на слово-стимул переважно синтагматичні асоціації типу *сніг–білий, вечір–гуляти* тощо, то його слова-реакції вважаються синтагматичними, бо вони представлені іншим граматичним класом. У разі якщо досліджуваний реагує на слово-стимул словом із тієї самої граматичної категорії, наприклад, *батько–син, поле–ліс* тощо, його відповіді класифікуються як парадигматичні. Домінування синтагматичних асоціацій у відповідях свідчить про синтетичність ментальних процесів перекладача й віднесення його до асоціативно-художнього (творчого) типу. Такі відповіді характерні також для, т. зв. «довербального» денотатного дитячого мислення [Выготский 2001а]. Переважання парадигматичних асоціацій свідчить на користь віднесення досліджуваного до абстрактно-логічного психотипу й іноді, на нашу думку, помилково, свідчить про зрілість ментальних процесів перекладача.

Результати ВАЕ виявили сімнадцять студентів – із поняттєво-логічним (полenezалежним), десятеро – з асоціативно-художнім (полезалежним) КС, а семеро студентів характеризувалися асоціативно-логічним (проміжним) КС. Відповідно, перших ми назвали аналітиками, других – синтетиками, останніх – аналітико-синтетиками.

Крім того, на основі отриманих даних (слів-реакцій) ми мали змогу встановити показники *вербальної креативності* [Дружинин 2002, 327] кожного з досліджуваних українською та англійською мовами, відповідно. Спочатку підраховувався індекс оригінальності кожної з тридцяти відповідей, затим – індекс оригінальності всіх відповідей досліджуваного. На кожен стимул фіксується відповідь, і підраховується частота, з якою вона трапилась серед усіх учасників на цей стимул. Отож коефіцієнт вербальної креативності вираховувався на основі критерію оригінальності відповіді на слово–стимул за формулою:

$$Z_i = 1/r,$$

де Z – індекс унікальності відповідей (щодо цієї вибірки); i – номер відповіді; r – частота зафіксованої відповіді в кожного досліджуваного щодо всієї вибірки. Усі індекси оригінальності

кокретного учасника додавались і потім ділилися на 30 (загальна кількість слів-реакцій).

Наступним кроком було проведення кореляційного аналізу, метою якого є встановлення зв'язку між когнітивним стилем особистості перекладача (рідною та англійською мовами) та його ступенем вербальної креативності. Отримані дані викладені в табл. 5.5.

Таблиця 5.5

Показники кореляції аналітичності/синтетичності та вербальної креативності досліджуваних

Параметр	Синтет. укр.	Верб. креат. укр.	Синтет. англ.	Верб. креат. англ.
Синтет. укр.	1			
Верб. креат. укр.	0,136691	1		
Синтет. англ.	0,519876	0,00591	1	
Верб. креат. англ.	0,377048	0,77762	0,238694	1

Табл. 5.5 ілюструє існування дуже стійкого позитивного кореляційного зв'язку між вербальною креативністю українською мовою та англійською (0,77762); простежуємо також значущий зв'язок між синтетичністю мислення обома мовами (0,519876). Примітно також, що синтетичність стилю українською мовою має позитивну кореляцію (0,377048) зі ступенем вербальної креативності англійською мовою. Насамкінець зафіксовано, що більшим є ступінь синтетичності, то вищими є показники вербальної креативності англійською мовою (0,238694).

5.2.2. Домінантний канал сприйняття інформації перекладачем

Блок прийому та обробки інформації інтелекту перекладача містить основні аналізаторні системи: зорову, слухову й тактильно-кінестетичну. Робота цього блоку забезпечує модально-специфічні процеси й інтегративну форми обробки вхідної інформації У третинних коркових полях ГМ зосереджено т. зв. зону ТРО – зону перетину скроневої (*temporalis*), тіменної (*parietalis*) та потиличної (*occipitalis*) доль кори [Засекіна 2005, 208–209]. У зоні ТРО здійснюється синтез та аналіз інформації трьох окреслених модальностей у єдине цілісне аномодальне відображення

позалінгвальної дійсності, забезпечуючи інтелектуальну діяльність перекладача. Кожен перекладач під час обробки інформації надає перевагу одній модальності, тобто має схильність покладатися на один пріоритетний канал – візуальний, аудіальний або тактильний (кінестетичний) [див. Белянин 2008].

У наведеному нижче прикладі оригіналу й двох текстів перекладу, як свідчить контент-аналіз, наявні лексичні одиниці з семантикою всіх трьох виокремлених вище модальностей. Проте зазначимо, що у фрагменті першотвору відсутні одиниці, які містять аудіальну семантику, що свідчить про покладання автора на просторово-тактильну схему опису подій:

[2] *Outside Castel Gandolfo, an updraft of mountain air gushed over the top of the cliff and across the high bluff, sending a chill through Bishop Aringarosa as he stepped from the Fiat. I should have worn more than this cassock, he thought, fighting the reflex to shiver. The last thing he needed to appear tonight was weak or fearful* [Brown 2003].

[2a] *Біля Кастель Гандольфо висхідний потік повітря просвистів над вершиною високого скелястого пагорба й обвіяв холодом єпископа Арингаросу, який вийшов із фіата. Мені треба було щось одягти поверх цієї сутани, подумав він, намагаючись погамувати тремтіння, яким його тіло реагувало на холод. Виявити слабкість чи страх було для нього сьогодні неприпустимо* [Браун 2006б].

[2б] *Біля замку Гандольфо віяв свіжий гірський вітер, що налітав сюди із самих вершин, і єпископ Арингароса, вийшовши з «фіата», відчув холод. «Треба було одягнутися тепліше», – подумав він, намагаючись не тремтіти. Сьогодні він нізащо не хотів здаватися слабким чи наляканим* [Браун 2006а].

У тексті автора, отже, превалюють зорові (*updraft, top, high, appear*) та кінестетичні (*gushed, a chill, fighting, to shiver, weak*) одиниці, які викликають просторово-тактильні асоціації при інтерпретації цього відрізка твору англомовним читачем.

Перекладач В. Шовкун (приклад [2a]) на початку тексту послуговується натомість візуально-аудіальною лексикою: *висхідний, просвистів*, хоча надалі й дотримується авторської схеми: *обвіяв холодом (sending a chill), поверх цієї сутани (more than this cassock)*.

Проте згодом, надаючи перевагу комунікативному способу перекладу (почасти несвідомо через належність до поняттєво-логічного КС), удається до експлікації імпліцитної в оригіналі інформації: *намагаючись погамувати тремтіння, яким його тіло реагувало на холод (fighting the reflex to shiver).*

А. Кам'янець (приклад [2б]), дотримуючися більшою мірою семантичного методу під час відтворення українською інформації ВТ, виявляє поряд із цим схильність до покладання на тактильний канал: *віяв свіжий гірський вітер, що налітав; відчув холод; одягнутися тепліше; намагаючись не тремтіти; здаватися слабким.* Одиниці з візуальною семантикою за невеликим винятком у згаданого перекладача відсутні.

Проаналізовані вище приклади перекладів [1а], [1б], [2а], [2б] доводять існування в професійних перекладачів подекуди відмінних від авторських власних універсальних перекладацьких пріоритетів і на рівні когнітивного стилю, і домінантного каналу декодування інформації ВТ.

Згідно із завданням нашого подальшого дослідження, необхідно було також емпірично довести чи відкинути наявність залежних від когнітивного стилю та домінантного каналу сприйняття пріоритетів і в перекладачів-новачків. Для цього на першому етапі серед відібраних раніше 34 студентів потрібно було розбити на три групи (візуалів, аудіалів, кінестетиків). Першим типом уважали перекладачів, у яких переважають зорові образи в сприйманні інформації. Типовою пізнавальною позицією для них є дивитися, уявляти, спостерігати. Аудіали представляли тих досліджуваних вибірки, в яких упродовж сприймання переважають слухові образи, відтак когнітивно вони схильні більшою мірою слухати й говорити. Кінестетикам властиве поєднання чуттєвих вражень і рухів тіла, вони виявляють тенденцію до дії та відчуження [Воробйова 2011, 100, 104, 107].

Для встановлення домінантного каналу сприйняття (ДКС) інформації всім представникам вибірки пропонувалося написати невеликий, обсягом 10–15 речень, твір на тему «Уявіть себе на безлюдному острові. Опишіть свої враження». Через процедуру

контент-аналізу 34 текстів, який урахував мовні одиниці із зоровою, слуховою й тактильною семантикою, встановлено три групи перекладачів відповідно до їхнього ДКС (див. табл. 5.6).

Таблиця 5.6

Розподіл перекладачів на основі домінантного каналу сприйняття

Перекладачі-візуали		Перекладачі-аудіали		Перекладачі-кінестетики	
<i>N</i>	%	<i>N</i>	%	<i>N</i>	%
16	47	11	32	7	21

Перекладачі-візуали, які становили майже половину вибірки (16 осіб), уживали у творах здебільшого слова, що описували їхній зоровий квазі-досвід, наприклад: *бачу, зазирнула, показав, яскравий, сліпуче, спостерігала, на перший погляд, блакить, на відстані, зелений, жовтий* тощо. Водночас, перекладачі-аудіали, яких налічувалося третина, надавали у своїх творах перевагу таким одиницям: *крик, шумний, свистіти, шерхіт, гуркотіла, звуки, галас, сплеск* тощо. А перекладачам-кінестетикам, яких була меншість, властиві були такі лексичні одиниці: *тепло, прохолода, дотик, сильний, гарячий пісок, колючий, шкіра* тощо [Zasyekin 2012].

Зупинімося надалі на психолінгвістичних закономірностях, виявлених безпосередньо під час перекладу фрагмента художнього твору майбутніми перекладачами – носіями конкретного когнітивного стилю, а також домінантного каналу сприйняття. Для цього скористаймося методом «думай уголос».

5.3. Процедурні емпіричні S-універсалії перекладу. Інтроепективний аналіз

Мета інтроепективного аналізу – встановлення на основі його результатів процедурних психолінгвістичних S-універсалій перекладу художнього тексту. S-універсалією вважалися повторювані спільні перекладацькі операції/стратегії щодо тексту – схожі між собою варіанти відтворення лексичних та синтаксичних структур, а також метатекстові маркери локальних і глобальних стратегій його

когерентності. Останню, на відміну від когезії (зв'язності), що є суто лінгвістичною категорією, тлумачимо як психолінгвістичну категорію тексту, покликану «скріплювати» текст в аспекті семантико-сислової й емоційної цілісності.

Процедура ІНТРА. В емпіричному дослідженні взяли участь вищезгадані 34 студенти ІV курсу бакалаврату, які навчаються за напрямом «Переклад». Для проведення дослідження використовували базу науково-дослідної лабораторії психолінгвістики і перекладу. Лабораторію було обладнано комп'ютером, під'єднаними до нього навушниками з мікрофоном, кабiнами, де окремо працювали перекладачі.

Досліджувані працювали парами, адже, як уже зазначали, діалог під час розмірковування вголос вважається найуспішнішим видом роботи, стимулюючи вербалізацію основних процесів мислення. Їм під час перекладу доводилося висувати, пояснювати й обґрунтовувати свої гіпотези щодо варіанта перекладу тієї чи тієї одиниці.

Завдання полягало в перекладі з аркуша фрагмента твору Марка Твена «A Connecticut Yankee in King Arthur's Court» обсягом 700 знаків. Студенти коментували вголос хід своїх думок та варіанти перекладу. Протоколи респондентів ІНТРА записувалися на комп'ютерний диск із подальшим їхнім транскрибуванням.

Наведімо текст-оригінал:

[3] (1) *One thing troubled me along at first – the immense interest which people took in me. (2) Apparently the whole nation wanted a look at me. (3) It soon transpired that the eclipse had scared the British world almost to death; (4) that while it lasted the whole country, from one end to the other, was in a pitiable state of panic, (5) and the churches, hermitages and monkeries overflowed with praying and weeping poor creatures who thought the end of the world has come.*

(6) Then had followed the news that the producer of this awful event was a stranger, a mighty magician at Arthur's court; (7) that he could have blown the sun like a candle, and was just going to do it when his Mercy was purchased, (8) and he then dissolved his enchantments, and was now recognized and honored as the Man who had by his unaided

might saved the globe from destruction and its people from extinction [M. Twain].

Інтроепективний аналіз, як зазначали вище, дає змогу виявити ціннішу інформацію щодо метакогнітивних стратегій, спільність використання яких перекладачами формує групу метакогнітивних універсалій. Дані обробки протоколів (транскриптів звукових файлів діалогів) досліджуваних із конкретними КС та пріоритетами модальності сприйняття інформації впродовж перекладу уможливили також уточнення процесу застосування когнітивних та комунікативних стратегій *ad hoc*, які формують групу загальних (уже проаналізованих) та емпіричних когнітивно-інтерпретаційних та комунікативно-продукційних універсалій.

5.3.1. Когнітивно-інтерпретаційні S-універсалії

Для всіх без винятку перекладачів досліджуваної вибірки на стадії розуміння простежені універсальні пріоритети під час вибору варіанта обробки – інтерпретації інформації, залежно від того, чи профілюються у конкретному реченні ВТ парадигматичні (комунікація відношень), чи синтагматичні відношення (комунікація подій).

Переклад речень, зміст яких передає фактичний стан справ/відношення на стадії інтерпретації залучав схему в розумінні С. А. Жаботинської [Жаботинская 2009]. Ця схема в оперативній пам'яті має вигляд пропозиції – предикатно-аргументних відношень, яка трансформується на етапі синтезу ПТ у синтаксичні поверхові структури ПМ. За термінами М. І. Жинкіна, ці схеми можна назвати «слід-схемами» абстрактних родо-видових відношень [Горелов 1996, 4].

Використання перекладачами схем як економного пакету збереження в пам'яті й передачі знання виявилось неоптимальною стратегією оброблення речень, що містять лексичні одиниці, за термінами А. Певіо [Paivio 1965], з високим коефіцієнтом образності-конкретності або маркери дискурсу. Такими пусковими одиницями образного декодування, зазвичай, виступають прагматичні або дискурсивні маркери – носії процедурного значення [Засекін 2001]. У

нашому тексті – це вставне слово *apparently* (букв. – очевидно), речення *it soon transpired*. У фазі аналізу увага досліджуваних зосередилась також на іменнику *a look* (речення 2). Особливо це характерно для полезалежних респондентів. Студенти висували у фазі синтезу розмаїття версій перекладу. Спершу фіксувалася дієслівна версія – *подивитися, поглянути, побачити* тощо, адже, природно, їм частіше доводилося стикатися з комбінацією *wanted to look* чи, бодай *have a look*. Перекладачі із «рефлексивним», аналітичним КС ре формулювали це речення в середньому від трьох до шести разів, щоразу добираючи еквівалент до іменника *look*. Як наслідок, дев'ять із сімнадцяти пар дійшли згоди щодо варіанта «*бодай одним оком поглянути*». Відповідно, ці досліджувані послуговувались схематою в разі, якщо опорною одиницею був об'єкт, виражений іменником із високим ступенем конкретності-образності.

У третьому реченні одиниця *eclipse*, яка вочевидь має високий коефіцієнт образності-конкретності, здобула найбільшу увагу в перекладачів-візуалів із синтетичним КС. Присутній у попередньому досвіді цих інтерпретаторів образ сонячного затемнення виявився настільки потужним, що 17 респондентів цієї категорії піддалися йому і спершу неправильно розмістили *затемнення* наприкінці речення 3, порушивши синтаксичний розподіл комунікативного центру. Причиною цього, імовірно, є те, що слово *затемнення* активізує візуальну «картинку», створює семантичний фокус і помилково спонукає інтерпретаторів надати йому найбільшій комунікативної ваги й локалізувати його наприкінці речення. Проте це місце мало б належати прагматичному фокусу (*налякало всю Британію*). Зафіксоване рішення свідчить про первинність конкретно-образної семантики під час породження цільового речення.

5.3.2. Метакогнітивні S-універсалії

Під час перекладу швидше протікав процес актуальної (дієслівної) предикації. Це, вочевидь, пояснюється універсальним

несвідомим (глибинним) механізмом людини фокусувати увагу на згадуваних нами вище «первинних концептах» [Кубрякова 2004], – об'єкті (траєкторі) й русі (траєкторії) відносно статичнішого тла (орієнтира). Останній, зазвичай, виражений вербально дієсловами. Прикладами такого когнітивного явища в тексті є такі речення:

[4] *One thing troubled me along at first - the immense interest which people took in me; the eclipse had scared the British world almost to death; and the churches, hermitages and monkeries overflowed with praying and weeping poor creatures who thought the end of the world has home; Then had followed the news* тощо.

Продемонструймо на прикладах первинні й зовсім не редаговані студентами переклади згаданих вище фрагментів речень, що містили актуальну предикацію, тобто присудок, виражений дієсловом. Ось деякі з них:

[4a] *Єдине, що турбувало мене спочатку – це незвичний інтерес людей до мене. (Лілія М.); вся Британія була майже до смерті налякана до смерті (Олексій К.); і всі церкви, собори, монастирі були переповнені наляканими людьми, які молилися і плакали, думаючи що настав кінець світу (Люда П.); після цього послідувала новина (Галя В.).*

Зазначимо, що ми не зафіксували пауз тривалістю понад 200 мс під час перекладу оригінальних речень.

Натомість латентна (іменникова, прикметникова або дієприкметникова) предикація вимагала більше часу й когнітивних зусиль, про що свідчить велика кількість пауз гезитації та самокоректування перекладачами цільових версій, наприклад:

[5] *The whole country, from one end to the other, was in a pitiable state of panic; that the producer of this awful event was a stranger, a mighty magician at Arthur's court* тощо.

У нижчеподаних прикладах перекладів у дужках наведено тривалість пауз (у мс):

[5a] *Уся країна знаходилася у (250) надмірній (300) страшенній (400) паніці (250) трагічному стані; винуватцем цієї (350) жахливої події був (250) чужинець (300) незнайомець всесильний маг з (350) оточення короля Артура.*

Латентна предикація виявилася для інтерпретаторів ускладненішою, породжуючи більше розмаїття версій перекладу, із застосуванням лексико-семантичних трансформацій конкретизації, диференціації й логічного (сислового) розвитку. Так, сполука *poor creatures* здобула ще й такі інтерпретації: *прочани, бідні віряни, бідолахи, бідолашні люди, налякані люди* тощо. Крім того, на заваді миттєвих («гештальтних») рішень тут виявляється також «розмитість» семантики суб'єкта: *immense interest; poor creatures; pitiable state*. Отож, предикація ознак засобами прикметників потребує більше часу на синтез еквівалента у ПМ, ніж засобами дієслів.

Подальший аналіз протоколу звітів ІНТРА виявив також стійку схильність серед групи досліджуваних-візуалів із КС «широкий діапазон еквівалентності» до актуалізації видового позначення об'єктів для групи. Так, слово *nation* у перекладі речення 2 варіювалося від *народ, люд, кожен житель* до *мешканець, громадяни*; словосполуки *British world* – *британці* (речення 3); *from one end to the other* – *зі сходу до заходу, по всій країні, по всіх закутках* (речення 4).

У стратегії надання переваги видовій класифікації в площині вид–рід ми вбачаємо дію також метакогнітивних механізмів мислення, зокрема тяжіння інтерпретаторів до предметнішого/денотативного представлення кодової одиниці в УПК. Механізм асоціативного зв'язку й евристичного пошуку, як слушно зауважує О. О. Залевська [Залевская 2000, 55], дає змогу людині розв'язувати нечітко сформульовані завдання. Власне, психолінгвісти порівнюють стадії породження мовлення в конкретному мисленнєво-мовленнєвому акті зі стадіями оволодіння дитиною мовлення, адже, як видається, породження мовлення проходить усі стадії дитячого процесу в онтогенезі. Спершу – це засвоєння дітьми іменників із конкретною семантикою, видові назви предметів і явищ, наприклад, *ялинка, голуб, Барбі*. Лише з віком дитина оволодіває формами категоризації та класифікації об'єктів довкілля, тим, що О. Р. Лурія у своїй концепції називає «комунікацією відношень», тобто родовими назвами предметів: *ялинка – це дерево, голуб – птах, Барбі – іграшка*. Водночас для зрілих інтерпретаторів пропозиційна обробка речення-

стимулу не складає значних труднощів, якщо візуалізація образу – менш економний спосіб ментальної репрезентації.

5.3.3. Комунікативно-продукційні S-універсалії

Одним із релевантних фактів, які ми установили емпіричним шляхом, є те, що не синтаксис, а семантика на глибинному рівні (на початковій стадії синтезу) відіграє провідну роль у процесі породження висловлювання цільовою мовою: зафіксовано пригнічення синтаксису (граматики) семантикою. Зокрема, у першому реченні 14 респондентів – «синтетиків» під час відтворення українською мовою поставили *at first* (*спочатку, спершу*) на перше місце у реченні. У цьому рішенні вбачаємо пріоритет семантики, – несвідомі автоматичні й миттєві (правопівкульові), не продумані й когнітивно не оброблені та не оформлені правильно із синтаксичного погляду перекладацькі операції асоціювання у неконтрольованому робочому просторі інтерпретатора.

Із погляду генеративної семантики такий вибір пояснюємо тим, що початковий етап процесу породження мовлення є фактично рівнем семантичного уявлення, або рівнем глибинно-семантичних структур. При цьому, на відміну від т. зв. «стандартної» психосемантичної моделі глибинної структури [Chomsky 1965], вони вимагають підпорядкування глибинного синтаксису та його включення до рівня семантичного уявлення. Синтетики з полюсами «імпульсивність», «широкий діапазон еквівалентності» не можуть позбавитися цього етапу навіть на рівні комунікативному – під час формування синтаксичних структур. Для аналітиків – полюсів «рефлексивність», «вузький діапазон еквівалентності» ці особливості без ускладнень мінають на прикінцевому етапі породження ПТ.

Спосіб обробки змісту речення – пропозиційний (сукцесивний) чи образний (симультанний) визначається змістом вихідного речення, когнітивним стилем (аналітик – синтетик, вузький – широкий діапазон еквівалентності) та доміантним інформаційним каналом перцепції (візуальний, аудіальний, кінестетичний) перекладача. Загалом для синтетиків образне представлення – відносно легкий й економний

спосіб декодування речень, які передають «комунікацію подій». Інформація зберігається в пам'яті у вигляді схемати, кодова одиниця якої – образ. Із погляду нашої психолінгвістичної моделі, тут працює конекціоністський механізм.

Прояв кожного з КС визначався фокусуванням уваги одних перекладачів на процесі реорганізації власних знань із метою сполучення їх із інформацією, пропонованою текстом оригіналом, інших – на реорганізації текстової інформації (її адаптації) до сполучення з власним досвідом (схемами). 84 % перекладачів–синтетиків, на відміну від більшості логіків, менше піддавали текст реорганізації, точніше дотримувалися синтаксичного порядку в перекладі речень оригіналу, використовуючи семантичний метод перекладу. Однак вони піддавалися нерідко на несвідомі/асоціативні тригери, наприклад, зсували місцерозташування одиниці «*at first*» на початок речення.

Інтерпретатори-логіки здебільшого вдавалися до комунікативного методу в аспекті намагання експлікувати імпліцитну в тексті-оригіналі інформацію. Логікам притаманна була трансформація генералізації, наприклад: «*Apparently, the whole nation wanted a look at me*» одержувало в їхньому перекладі спільну версію «Здавалося, усі /кожний хотіли/в на мене поглянути». Синтетики точніше відтворювали зоровий компонент семантики слова «*apparently*» – «очевидно, вочевидь», а не як «здавалося», характерне для аналітиків. Аудіали–синтетики робили частіше лексичну конкретизацію, як-от: «були переповнені бідними створіннями, які молилися і *схлипували*, думаючи, що настав кінець світу».

Дві третини респондентів зі синтетичним КС (100 % синтетиків–візуалів) надавали пріоритет перетворенню дієприкметникових конструкцій ВТ типу «*overflowed with praying and weeping poor creatures*» на іменникові, зокрема: «...від *молитв та гірких схлипувань* людей»; «були переповнені *молитвами та плачем* білолашних людей». На противагу, аналітики й респонденти з проміжним КС трансформували цю конструкцію на підрядну дієслівну: «були переповнені *наляканими людьми, які молилися і плакали*». Поясненням цієї універсальній стратегії може бути

синкретичне образне сприймання учасників позамовної дійсності, адже образ лежить в основі програмування і йому «приписується деяка смислова характеристика – особистісний смисл» [Леонтьев 2005, 115]. Ця смислова характеристика є предикатом до цього елемента. Компоненти змістового ядра мають актуальну (у вислові – дієслово) або латентну (прикметник) предикативність. Кодова одиниця (образ) через операції включення функціональних характеристик різної «глибини» – включається в ієрархію пропозицій, які містяться в оперативній пам'яті інтерпретатора, готові актуалізуватися в зовнішньому мовленні.

Згідно з нашою моделлю, під час виходу зі стадії програмування вислову ПМ інтерпретатор зберігає слід образу, не перемикаючися спершу з конкретно-образного коду на поверховий, – вербально-логічний. На цій стадії домінують видові (конкретні) назви з ускладненням виходу на поняттєвий (логічний) рівень. Для подальшого синтезу схемата вилучається з оперативної пам'яті й одержує синтаксичне оформлення на поверховому рівні. Зазначимо, що механізм глибинної предикації безпосередньо не співвідноситься зі судженням в логіці або реченням у лінгвістиці, його слід радше тлумачити в термінах глибинних структур Н. Хомського.

Якщо профілюються вербально-логічні відношення, – «комунікація відношень», інформація обробляється і зберігається в пам'яті перекладача абстрактно-пропозиційно, тобто у вигляді *схеми* відношень. Відведений досліджуваними час на переклад таких речень порівняно менший, оскільки речення не зазнає значних трансформацій у зв'язку з відсутністю найглибшої ланки – образного рівня УПК неконтрольованого робочого простору перекладача. Отже, кодова одиниця тут – пропозиція, інтегрована в УПСК.

Щодо кореляції між модальністю сприйняття та КС перекладача, то виявляємо стійкий зв'язок між когнітивно-стильовою «поведінкою» інтерпретатора та пріоритетом інформаційного каналу кодування. Так, візуали зіставляються зі синтетиками, аудіали тяжіють до поняттєво-логічного способу аналітиків. Щодо кінестетиків, то вони більшою мірою співвідносяться з параметром методу перекладу (семантичного або комунікативного), а не КС. Так,

понад дві третини кінестетиків вдавалися до семантичного методу перекладу: семантична структура їхніх текстів не зазнавала значної реорганізації, з відсутністю «пермутацій» [Карабан 2000], функціональних замін тощо. Поряд із цим *семантичного методу* дотримуються перекладачі синтетичного КС. *Комунікативний метод* застосовують перекладачі з розвиненішим поняттєво-логічним типом КС, який передбачає вміння формувати вивідне знання. Вивідне знання утворюється на основі не лише експліцитно виражених форм і значень, а й на різних видах авторських імплікацій. Однак із метою адекватного перекладу художнього твору перекладач не зупиняється на стадії інтерпретації окремих висловлювань, а переходить до розуміння всього ВТ.

Щодо вербальних характеристик прояву КС, то слід зазначити, що на основі ретельного вивчення писемних «продуктів» – зразків їхніх когнітивних перекладів, записаних під час ІНТРА, підтвердилося наше припущення, що представники з асоціативно-художнім КС мають більшою мірою тенденцію до збереження у ПТ метафор, метонімії, епітетів, синонімії, алюзій, тобто емоційно-естетичної, а не фактичної (когнітивної) інформації. Натомість, їхні протилежності – представники поняттєво-логічного КС – виявляють універсальну стратегію збереження маркерів зв'язності тексту, зокрема сполучників, меншу кількість звертання до синтаксичних та лексичних трансформацій. Винятком є лише частіше застосування смислового (логічного) розвитку.

Пріоритет способу (де)кодування тексту визначався відповідно оптимального (економнішого) для перекладача шляху – конкретно-образного (схемата) чи вербально-логічного/ пропозиційного (схема). Для синтетиків і візуалів перший шлях видавався найшвидшим, позаяк це зумовлено несвідомими (правопівкульовими) тенденціями. Для аналітиків-аудіалів і кінестетиків спостережені покладання на пропозиційні (логічні) конструкти під час декодування ВТ та кодування тексту ПМ, що засвідчили їхні усні звітування (коментарі). Що стосується синтетиків-аудіалів (три респонденти), їхні стратегії розв'язання більшою мірою тяжіли до «творчих», нестандартних

рішень під час декодування тексту, проте більш логічного способу продукування структури тексту перекладу, про що свідчив ужиток ними дискурсивних маркерів (*бо, через те, отож*) навіть там, де вони були відсутні в першотворі. Аналітики-візуали (сім респондентів) керувалися на стадії інтерпретації ВТ логіко-пропозиційними зв'язками, звертали більшу увагу (про що свідчать часові інтервали їхніх записів) на тип логічного відношення між пропозиціями (причина – наслідок, протиставлення, підстава – висновок, доповнення тощо). Водночас, на стадії породження речення-висловлювання цільовою мовою вони здебільшого ігнорували встановлену семантико-синтаксичну структуру, приділяючи більше часу лексичному аспекту.

Щодо пріоритетів перекладачів із високим показником *вербальної креативності*, то, як ми й очікували, вона мала прояв в усіх цих респондентів, тобто незалежно від носія КС та ДСК, будучи потужним чинником продукування синонімії, оригінальних творчих рішень. Ці стратегії виявлялися на рівні синтаксису речення (перестановок і синтаксичних замінів), а також лексичному рівні – уживання найменш частотних, нестандартних слів, а також лексико-семантичних операцій смислового розвитку й додавання, як-от:

- *pitiable state of panic* – *стані меланхолійного шоку*;
- *the end of the world* – *судний день*;
- *at Arthur's court* – *з оточення короля*;
- *the producer of this awful event* – *винуватцем цієї жахливої події; це жахіття було справою рук*;
- *weeping poor creatures* – *бідолахи зі сльозами на очах*;
- *praying and weeping* – *які відчайдушно молилися тощо*.

ПЛТА занотованих респондентами під час міркувань уголос текстів – «грубих продуктів» їхнього перекладу на основі лексичних (словникове розмаїття; коефіцієнт дієслівності/агресивності), синтаксичних (кількість і середня довжина речень у словах, коефіцієнт зв'язності тексту) параметрів, також виявив свою цінність. Він дав змогу, залежно від перекладацьких КС та ДКС, установити провідний метод, якого вони притримувались. Відтак пріоритети у

виборі конкретного методу перекладу – комунікативного чи семантичного – розподілилися таким чином (див. табл. 5.7).

Таблиця 5.7

Розподіл респондентів за пріоритетним способом перекладу

Метод перекладу	Когнітивний стиль			Домінантний канал сприйняття		
	Асоціативно-художній (синтетичний)	Поняттєво-логічний (аналітичний)	Аналітико-синтетичний	Візуальний	Аудіальний	Кінестетичний
Семантичний	+	-	+/-	-	+	+
Комунікативний	-	+	+/-	+	+/-	-

Знак «+» у табл. 5.7 під типом перекладача ілюструє те, що більше половини досліджуваних дотримувались одного з двох зазначених у лівій колонці методів, знак «-» – менше половини, відповідно, а комбінація «+/-» фіксувала змінні спостережені результати вибору методу. Так, серед прихильників семантичного перекладу – здебільшого синтетики, аудіали й кінестетики, а аналітиків та візуалів більше «вабить» комунікативний спосіб перекладу. Зауважмо, що наведені в таблиці оцінки не є абсолютними, відбиваючи лише загальні перекладацькі універсальні пріоритети.

Отже, процедурну психолінгвістичну універсалію перекладу визначаємо як сукупність спільних перекладацьких мовленнєво-мисленнєвих операцій, наслідком яких є відтворення *інваріанта* перекладу. Такі операції є стратегіями «поведінки» інтерпретатора. Їхня спільність безпосередньо під час перекладання задає «межі розгойдування» *варіантності*, що виникає на стадії візуалізації образу позамовного об'єкта (описуваного в тексті) інтерпретаторами, які бачать його з різних перспектив. Так, зафіксовано, що при образному способі декодування перекладачі-візуали висували порівняно з іншими більшу кількість перекладних версій речень, творчо трансформуючи синтаксичну структуру й лексику речення оригіналу.

Натомість при пропозиційному способі обробки інформації аудіали та перекладачі-кінестетики переважно наслідували порядок поверхової синтаксичної структури, з обмеженими варіантами лексичних еквівалентів.

Отримані нами під час ІНТРА дані свідчать на користь існування конкретних перекладацьких універсальних переваг. У їхній основі лежать психолінгвістичні одиниці – мовленнєві дії та операції, чия поява викликана не останнім етапом розгортання думки в зовнішні синтаксичні структури, а етапом внутрішнього програмування, внутрішнього мовлення, що володіє рисами УПК та УПСК, незалежного від конкретної природної мови, а відтак універсальної для носіїв різних мов.

Слід зазначити, що зміст висловів, які комунікують події, легше декодують й відтворюють синтетики, оскільки в них домінує конкретно-образний спосіб репрезентації інформації. Вислови, що містять високий рівень абстракції, предикатно-аргументні відношення, природно, краще перекладають перекладачі-аналітики, що підтвердилося під час інтроспективного аналізу. У фазі аналізу синтетики (10 осіб) більше поклалися на зовнішній стимул (вербальну структуру), важко диференціюючи деталі описуваної ситуації, частіше вдавалися до візуалізації змісту запропонованого речення під час інтерпретації. Перекладачі-аналітики (17 осіб) натомість керувалися власним досвідом, із меншими зусиллями вичленовували деталі й розмежувальні ознаки об'єкта описуваної ситуації.

Психолінгвістичні універсальні пріоритети або стратегії «поведінки» виявлялися в окресленій вище тенденції візуалізувати в ментальному просторі описувані події. Цей феномен добре інтегрується в конекціоністський блок, відбитий у нашій моделі художнього перекладу. Така перекладацька стратегія керується мозковим механізмом одночасної й «спеціальної» репрезентації інформації: на миттєві (інтуїтивні) рішення поклалися здебільшого візуали.

Примітно, що окреслена універсалія має наслідком економію часу та зусиль, а це за принципом релевантності Д. Шпербера і Д. Вілсон [Шпербер 1988] підвищує важливість інформації для реципієнта-перекладача, який може розподілити свої зусилля на когнітивну обробку цього й іншого сегментів тексту, не «втомлюючи» когніцію унаслідок приділення надмірної уваги попереднім.

По-друге, універсальною перекладацькою стратегією серед візуалів та кінестетиків виявилися майже в півтора рази частіші, порівняно з аудіалами, спроби конкретизації семантики абстрактних слів типу *might, globe, destruction, nation, extinction* у ПМ. Усі аудіали намагалися зберігати ступінь абстрактності в перекладі незмінним, зате пропонували більше синонімічних еквівалентів, тобто робили більше трансформацій лексичної заміни – диференціації значення, але без його конкретизації, що зіставляється з широким діапазоном еквівалентності. Кінестетики ж здійснювали такі спроби лише під час оперування з «тактильними» одиницями, наприклад: *blow, mighty*.

Згадана вище латентна предикація швидше й із мінімальними зусиллями піддавалася когнітивній обробці візуалам, що, вочевидь, пов'язано з приписуванням образної ознаки описуваному об'єктові, тобто здатності «унаочнити» об'єкт із його ознаками.

Природно, візуали надавали більше уваги належному відтворенню в ПМ «зорових» дієслів. Несподіваним емпіричним фактом у вибірці виявилася тенденція вживання аудіалами більшої кількості сполучників і займенників, навіть якщо перші взагалі були відсутні в тексті-оригіналі. Зазначимо, що під час подальшого аналізу когнітивно-дискурсивних універсалій (див. 5.4) таку універсалію ми також зафіксували. Можлива причина вживання більшої кількості текстових «конекторів» як індикаторів логічних зв'язків між реченнями в тексті криється, на нашу думку, в покладанні аудіалів на «лівопівкульові» стратегії у своїй мовленнево-мисленнєвій перекладацькій поведінці.

Наслідком такої звичної стратегії є «дискурсивний», тобто вербально-символьний спосіб представлення аудіалами вхідної

інформації в пам'яті, на відміну від візуалів, у яких такий метод користується меншою «популярністю», позаяк вони дотримуються радше «образного» представлення інформації. Кінестетики зізнавалися в моторній репрезентації ВТ, коли вони звітували про фізичні відчуття, наприклад, раптового подиху прохолодного вітру під час сонячного затемнення. Водночас, група аудіалів зазначала те, що вони вдавалися також до візуалізації описуваних подій, якщо пропозиційний спосіб потребував надмірних когнітивних зусиль. Кінестетики «довіряли» обом способам рівною мірою.

Насамкінець зазначимо, що коли тлумачі-візуали вдавалися до пропозиційного шляху уявлення, вони робили більшу кількість лексичних помилок і граматичних недоречностей, показники лексичного розмаїття (*lexical richness*) [Corpas Pastor 2008] знижувалися, хоча загальний індекс лексичного розмаїття в цільових версіях цієї групи був найвищим, порівняно з двома іншими групами перекладачів – аудіалів і кінестетиків.

5.4. Когнітивно-дискурсивні S-універсалії художнього перекладу

Однією з найпоширеніших універсальних тенденцій, як засвідчило наше дослідження, є регулярні випадки експлікації когерентних зв'язків, а також спрощення на лексичному й синтаксичному рівнях. Нижче наведені приклади маркування в ПТ імпліцитних у ВТ логічних зв'язків між реченнями:

[6] *Aringarosa had never been comfortable with the Vatican's historical need to dabble in science. What was the rationale for fusing science and faith? Unbiased science could not possibly be performed by a man who possessed faith in God. Nor did faith have any need for physical confirmation of its beliefs* [Brown 2003, 207].

[6а] *Арінгароса ніколи не схвалював традиції Ватикану загравати з наукою. Який сенс змішувати науку й віру? Адже людина, що вірує в Бога, аж ніяк не може займатися наукою без упереджень. Та й сама віра не потребує фізичного підтвердження своїх постулатів* [Браун 2006, 163].

У наступних прикладах бачимо експлікацію у ПТ імпліцитної інформації на лексичному й синтаксичному рівнях ВТ:

[7] *Aringarosa had no choice but to accept the invitation, albeit reluctantly* [Brown 2003, 206].

[7a] *Арінгароса не мав іншого вибору, як прийняття запрошення, що він і зробив, хоч і без особливого завзяття* [Браун 2006а, 162].

[8] *There never was such a country for wandering liars; and they were of both sexes* [Twain 2006, 116].

[8a] *Ніколи на світі не було країни, такої зручної для бродяжницьких брехунів – тут брехали всі: і чоловіки, і жінки* [Твен 2003, 223].

[9] *Hardly a month went without one of these tramps arriving; and generally loaded with a tale about some princess or other wanting help...* [Twain 2006, 116].

[9a] *Принаймні раз на місяць придибував якийсь волоцюга з байкою про принцесу чи знатну даму...* [Твен 2003, 223].

Наведемо приклад спрощення на лексичному рівні:

[10] *In addition to being the Pope's summer vacation home, the sixteenth-century citadel housed the **Specula Vaticana** – the Vatican Observatory – one of the most advanced astronomical observatories in Europe* [Brown 2003, 207].

[10a] *Ця цитадель шістнадцятого століття була не тільки місцем, де папа проводив літню відпустку, – у ній ще містилася Ватиканська обсерваторія – одна з найкраще обладнаних астрономічних обсерваторій у Європі* [Браун 2006а].

Простежені в українському перекладі англомовних художніх творів універсальні тенденції демонструють свою незалежність від напряму перекладу. Так, приміром, експлікація логіко-семантичних зв'язків через їх маркування також яскраво виявила себе в проаналізованому нами тексті англомовного перекладу твору Ю. В. Покальчука «Храм Посейдона».

Наведемо два приклади фрагментів оригіналу й перекладів англійською. Слід зауважити, що перший варіант перекладу лише готувався до друку, не буди ще офіційно опублікованим (його люб'язно надав авторові цих рядків Ю. В. Покальчук). Такий варіант

являє для перекладознавчого дослідження більшу цінність [див. Авакян 2008], оскільки в ньому збереглися «сліди» почасти несвідомих перекладацьких рішень. Фрагменти названого твору побачили світ у другому варіанті перекладу:

[11] *Їй вже було під п'ятдесят, нікого вона собі не заводила, хоч була ще доволі гарна по-жіночому, і сенсом життя для неї була її праця, яка, пані Мар'яна була переконана, потрібна завжди в усі часи і при всіх владах однаково...* [Покальчук 1998, 144].

Переклади:

[11a] *She was nearing her fifties **but** she was still rather pretty and **possessed a feminine beauty**. She sought no lovers, **however, because** for her life's meaning was her work, which, Marianna was convinced, is always needed no matter, what the times or **who holds political control**.*

[11b] *She was nearing fifty, and though still quite pretty as a woman, she did not seek lovers, **because** her life's meaning was in her work – which, Marianna was convinced, is always necessary, no matter what the times or **who holds political control**...* [Pokalchuk 2004, 158].

Або:

[12] *Раптом серед темені засяяв острівець світла, і в ньому постав перед Федором печальний янгол з темними очима і довгим світлим волоссям. З нього променився глибокий спокійний сум, і Федорові стало шкода його, такий він був геть не усміхнений.*

Він наблизився до Федора і поклав йому руку на чоло, і на Федора зійшло світло, і чоло його охолело під рукою янгола, і він зітхнув полегшено, і заплющив очі [Покальчук 1998, 153].

Переклади:

[12a] *Suddenly, from the darkness glowed an island of light, and from it appeared a sorrowful angel with dark eyes and long, fair hair. A deep, peaceful sadness radiated from him and Fedir felt sorry for him **because** he looked so unhappy.*

*He moved closer to Fedir and placed his hand on Fedir's forehead, and a light shined upon Fedir and his forehead cooled from the angel's **touch**, and he breathed a sigh of relief and closed his eyes.*

[12b] *Suddenly from the darkness glowed an island of light, and from **the light** there appeared a sorrowful angel with dark eyes and long, fair*

hair radiating a deep, peaceful sadness. Fedir felt sorry for the angel who looked so unhappy.

The angel approached and placed a hand on Fedir's forehead. A light shone upon Fedir, and his forehead cooled from the angel's touch. He breathed a sigh of relief, and his eyes closed [Pokalchuk 2004, 165].

На основі двох варіантів перекладу одного перекладача простежуємо еволюцію його поглядів (певне, не без участі редактора). У першому варіанті в обох випадках перекладач вводить семантичні дискурсивні маркери зв'язності між реченнями, намагаючися доступніше й чіткіше викласти події й факти цільовою мовою: *but, however, because*. Таку стратегію, з погляду нашої моделі, пояснюємо намаганням самого перекладача усвідомити в межах свого контрольованого робочого простору темпорально-логічний плин подій.

Цими стратегіями наведені переклади не обмежуються, адже наявна ще одна універсалія, зокрема експлікація семантики першотвору в таких місцях: *possessed a feminine beauty; who holds political control* (приклад [11a]), хоча й в остаточній версії [11b] перша фраза зникає. У прикладі [12a] бачимо, як перекладач уживає *because* як маркер уведення підрядного речення причини, попри відсутність його вживання автором. Примітним є регулярне уникнення в [12b] наявної в [12a] займенника *he (him)*, натомість бачимо експлікований, чотири рази повторюваний варіант *angel*. Причиною цього, вочевидь, є той факт, що ангел насправді виявився жінкою.

Матеріалом нашого подальшого й ґрунтовнішого емпіричного дослідження слугували порівняльні дані англомовного художнього тексту та його перекладів українською мовою. У межах модуля самостійної роботи 40 студентам IV курсу бакалаврату спеціальності «Переклад» пропонувався для перекладу українською фрагмент твору Дж. Д. Селінджера «Френні» обсягом 8 тис. знаків (див. Додаток Ж). Зазначимо, що всі студенти вибірки позитивно відгукувались про твір до початку перекладу, що допомогло нам виключити наслідки емоційного несприйняття твору.

Предметом вивчення було встановлення когнітивно-дискурсивних S-універсалій на основі порівняльних даних першоджерела та текстів перекладу. Відмінністю цього етапу дослідження від попереднього (із залученням ІНТРА) було виявлення універсальних стратегій перекладачів на основі готового продукту – тексту перекладу, тобто, виявлення статичних універсалій.

До уваги брався критерій частотності: присутність або відсутність однакових психолінгвістичних одиниць не менше, ніж у трьох із сорока версій перекладу [див. Серкин 2004, 72] були свідченням прояву універсальної стратегії. У дослідженні використовували методики ПЛТА та КА на основі комп'ютерних програм *Textanz* і *Textanalyst*.

Серед текстових параметрів досліджуваного об'єкта, які бралися до уваги під час ПЛТА були такі: загальна кількість слів та речень, середній обсяг речень у словах, кількість різних слів, словникова щільність, індекс читабельності, а також середня кількість знаків у словах і кількість рядків. Останні два параметри через нерелевантність для нашого дослідження вилучені з нашого аналізу.

Аналіз україномовних версій, виконаних студентами, та їх зіставлення з оригіналом загалом підтверджує наявність конкретних переваг перекладачів, набору тенденцій/відношень між вихідним текстом (*source text*) та текстом перекладу (*target text*).

Оскільки, як зазначає О. І. Чередниченко, формування художнього потенціалу семантичного образу твору відбувається на кількох підрівнях, зокрема лексичному, стилістичному та морфолого-синтаксичному [Чередниченко 1986], наш психолінгвістичний аналіз ВТ та 40 текстів перекладу, включаючи професійний переклад Ю. В. Покальчука [Селінджер 1984], проводився з урахуванням таких параметрів:

- лексичні (кількість слів, словникове розмаїття, лексична щільність, індекс читабельності тексту);
- стилістичні (кількість речень, їхня середня довжина в словах, дискурсивні маркери, агресивність/дієслівність тексту);

–синтаксичні (прості/складні речення, сурядність/підрядність зв'язку між ними, зв'язність тексту – сполучники, прийменники, займенники).

5.4.1. Лексичні параметри комунікативно-продукційних S-універсалій

Автоматичний індекс читабельності (*Automated Readability Index* – *ARI*) розроблений 1967 року в університеті Цинцинатті для потреб ВПС США, авторами якого є Е. Сміт та Р. Сентер [Smith 1967]. Первинно за допомогою цього індексу можна було оцінити ступінь читабельності текстів посібників та різноманітних документів. Згодом його застосування поширилося на інші сфери.

На відміну від інших відомих індексів читабельності, наприклад, *Flesch-Kincaid*, *Gunning Fog Index*, *SMOG Index* та формули читабельності *Fry Readability Formula*, його перевагою, поряд із індексом *Coleman-Liau* (1975), є те, що він не залежить від конкретної природної мови друкованого тексту, позаяк ураховує не склади, а співвідношення знаків у слові та кількості речень. Його формула виглядає так:

$$4,71\left(\frac{\text{characters}}{\text{words}}\right) + 0,5\left(\frac{\text{words}}{\text{sentences}}\right) - 21,43.$$

Що вищим є показник *ARI*, то складнішим є текст для розуміння адресатом.

Індекс або коефіцієнт лексичного розмаїття свідчить про особливості використання автором способу представлення інформації: спрощеного (стереотипізованого) чи ускладненого, оскільки ми маємо справу з текстом з інкорпорованим діалогічним дискурсом, природно припустити, що зазначений показник, а відтак і показник лексичної щільності буде меншим. Крім того, у діалозі беруть участь комуніканти з романтичними стосунками. Тому ступінь соціальної та психологічної дистанції між ними є наближеним до нуля.

Для виявлення психолінгвістичних універсалій на основі лексичних параметрів проведімо психолінгвістичний текстовий аналіз ВТ та 40 текстів перекладу (табл. 5.8).

Таблиця 5.8

Психолінгвістичний зіставний аналіз ВТ та ПТ на основі лексичного параметра

Текст	№ слів	Коеф. слов. розмаїття, %	Коеф. лексичної щільності	Індекс читабельності тексту
1	2	3	4	5
J. D. Salinger	1717	17,0	0,34	4,12
Ю. Покальчук	1695	25,5	0,51	6,93
1	1663	22,3	0,45	6,08
2	1592	22,4	0,45	4,87
3	1601	23,3	0,47	5,68
4	1511	23,5	0,47	6,60
5	1708	24,0	0,48	6,76
6	1709	21,5	0,43	5,67
7	1530	22,0	0,44	4,88
8	1520	24,0	0,48	6,09
9	1573	23,0	0,46	6,55
10	1456	23,0	0,46	6,70
11	1679	22,5	0,45	5,77
12	1607	22,5	0,45	5,32
13	1635	22,3	0,45	5,71
14	1584	23,5	0,47	6,33
15	1616	22,9	0,46	6,04
16	1596	23,0	0,46	6,04
17	1618	23,0	0,46	6,36
18	1658	23,5	0,47	5,66
19	1660	22,4	0,44	6,11
20	1591	22,5	0,44	4,97
21	1602	23,4	0,47	5,63
22	1634	22,0	0,44	5,54
23	1577	23,4	0,47	6,50
24	1450	22,4	0,45	6,31

Закінчення таблиці 5.8

1	2	3	4	5
25	1670	22,5	0,45	5,87
26	1612	22,5	0,45	5,42
27	1630	22,1	0,44	5,91
28	1594	23,1	0,46	6,24
29	1615	22,8	0,46	6,14
30	1596	23,0	0,46	6,04
31	1655	23,0	0,46	5,82
32	1618	23,0	0,46	6,36
33	1660	23,6	0,47	5,68
34	1648	22,5	0,45	6,18
35	1594	22,6	0,45	4,98
36	1603	23,5	0,47	5,79
37	1521	23,4	0,47	6,46
38	1710	24,2	0,48	6,71
39	1719	21,4	0,43	5,67
40	1632	22,3	0,45	5,95
Середньогрупові показники	1611,1	22,83	0,457	5,94

Як бачимо зі зведених даних за лексичними параметрами комунікативно-продукційних S-універсалій (табл. 5.8), кількість слів помітно менша у текстах перекладу, що вплинуло на індекси лексичного розмаїття та щільності. Зауважмо, що з кількісного аналізу ВТ ми вилучили артиклі. Загалом, як свідчать дані, індекси словникової різноманітності й щільності, а також читабельності текстів є вищими за показники Дж. Селінджера, який оперує частотнішими, знайомішими англomовному читачеві словами. Цю лексичну стратегію здебільшого не збережено і в перекладі досліджуваної групи, і в Ю. В. Покальчука, який має найвищий серед цільових версій цей показник. Тому ця спільна стратегія отримує статус однієї з комунікативно-продукційних універсалій перекладу художнього твору.

Аналіз результатів кореляційного аналізу в групі досліджуваних (див. Додаток Ж) засвідчив позитивний зв'язок між індексом словникової різноманітності, лексичної щільності та індексом читабельності тексту: що вища є лексична щільність (словникове розмаїття), то складнішим є текст для розуміння.

5.4.2. Стилiстичнi параметри комунікативно-продукційних S-універсалій

Однією з провідних рис стилю автора є послуговування одиницями, які пройшли процес «функціональної переорієнтації» [Левицкий 1998], утративши семантичне значення з набуттям натомість прагматично-дискурсивного. Ця група мовних одиниць традиційно іменується як «дискурсивні маркери» [Schiffrin 1987; Redeker 1996]. Дискурсивні маркери утворюють окрему групу мовних елементів, функціональним призначенням яких є індикація когерентних зв'язків між двома й більше реченнями, тобто їхня дія не обмежена одним реченням.

Відмінність зазначених одиниць від граматичного класу сполучників полягає також у тому, що парадигма перших включає не лише сполучники, однак також прислівники, дієслова, дієприслівникові звороти, прийменникові сполуки, вирази. Всі наведені граматичні класи одиниць є джерелом походження дискурсивних маркерів із утратою первинного (семантичного) значення для виконання дискурсивної функції. Усі вони мають процедурне значення [Засєкін 2001].

Концептуальним профілем дискурсивних маркерів є позначення локального або глобального відношення когерентності між сегментами діалогу. Когерентна функція дискурсивного маркера реалізується на трьох структурних рівнях дискурсу, які визначаються як семантичний, прагматичний і топікальний. Відповідно, виділяються семантичні маркери, які співвідносять дві суміжні пропозиції, прагматичні маркери, які є виразниками зв'язку між двома суміжними мовленнєвими актами, і топікальні маркери, які утворюють глобальні когерентні відношення і виступають засобами тематичної організації макроструктури діалогу [Там само].

На семантичному рівні діалогу дискурсивні маркери зосереджують увагу реципієнта на логічній або хронологічній послідовності подій і поділяються на п'ять груп – причинові, наслідкові, протиставні, доповнювальні та темпоральні. На прагматичному рівні дискурсивні маркери сигналізують каузальні та контрастивні прагматичні зв'язки між висловами. Дискурсивні прагматичні маркери здатні модифікувати

іллокутивну силу мовленнєвого акту в бік посилення або послаблення ступеня його категоричності.

На глобальному топікальному рівні дискурсивні маркери поєднують дистантно розміщені сегменти діалогу і профілюють зв'язок між макропропозиціями [Дейк 1988], які формують тематичні блоки тексту. Стратегія вжитку мовцем топікальних маркерів або (ре)фокусує увагу слухача на найвагоміших, виділених із погляду мовця сегментах інформації, що полегшує процедуру відбору слухачем ключової в цьому контексті інформації, або відтінює, «відхиляє» увагу від центральної теми.

Серед першої групи виділяємо одиниці *so* (*отож, отже*), *then* (*потім, після того*), *anyway* (*втім, у будь-якому разі, тож*), *now* (*тепер*), *well, as I said* (*ось, як я вже каза(в)ла*). Представниками другої групи є *I mean* (*тобто, інакше кажучи*), *you know/see* (*знаєш/бачиш*), *well* (*ну*), *the thing is* (*річ у тім*), *as a matter of fact* (*фактично, власне кажучи*), *by the way* (*між іншим*)

Звичайні сполучники – одиниці зв'язності в межах речення (*and, for* тощо), наприклад, у таких мікроконтекстах: *he sat back **and** lit a cigarette, Amida Butsu over **and** over again – which*, були виключені з розряду дискурсивних маркерів. До групи одиниць-ембол ми включили прагматичні недискурсивні маркери (вставні слова, вирази), вигуки, прислівники, нерелевантні повтори, заповнювачі гезитаційних пауз і т. ін. Так, наприклад, до таких заповнювачів належать одиниці *sort of, I don't know, really, oh*.

Ще одним індикатором стилю є вжиток прагматичних (недискурсивних) маркерів – вставних слів (виразів), які утворюють групу одиниць з емоційним забарвленням.

Таблиця 5.9

Психолінгвістичний зіставний аналіз ВТ та ПТ на основі стилістичного параметра

Текст	N речень	Середня N слів у реченні	Дискурсивні маркери макроструктури	Прагматичні маркери
1	2	3	4	5
J. D. Salinger	158	10,26	40	52

Закінчення таблиці 5.9

Розділ V. Емпіричні універсалії перекладу художнього тексту

1	2	3	4	5
Ю. Покальчук	167	10,15	30	37
1	172	9,67	34	39
2	183	8,70	54	56
3	177	9,05	16	35
4	152	9,94	13	18
5	170	9,74	34	34
6	174	9,24	39	56
7	163	10,48	25	38
8	168	10,17	30	38
9	187	8,18	19	23
10	181	9,03	21	28
11	172	8,84	31	31
12	165	9,97	16	48
13	174	9,30	26	39
14	191	8,68	35	32
15	167	9,68	20	28
16	161	9,91	22	25
17	174	9,40	30	39
18	144	11,00	38	40
19	151	10,42	16	19
20	146	9,97	16	20
21	170	9,88	29	30
22	174	9,21	37	52
23	161	10,43	26	32
24	164	10,16	32	34
25	178	8,18	21	28
26	165	9,03	25	29
27	173	8,84	30	30
28	173	9,97	19	44
29	179	9,30	24	40
30	180	8,68	34	35
31	172	9,67	34	39
32	183	8,70	54	56
33	177	9,05	16	35
34	152	9,94	17	21
35	170	9,74	28	35
36	173	9,21	32	45
37	162	10,43	27	33
38	174	9,16	30	31
39	170	9,17	23	29

40	169	9,00	25	29
Середньогрупові показники	169,78	9,48	27,45	34,83

Під час перекладів твору Дж. Селінджера відбулися процеси, зворотні тим, про які згадує О. І. Чередниченко: «Не можна підмінити домінуючу нейтральність художнього дискурсу показною розмовністю, бо вона (нейтральність) може бути важливим зображувальним засобом» [Чередниченко 2007, 26]. У нашому випадку саме авторська ненейтральність є таким стилістичним засобом здебільшого проігнорована перекладачами досліджуваної вибірки.

Виявляємо, що високі показники емболії, тобто прагматичної маркованості тексту-оригіналу (52 одиниці), відтворені лише перекладачами, які тяжіють до полюса «імпульсивність» КС «імпульсивність – рефлексивність». Перекладачі з широким діапазоном еквівалентності КС «вузький – широкий діапазон еквівалентності» демонструють тенденцію до застосування стратегії глобальної когерентності, виявом якої є вищий показник відтворення дискурсивних маркерів макроструктури. Ця універсалія свідчить про краще координування й керування ними тематичними сегментами тексту.

Решта перекладачів – аналітичного КС із полюсами «рефлексивність» та «вузький діапазон еквівалентності», а також проміжного (аналітико-синтетичного) КС на стилістичному рівні – виявили універсальну стратегію спрощення. Її наслідком є поява у ПТ «статусної маркованості» [Карасик 1992], тобто небажаного збільшення соціальної та психологічної дистанції між співрозмовниками в перекладному діалогічному дискурсі.

Цікавим видається дейктична вісь тексту. Так, Дж. Селінджер у діалозі персонажів використовує найчастіше займенник 1-ї особи *I* (42) та 2-ї особи *you* (41), а займенник 3-ї особи *he* майже вдвічі рідше – 22 випадки. У тексті перекладу Ю. В. Покальчука простежується збалансована картина, проте дискурс стає зорієнтованіший на 2-гу особу: *ти/тобі/тебе/тобою* (31), *я/мене* (29), займенник 3-ї особи *він* не набагато поступається – 18 слововжитків. У перекладах досліджуваної групи загалом зафіксовано чисельне зниження показників послуговування займенниками 1-ї та 2-ї особи при

збереженні займенника *він*. Частково це викликано відмовою перекладачів від відтворення форми *я маю на увазі/думці* як еквівалента *I mean*, що разом із *you know* уходять до складу прагматичних маркерів та дискурсивних маркерів глобальної когерентності.

5.4.3. Синтаксичні параметри комунікативно-продукційних S-універсалій

Синтаксична структура, як зауважує О. М. Фінкель, є одним із надзвичайно важливих компонентів художнього твору, адже «добір типу речень – простих, складносурядних, складнопідрядних, і вживання зв'язків сполучникових чи безсполучникових, і порядок слів, і застосування лексико-синтаксичних повторів <...> все це перекладач повинен відтворити з не меншою дбайливістю, ніж лексику і семантику» [Фінкель 2007, 286]. Відтак особливої ваги набуває установлення того, чи зберігається той синтаксичний «ключ», у якому створено художній текст.

Як показали дослідження М. Айрленд і колег [Ireland 2011], що більше в мовленні співрозмовників однакових займенників, сполучників, прийменників, дискурсивних маркерів, то вищим є ступінь інтимізації комунікантів. Діалог між Лейном Кутелом та Френні в тексті першотвору зафіксував велику кількість спільних лінгвальних одиниць зазначених класів.

Ці чинники потрібно враховувати й під час перекладу задля досягнення схожого естетичного ефекту на українського читача. Разом із тим, беремося стверджувати, що якщо перекладач зберігає спільність цих одиниць із ВТ у цільовій версії, це може свідчити на користь вищого ступеня його «інтимізації», або зближення з автором першоджерела. Зіставний психолінгвістичний аналіз доводить стійкі відмінності між першотвором та текстами перекладів (див. табл. 5.10).

Таблиця 5.10

Психолінгвістичний зіставний аналіз ВТ та ПТ на основі синтаксичного параметра

Текст	N сполучників сурядності	N сполучників підрядності	Коефіцієнт зв'язності тексту
1	2	3	4
J. D. Salinger	63	58	0,55
Ю. Покальчук	91	53	0,70

Закінчення таблиці 5.10

1	2	3	4
1	83	105	0,71
2	98	79	0,62
3	74	98	0,58
4	58	52	0,57
5	101	77	0,64
6	94	96	0,66
7	81	98	0,69
8	74	118	0,71
9	71	89	0,59
10	81	80	0,60
11	78	87	0,62
12	89	89	0,65
13	93	86	0,79
14	80	90	0,65
15	69	98	0,66
16	69	100	0,73
17	63	86	0,61
18	98	90	0,69
19	73	94	0,61
20	83	94	0,61
21	67	103	0,61
22	81	92	0,64
23	73	88	0,62
24	72	87	0,70
25	63	84	0,65
26	88	98	0,66
27	73	94	0,64
28	73	94	0,60
29	77	81	0,59
30	74	98	0,61
31	79	82	0,58
32	83	82	0,69
33	88	92	0,67
34	77	90	0,59
35	70	87	0,55
36	89	90	0,67
37	72	87	0,62
38	92	85	0,73

39	78	95	0,64
40	90	94	0,72
Середньогрупові показники	79,23	90,23	0,64

Описовий аналіз програми *SPSS* установив вищі середньогрупові показники і за параметром кількості сполучників сурядності, і підрядності, що загалом вплинуло на вищий індекс зв'язності текстів українською. Цю тенденцію зберігає і Ю. В. Покальчук у своєму тексті перекладу. Для порівняння: показник зв'язності для ВТ становив 0,55.

Слід зауважити про помічену гендерну особливість перекладу на синтаксичному рівні: перекладачі чоловічої статі демонструють стабільний розкид у середньому 27,5 одиниць у співвідношенні сполучників підрядності до сполучників сурядності. Симптоматично, чоловіки тяжіють до частішого вживання сполучників саме підрядного зв'язку, що загалом узгоджується з емпіричними даними інших дослідників [див. Сорокин 2003].

Не виявляємо статистично значущого зв'язку між КС перекладача та коефіцієнтом зв'язності тексту.

5.4.4. Метакогнітивні та комунікативно-продукційні S-універсалії перекладу діалогічного дискурсу

Цінним із погляду глобального змісту твору видається перевірка даних зіставлюваних текстів у блоці діалогу між головними персонажами, оскільки він по-особливому автором структурований і насичений природнішими формами спілкування.

На підставі того, що дискурсивні маркери локальних та глобальних стратегій когерентності вважаються як «метатекстові елементи» [Вежбицка 1978, 411], що продукуються й обробляються несвідомо [Ireland 2004], тобто, за нашою моделлю, у межах неконтрольованого робочого простору перекладача, класифікуємо їх у розряд метакогнітивних (локальних і глобальних) стратегій когерентності тексту. Їхнє однакове використання в ПТ досліджуваними перекладачами формує групу метакогнітивних універсалій.

Найчастотнішими дискурсивними маркерами стратегій глобальної когерентності діалогічного дискурсу ми зафіксували одиниці *so, then, anyway, I mean, you know*.

Застосуємо комбінований синтактико-стилістичний аналіз наведеного нижче діалогічного дискурсу, вилучивши з нього авторські коментарі до реплік персонажів:

[13] *“What’s the book?”*

“What book?” “This, you mean?” “Just something I brought to look at on the train”.

“Let’s have a look. What is it?” “God”. “I don’t know why I carry that crazy gold swizzle stick around”, “A very corny boy gave it to me when I was a sophomore, for my birthday. He thought it was such a beautiful and inspired gift, and he kept watching my face while I opened the package. I keep trying to throw it away, but I simply can’t do it. I’ll go to my grave with it. He kept grinning at me and telling me I’d always have good luck if I kept it with me all times”.

“What was the book, anyway? Or is it a goddam secret or something?”

“The little book in my bag?” “Oh, I don’t know”. “It’s something called “The Way of a Pilgrim”. “I got it out of the library. This man that teaches this Religion Survey thing I’m making this term mentioned it”. “I’ve had it out for weeks. I keep forgetting to return it”. “Who wrote it?”

“I don’t know”. “Some Russian peasant, apparently”. He never gives his name. You never know his name the whole time he’s telling the story. He just tells you he’s a peasant and that he’s thirty-three years old and that he’s got a withered arm. And that his wife is dead. It’s all in the eighteen-hundreds”.

“Any good?” “What’s it about?”

“I don’t know. It’s peculiar. I mean it’s primarily a religious book. In a way, I suppose you could say it’s terribly fanatical, but in a way it isn’t. I mean it starts out with this peasant – the pilgrim – wanting to find out what it means in the Bible when it says you should pray incessantly. You know. Without stopping. So he starts out walking all over Russia looking for somebody who can tell him how to pray incessantly. And what you

should say if you do". "All he carries with him is this knapsack filled with bread and salt. Then he meets this person called a starets – some sort of terribly advanced religious person – and the starets tells him about a book called the 'Philokalia'. Which apparently was written by a group of terribly advanced monks who sort of advocated this really incredible method of praying. Anyway, so the pilgrim learns how to pray the way these very mystical persons say you should. Then he goes on walking all over Russia, meeting all kinds of absolutely marvelous people and telling them how to pray by this incredible method. I mean that's really the whole book".

"I hate to mention it, but I'm going to reek of garlic".

"He meets this one married couple, on one of his journeys, that I love more than anybody I ever read about in my entire life». «He's walking down a road somewhere in the country, with his knapsack on his back, when these two tiny children run after him, shouting, 'Dear little beggar! Dear little beggar! You must come home to Mummy. She likes beggars'. So he goes home with the children, and this really lovely person, the children's mother, comes out of the house all in a bustle and insists on helping him take off his dirty old boots and giving him a cup of tea. Then the father comes home, and apparently he loves beggars and pilgrims, too, and they all sit down to dinner. And while they're at dinner, the pilgrim wants to know who all the ladies are that are sitting around the table, and the husband tells him that they're all servants but that they always sit down to eat with him and his wife because they're sisters in Christ". "Anyway, after that, the pilgrim stays overnight, and he and the husband sit up till late talking about this method of praying without ceasing. The pilgrim tells him how to do it. Then he leaves in the morning and starts out on some more adventures. He meets all kinds of people – I mean that's the whole book, really – and he tells all of them how to pray by this special way".

"I hope to God we get time over the weekend so that you can take a quick look at this goddam paper I told you about". "I don't know. I may not try to publish it – but I'd like you to sort of glance through it while you're here".

"I'd love to". "You might like this book". "It's so simple, I mean".

“Sounds interesting. You don’t want your butter, do you?”

“No take it. I can’t lend it to you, because it’s way overdue already, but you could probably get it at the library here. I’m positive you could”.

“You haven’t touched your goddam sandwich». «You know that?”

“I will in a minute”. “Do you want to hear what the special method of praying was that the starets told him about?” “It’s really sort of interesting, in a way”.

“Sure. Sure”.

“Well, as I said, the pilgrim – this simple peasant – started the whole pilgrimage to find out what it means in the Bible when it says you’re supposed to pray without ceasing. And then he meets this starets – this very advanced religious person I mentioned. Well, the starets tells him about the Jesus Prayer first at all. ‘Lord Jesus Christ, have mercy of me’. And he explains to him that those are the best words to use when you pray». «Anyway, the starets tells the pilgrim that if you keep saying that prayer over and over again the it becomes self-active. Something happens after a while. I don’t know what, but something happens, and the words get synchronized with the person’s heartbeats, and then you’re actually praying without ceasing. You do it to purify your whole outlook and get an absolutely new conception of what everything’s about”.

“But the thing is, the marvellous thing is when you first start doing it, you don’t even have to have faith in what you’re doing. In other words, nobody asks you to believe a single thing when you first start it. You don’t even have to think about what you’re saying, the starets said. All you have to have in the beginning is quantity. Then, later on, it becomes quality by itself. He says that any name of God – any name at all – has this peculiar, self-active power of its own, and; it starts working after you’ve started it up”.

“As a matter of fact, that makes absolute sense, because in the Nembutsu sects of Buddhism, people keep saying Namu Amida Butsu’ over and over again – which means ‘Praises to the Buddha’ or something like that – and that same thing happens. The exact same – ...”

“You actually believe that stuff, or what?”

“I didn’t say I believed it or didn’t believe it”. “I said it was fascinating. I just think it’s a terribly peculiar coincidence, that you keep

running into that kind of advice – I mean if you repeat the name of God incessantly, something happens.. Even in India. In India, they tell you to meditate on the ‘Om,’ which means the same thing, really, and the exact same result is supposed to happen. So I mean you can’t just rationalize it away without even”.

“What is the result?”

“What?”

“I mean what is the result that’s supposed to follow? All this synchronization business and mumbo-jumbo. You get heart trouble? I don’t know if you know it, but you could do yourself a great deal of real – ...”

“You get to see God. Something happens in some absolutely nonphysical part of the heart – if you ever took any Religion – and you see God, that’s all. And don’t ask me who or what God is.

I mean I don’t even know if He exists. When I was little I used to think – ...”

“You want some dessert, or coffee?”

Мовлення Френні, отже, за своєю структурою нагадує мовлення людини в стані емоційної напруги як форми зміненого стану свідомості, на що вказували й авторські коментарі в тексті, зокрема: *Her eyes remained fixed on his plate as she spoke; Franny looked down at her plate as if it had just been placed before her; She was no longer looking at Lane’s plate but over his shoulder.*

Крім того, репліки героїні насичені позбавленими семантичного значення прагматичними вкрапленнями на зразок *sort of, goddam, crazy, oh, God, really* тощо, значна кількість яких разом із дискурсивними маркерами макроструктури має вплив на стилістичну структуру оригіналу.

Побіжний аналіз тексту показує високу питому вагу непоширених простих речень-висловлювань у мовленні персонажів, а також ембол, які включають прагматичні маркери й деякі дискурсивні маркери. Останні, як засвідчив їхній глибший аналіз, здатні функціонувати різнопланово, – і як індикатори локальної чи глобальної зв’язності тексту, і як прагмосигнали переривань, введень

або відхилень від топіку бесіди, його реінтродукції внаслідок таких відхилень тощо [Lenk 1998].

Усі ці описані лінгвальні одиниці характеризують діалог як емоційно напружений, а психологічний стан одного зі співрозмовників – Френні – як змінений стан її свідомості. Тому виникає потреба простежити, наскільки збереженими в перекладі є всі ці маркери емоційної напруги (емболи) мовця, серед яких вигуки, вставні вирази, заповнювачі гезитаційних пауз тощо. Слід особливо наголосити, що для дискурсивних маркерів локальної когерентності характерна обмеженість радіусу дії на рівні синтаксичної структури тексту, а сигналам глобальної когерентності властиве поширення дії на стилістичний план тексту. На цьому рівні вони, поряд із прагматичними маркерами, виконують ще й функцію маркування емоційного стану мовців – учасників діалогу.

Середньогруповий показник за кожним із параметрів (див. табл. 5.11) установлений також за допомогою застосування елементів описової статистики програми *SPSS* (див. Додаток Ж). Отож проведений аналіз оригінального діалогічного дискурсу і його перекладних версій на синтаксичному та стилістичному рівнях засвідчив таке. Окреслені вище сім типів універсалій лише частково підтвердилися. Так, за параметром спрощення на лексичному рівні не простежуємо зменшення коефіцієнта лексичної різноманітності та лексичної щільності, тобто тенденції до вживання частотніших слів у ПТ. Зауважмо, що для збалансування міжмовних показників ми вилучили з підрахунку під час аналізу першотвору артиклі й позначники присвійного відмінку *of*, зберігши їх проте в одиницях з усталеною структурою типу *sort of*.

Таблиця 5.11

Психолінгвістичний зіставний аналіз діалогічного дискурсу ВТ та ПТ на основі синтаксико-стилістичних параметрів

Автор	Тексти	N речень	Коефіцієнт емболії	Середня довжина речень (у словах)	N простих речень	N складних речень	N ДМ глосальної когерентності
1	2	3	4	5	6	7	8
J. D. Salinger	1	111	4,10	11,01	61 (55 %)	50 (45 %)	30
Ю. Покальчук	2	122	2,79	10,43	78 (64 %)	44 (36 %)	30
Досліджувані	3	116	2,49	10,75	63 (54 %)	53 (46 %)	12
	4	129	3,65	9,56	79 (61 %)	50 (39 %)	18
	5	139	4,62	8,71	92 (66 %)	47 (34 %)	38
	6	125	3,09	9,06	74 (59 %)	51 (41 %)	19
	7	118	2,96	10,87	68 (58 %)	50 (42 %)	25
	8	103	1,15	10,99	57 (55 %)	46 (45 %)	13
	9	120	2,91	10,88	58 (48 %)	62 (52 %)	33
	10	122	2,00	9,39	70 (57 %)	52 (43 %)	19
	11	119	2,75	9,38	76 (63 %)	44 (37 %)	31
	12	118	3,78	10,63	71 (60 %)	47 (40 %)	26
	13	131	2,27	9,44	83 (63 %)	48 (37 %)	26
	14	111	1,59	10,76	62 (56 %)	49 (44 %)	16
	15	106	1,89	9,97	65 (61 %)	41 (39 %)	17
	16	125	2,24	10,36	77 (62 %)	48 (38 %)	29
	17	125	3,15	9,92	74 (59 %)	51 (41 %)	30
	18	109	3,27	11,22	64 (59 %)	45 (41 %)	38
	19	124	2,25	10,03	75 (60 %)	49 (40 %)	20

Закінчення таблиці 5.11

1	2	3	4	5	6	7	8
Досліджувані	20	114	2,05	10,68	66 (58 %)	48 (42 %)	22
	21	124	3,12	10,08	71 (57 %)	53 (43 %)	29
	22	122	3,17	10,08	73 (60 %)	49 (40 %)	26
	23	136	2,57	9,17	89 (67 %)	45 (33 %)	30
	24	120	3,45	9,38	76 (63 %)	44 (37 %)	34
	25	119	2,59	10,64	73 (61 %)	46 (39 %)	21
	26	131	2,26	9,44	74 (56 %)	57 (44 %)	28
	27	111	2,08	10,67	61 (55 %)	50 (45 %)	19
	28	106	2,23	10,22	61 (57 %)	45 (43 %)	22
	29	115	2,77	10,70	64 (56 %)	51 (44 %)	28
	30	122	3,24	9,64	69 (56 %)	53 (44 %)	17
	31	135	2,87	8,73	87 (64 %)	48 (36 %)	24
	32	126	2,48	9,98	72 (57 %)	54 (43 %)	33
	33	122	2,46	9,72	69 (56 %)	53 (44 %)	33
	34	108	3,68	10,71	58 (54 %)	50 (46 %)	52
	35	120	2,71	9,95	67 (57 %)	53 (43 %)	16
	36	122	1,89	9,65	64 (52 %)	58 (48 %)	17
	37	123	2,55	9,70	71 (58 %)	52 (42 %)	27
	38	117	3,16	10,10	70 (60 %)	47 (40 %)	30
	39	123	2,31	10,07	69 (56 %)	54 (44 %)	26
	40	126	2,12	9,94	71 (56 %)	55 (44 %)	28
41	125	2,11	9,06	75	40	21	

					(60 %)	(40 %)	
	42	118	2,05	10,87	66 (56 %)	52 (44 %)	25
Середньогруповий показник		121,43	2,79	9,89	70,6 (59 %)	49,75 (41 %)	24,7

Водночас, у текстах переважної більшості респондентів спостережена тенденцію до спрощення на стилістичному рівні: уникнення «непотрібних», з погляду перекладачів цієї групи, повторів, наприклад, під час відтворення таких сегментів:

[14] «*Do you want to hear what the special method of praying was that the staretz told him about?*» she asked. «*It's really sort of interesting, in a way*».

Lane cut into his last pair of frogs' legs. He nodded. «Sure», he said. «Sure».

або

«But the thing is, the marvellous thing is when you first start doing it, you don't even have to have faith in what you're doing».

Так, у досліджених 30 із 40 цільових текстів зменшився коефіцієнт емболії. Винятком стали лише чверть від загальної кількості текстів перекладу, виконаних представниками синтетичного КС з полюсом «імпульсивність» та «широкий діапазон еквівалентності», у чиїх текстах прагматичні маркери збережені на рівні показників першотвору.

У нашому емпіричному дослідженні підтвердилася наявність S-універсалії, згаданої в загальному переліку зарубіжних фахівців, зокрема експлікації синтаксичних зв'язків. Так, у двох третинах випадків (65 %) перекладачі виявили стійку тенденцію до маркування синтаксичних зв'язків між реченнями: вони вводили до тексту сполучники й дискурсивні маркери «локальної текстової когерентності» [Засєкін 2001] частіше, ніж це було зафіксовано в структурі першотвору. Така універсальна стратегія властива була представникам аналітичного КС та проміжного, аналітико-синтетичного КС.

Водночас, слід зауважити, що збільшення обсягу ПТ як окреслений перекладазнавцями вид універсалій був виявлений у респондентів, які тяжіють до синтетичного КС полюса «широкий діапазон еквівалентності» з високим коефіцієнтом вербальної креативності (понад 0,6). Такі види універсалій, як спрощення на синтаксичному й лексичному рівнях, а

також експлікація когерентних зв'язків і зменшення числа повторів у ПТ, виявлені в перекладних версіях носіїв аналітичного КС обох полюсів із достатнім рівнем вербальної креативності. Ця різниця у виборі пояснюється тим, що «логікам», як правило, краще вдається передати «комунікацію відношень». Остання реалізується, передусім, у текстових категоріях зв'язності (когезії) і цілісності (когерентності).

Суть феномену цілісності, яка має психолінгвальну природу, – в ієрархічній (парадигматичній) організації планів (програм) мовленнєвих висловлювань, що використовує реципієнт під час сприйняття цього тексту. Зовнішніми ознаками цілісності є сигнали, які дають змогу прогнозувати його змістову структуру для полегшення адекватного сприйняття. Дискурсивні маркери як сигнали цілісності є індикаторами відношень між висловами і мають процедурне значення. Тому дискурсивні маркери – це психолінгвістичні одиниці когерентності, які, за термінами М. І. Жинкіна, беруть участь у конструюванні моделі ієрархії смислових предикатів, що описує смислову організацію тексту.

Дискурсивні маркери глобального рівня когерентності дають змогу виявити центральні (основна думка, предикація першого порядку) й маргінальні (периферійні) смислові компоненти тексту. А цілісність виникає під час взаємодії мовця (автора) й реципієнта у самому процесі спілкування. Серед досліджуваних цільових версій зафіксували їхнє істотне зменшення. Під цей «закон» підпали передусім такі організатори тематичної мережі (макроструктури), як *I mean, so, anyway, the thing is, by the way* тощо.

Відтак експлікація когерентних відношень у перекладі через уведення дискурсивних маркерів локальної когерентності там, де вони відсутні в тексті-оригіналі, свідчить про надання перекладачами аналітичного КС максимальної уваги навіть цим деталям ВТ, зокрема логічним відношенням між комунікативно центральними та другорядними інформаційними сегментами тексту. Цей феномен, вочевидь, також можна пояснити тим, що під час перекладу тексту у фазі його інтерпретації в них виникає потреба «виявити неочевидні значення тексту, які не лежать на його поверхні» [Коптілов 2003, 34],

зробити зміст і логічну структуру тексту «зрозумілішими» для самих себе [Ahrens 2004, 235].

Повертаючися до аналізу перекладу твору «Френні», зазначимо про регулярність випадків зменшення питомої ваги повторів та стандартизації синтаксичних структур і наближення їх до норм цільової мови в перекладах інтерпретаторів-аналітиків, що видається ще однією типовою для них стратегією. Психолінгвістика згадані універсалії частково пояснює запропонованою Дж. Мортонем моделлю «логогену». Він виступає своєрідним пристроєм, що акумулює інформацію, яка надходить від мовленнєвих сигналів, контексту й образу слова, що міститься в довготривалій пам'яті, включаючи його частотну характеристику [Morton 1969].

Натомість перекладачі синтетичного КС із полюсом «широкий діапазон еквівалентності» частіше вдавалися до стратегій організації тематичної макроструктури тексту, про що засвідчило їхнє «дбайливе» ставлення до дискурсивних маркерів глобальної когерентності, – «структурувальних» [Ahrens 2004] або «маркерів зміни топіка» [Dijk 1983].

Рисунки нижче ілюструють превалюючі універсалії перекладу проаналізованих перекладів фрагмента художнього твору.

Порівняно з оригіналом (111 речень), переважна більшість перекладачів (82,5 %), як ілюструє рис. 5.14, удалися до стратегії синтаксичної заміни через подрібнення речень, – уведення більшої їх кількості в текстах перекладу, що призвело до спрощення синтаксичної структури речень у цільових версіях. Здебільшого перекладачі «зосередилися» в межах 112–128 речень. Водночас майже кожен шостий перекладач групи (17,5 %) надав перевагу оформленню змісту першотвору в меншій кількості речень.

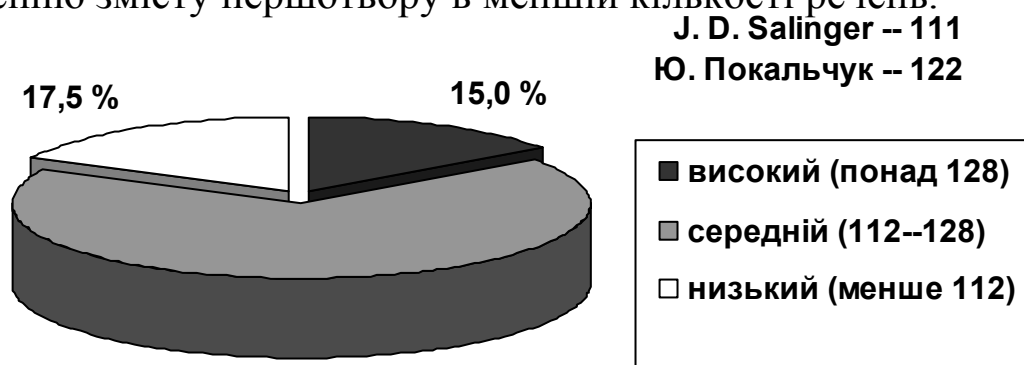

Рис. 5.14. Відсотковий розподіл досліджуваних текстів за кількістю речень

Із рис. 5.15 видно, що лише кожен десятий (4 особи) бодай трохи наблизився до оригіналу за стилістичним параметром відтворення прагматичних маркерів у діалогічному дискурсі персонажів. Один перекладач досяг навіть вищого за автора рівня емболії – 4,62. Натомість решта досліджуваних (90 %) виявили стратегію стилістичного спрощення – зниження рівня прагматичної маркованості власних текстів перекладу.

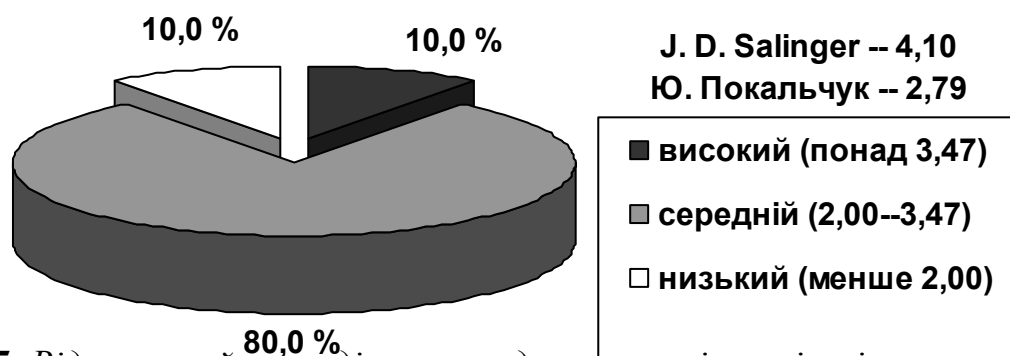

Рис. 5.15. Відсотковий розподіл перекладних текстів за кількістю вжитих прагматичних маркерів (рівнем емболії)

Проілюструймо універсальні стратегії перекладачів на рівні речення (рис. 5.16). Чверть проаналізованих текстів має високий рівень показника середнього обсягу речення. На противагу, кожен десятий текст характеризується низьким показником довжини речення в словах.

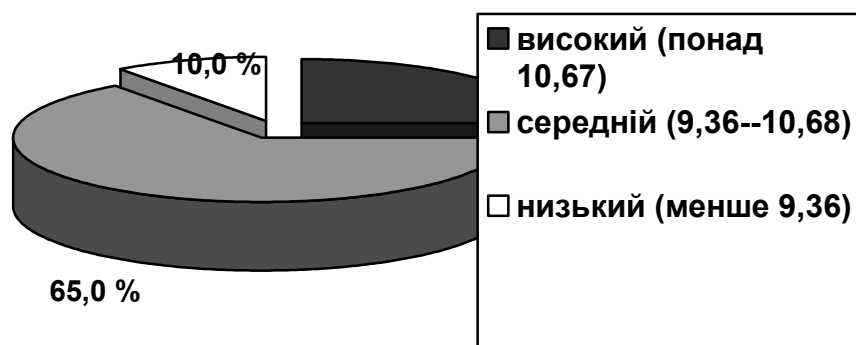

Рис. 5.16. Відсотковий розподіл перекладних текстів за середнім обсягом речень у словах

Отож, переважна більшість цільових версій (90 %) має простішу синтаксичну будову, на відміну від оригінальної версії, де зазначений

показник, нагадаємо, становить 11,01. Лише два тексти наблизилися за цим показником до оригінального (10,99 та 11,22, відповідно).

Результати аналізу цільових текстів щодо наявності індикаторів змін у топікальній мережі (сегментах) тексту представлено на рис. 5.17.

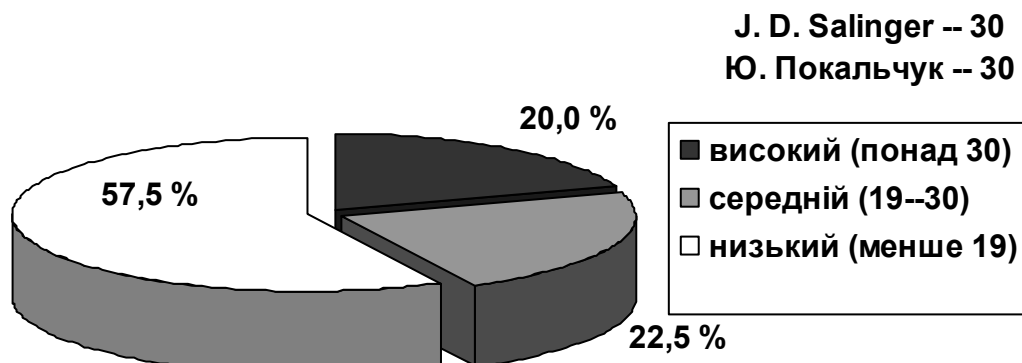

Рис. 5.17. Відсотковий розподіл перекладних текстів за кількістю вжитих дискурсивних маркерів стратегій глобальної когерентності тексту

Із рис. 5.17 випливає, що пріоритетним універсальним рішенням для 80 % перекладачів (32 особи) є відмова від надто «щедрого», на погляд перекладачів, маркування глобальних тематичних меж дискурсу. Симптоматично виявлена метакогнітивна універсалія різко контрастує з описаною вище стратегією маркування над міру локальних синтаксичних зв'язків у межах одного або двох суміжних речень (див. табл. 5.10), наслідком чого було зафіксовано вищі показники зв'язності (когезії) ПТ.

Насамкінець варто зауважити про ще одну залежну від КС метакогнітивну універсалію. Це – спільна стратегія представників синтетичного КС спрощення синтаксичної структури. Так, перекладачі аналітичного КС із полюсами «рефлексивність» та «вузький діапазон еквівалентності» виявили спільну стратегію збалансованого введення і простих, і складних речень, тим самим наслідуючи синтаксичну будову авторського тексту. А представники синтетичного КС протилежних полюсів не зберігали синтаксичної форми оригіналу, послуговуючись у перекладі натомість більшою кількістю простих речень, що загалом розбалансувало синтаксичну «картину» ВТ. Із погляду нашої психолінгвістичної моделі, такий феномен пояснюємо асоціативністю і правопівкульовою

«гештальтністю» їхнього мислення, яке тяжіє до породження словесно менш обтяжених, простіших синтаксичних структур.

5.4.5. Метакогнітивні семантичні універсалії

Проаналізуємо універсалії організації глобальної семантичної структури першотвору та перекладів без урахування маркерів стратегій її когерентності. Для цього застосуємо контент-аналіз за допомогою комп'ютерної програми *Textanalyst* версії 2.01. Програма дає змогу досліднику встановити найважливіші семантичні категорії – одиниці, які визначаються за параметром найбільшої семантичної ваги у семантичній мережі тексту. КА тексту оригіналу зафіксував чотири ключові тематичні одиниці, які отримали найбільшу семантичну вагу (навантаження), формуючи «фрейм» або «макроструктуру» першотвору [Засєкіна 2008; Жаботинская 2009]: *pray, Lane, starets, book*. Однак друге слово – ім'я співрозмовника Френні Лейна Кутела – ми вилучаємо з аналізу, оскільки воно належить не до топікальної, а до коментарної інформаційної структури тексту.

КА тексту перекладу Ю. В. Покальчука зафіксував ті само одиниці, що свідчить про інтуїтивно правильний розподіл перекладачем семантичних вузлів у топікальній мережі перекладного тексту. Лише зауважмо: першу позицію отримала змістова категорія *молитися (pray)*, *starets* отримав другу позицію і трансформувався у *прочанина*, а *book* – у *книгу* й *книжечку*. Останні дві одиниці, природно, не порушують змістового плану першотвору, а лише формально пройшли процес конкретизації, слугуючи у ПТ тими самими орієнтирами, що й у творі Дж. Селінджера.

Зведені дані контент-аналізу ВТ і 40 текстів перекладу нашої вибірки разом із ПТ у виконанні Ю. В. Покальчука містяться в табл. 5.12.

Таблиця 5.12

Результати контент-аналізу зіставлюваних ВТ і текстів перекладу

№ з/п	Текст	Семантична категорія та її семантична вага в порядку зменшення
1	J. D. Salinger	pray, starets, book
2	Ю. Покальчук	молитися, книжка (книжечка), прочанин, старець
3	Візуали (18)	книжка (книжечка), молитися, селянин (прочанин)
	Аудіали (15)	молитися, книжка (книжечка, книга), старець
	Кінестетики (7)	старець, книжка, молитися

Для автора тексту оригіналу найвищу семантичну вагу здобула одиниця *прау*, яку зберігає в перекладі Ю. В. Покальчук. Однак друге місце в цього перекладача посідає категорія *книжка*, затим *прочанин* і *старець* з однаковою вагою. У перекладачів досліджуваної вибірки не виявлено статистично значущих відхилень залежно від синтетичності/аналітичності їхніх КС, однак виявлено статистично значущі прояви перерозподілу ними категорій залежно від їхнього ДКС. Так, для візуалів найвищий показник семантичного навантаження, а відтак і провідну участь у формуванні текстової макроструктури здобула одиниця *книжка*. Вочевидь, причиною цього є несвідоме надання їй переваги через вищий індекс конкретності та образності (зорового імпульсу), а також вищого індексу асоціативної значущості для цієї одиниці, порівняно з одиницями *селянин*, *прочанин* чи *старець*. Така універсалія, у контексті нашої моделі, характерна для гештальтного (правопівкульового) уявлення об'єктів і подій у ментальному просторі перекладача цього типу ДКС.

Аудіальний тип перекладачів, на противагу, надав пріоритет дієслівній одиниці *молитися*. Такий вибір під час конструювання семантичної мережі тексту перекладу, з погляду нашої моделі, пояснюється, принаймні, двома причинами: семантикою та синтаксичною роллю цієї одиниці. По-перше, в значенні одиниці наявний компонент слухового (голосового) сприйняття мозком зовнішнього подразника. По-друге, дієслово для аудіалів, як засвідчили попередні результати дослідження на основі методу ІНТРА, є емоційно «ближчою» одиницею, яка з меншими для них зусиллями та часового інтервалу пасує на роль будівельного фундаменту семантичної мережі тексту. Зазначена універсалія характеризує вербально-логічний (лівопівкульовий) спосіб побудови ментальних репрезентацій перекладачем цього типу ДКС

Перекладачі з тактильно-кінестетичним ДКС локалізували в центрі семантичного простору тексту одиницю *старець*, що викликано, як видається, семантикою суб'єкта – істоти, який може мати інструментальний (маніпулятивний) вплив на об'єкт.

Загалом корені таких спільних перекладацьких рішень лежать в універсальному способі представлення мозком перекладача як семіотичної особистості в ментальному просторі найпростішої (найекономнішої пропозиційної) схеми відношення «агенс – дія – пацієнс» або «суб'єкт – дія – об'єкт». У нашому випадку всі три одиниці без ускладнень «вписуються» в цю схему: в загальному контексті суб'єктом дії може бути «старець», дією – «молитися», на роль об'єкта цієї дії може претендувати одиниця «книжка». Утім таке уявлення не цілком стосується досліджуваних нами текстів, хоча й може, бодай частково, прояснити конкретний вибір представниками кожної з трьох груп. Їхній вибір, вочевидь, не можна кваліфікувати як свідомий, позаяк він спричинений метакогнітивним чинником модальності кодування вербальної інформації.

Уже окреслені одиниці, установлені через КА, є *семантичними універсаліями* перекладу цього фрагмента художнього твору, формуючи змістові віхи або вузли в мережі відношень описуваної автором позалінгвальної реальності. Якісне наповнення семантичного простору тексту першоджерела мають, на нашу думку, обов'язково враховувати перекладачі під час транскодування, адже зміст і форма, за висловом Г. П. Кочура, мають гармонійно поєднуватись, оскільки лише за такого поєднання можна досягти справжнього художнього ефекту [Григорій Кочур 2008]. Інакше кажучи, аби досягнути адекватного перекладу, схожого, хоча б частково на оригінал, ця інформація повинна бути за будь-яких умов збережена в перекладі, оскільки вона належить до інваріантної тематичної макроструктури тексту. Насамкінець, зауважимо, що виявлені поодинокі випадки схожості з авторськими семантичних, граматичних й стилістичних структур, відтворених конкретним перекладачем у ВТ, розцінюємо як наслідок психотипової сумісності за емоційно-афективними (КС, ДКС), когнітивним й конативним параметрами двох особистостей – творця та співтворця, ким у дійсності є перекладач твору красного письменства.

ВИСНОВКИ

Переклад – багатоаспектний аналітико-синтетичний психолінгвістичний процес установаження міжсеміотичного контакту різномовних комунікативних партнерів. Варто лишень уявити, наскільки комплекснішим і розмаїтішим цей процес виглядатиме в разі перекладу художнього, адже останній – це особливий вид творчої діяльності, комунікативної взаємодії *особистостей* перекладача й автора за посередництвом тексту, де перекладач є активним діячем та його співтворцем.

Здійснена нами спроба психолінгвістичного вивчення механізмів перекладу художніх творів на основі моделювання його перебігу в голові інтерпретатора, а також через зіставлення з першотвором перекладацьких версій являє цінність через те, що дає змогу дослідникам заглибитися до когнітивної й емоційної сфер інтелекту перекладачів, їхнього суб'єктивного ставлення до світу автора й виявити спільні стратегії мисленнєво-мовленнєвої діяльності під час їхньої взаємодії з авторським «Я» через текст.

Побудована на засадах когнітивізму й конекціонізму з урахуванням функціональної асиметрії півкуль головного мозку психолінгвістична модель художнього перекладу дає змогу трактувати перекладацьку діяльність як комплексну взаємодію двох способів інтерпретації першотвору – алгоритмічного й евристичного. Ці останні визначають загальні та емпіричні психолінгвістичні універсалії перекладу художнього тексту. Загальні універсалії охоплюють когнітивно-інтерпретаційні, комунікативно-продукційні й нейролінгвістичні закономірності. Останні полягають у різній мовленнєвій спеціалізації ділянок кори півкуль головного мозку, які беруть участь у породженні й обробці інформації. Так, для «правопівкульового» мислення перекладача характерна участь у процесах швидкого перероблення невербальних, предметно-образних даних. Ділянки правої півкулі головного мозку «відповідальні» за інтуїтивно-цілісне, тобто гештальтне уявлення віртуальної дійсності,

описаної текстом-оригіналом. «Лівопівкульове» мислення, натомість, охоплює логічні операції, відповідальне за семіотичну обробку тексту на основі осмислених, раціональних схем, алгоритмів і послідовних процедур. Залучення до «роботи» більшою чи меншою мірою кожної з півкуль мозку залежить від характеру ВТ.

Емпіричні універсалії включають процедурні, когнітивно-дискурсивні й метаперекладацькі. Загальні універсалії підпорядковані жорсткому правилу покрокових операцій аналізу ВТ та синтезу ПТ: вони детерміновані самим процесом перекладу. Емпіричні універсалії перекладу тлумачаться в контексті ймовірного вибору конкретної *стратегії* перекладу, яка за своєю природою завжди евристична. Набір однакових стратегій і формує конкретний вид емпіричної універсалії.

Метаперекладацькі універсалії формують окрему групу емпіричних фоносемантичних закономірностей, стосуючись емоційно-естетичного аспекту сприйняття групами різномовних респондентів оригінального поетичного твору та його декількох перекладацьких версій. Зафіксована значуща залежність процедурних і когнітивно-дискурсивних емпіричних універсальних стратегій від когнітивного стилю перекладача, домінантного каналу сприйняття ним інформації ВТ і показників вербальної креативності. Когнітивний стиль перекладача представлений аналітичним і синтетичним та аналітико-синтетичним (проміжним) типами з полюсами «імпульсивність – рефлексивність», «вузький – широкий діапазон еквівалентності»; домінантний канал сприйняття інформації – візуалами, аудіалами й кінестетиками.

Процедурні універсалії, визначені через інтроспективний аналіз, включають когнітивно-інтерпретаційні, метакогнітивні та комунікативно-продукційні. Перекладачі з аналітичним когнітивним стилем («вузький діапазон еквівалентності») демонструють спільну тенденцію до застосування стратегії локальної когерентності тексту, виявом якої є вищий показник відтворення дискурсивних маркерів локальної зв'язності тексту. Ця універсалія засвідчує краще координування і керування ними логічною структурою художнього тексту.

Зміст висловів, які комунікують події, легше декодується й відтворюється синтетиками, оскільки в них домінує конкретно-

образний спосіб репрезентації інформації. Вислови, що містять високий рівень абстракції, предикатно-аргументні відношення, краще відтворюють перекладачі-аналітики, що підтвердилося під час процедури «думай уголос». У фазі аналізу синтетики більше покладалися на зовнішній стимул, важко диференціюючи деталі описуваної ситуації, частіше вдавалися до візуалізації змісту речень під час інтерпретації. Перекладачі-аналітики, натомість, керувалися власним досвідом, із меншими зусиллями вичленовували деталі й розмежувальні ознаки об'єкта описуваної ситуації.

Психолінгвістичні універсальні стратегії «поведінки» виявлялися в тенденції візуалізувати в ментальному просторі описувані події. Цей феномен добре інтегрується в конекціоністський блок, відбитий у сконструйованій нами моделі художнього перекладу. Така перекладацька стратегія керується мозковим механізмом одночасної та «спеціальної» репрезентації інформації: на миттєві (інтуїтивні) рішення покладалися здебільшого візуали.

Серед когнітивно-дискурсивних *S*-універсалій найпоширенішими є зменшення питомої ваги повторів та спрощення синтаксичних структур і наближення їх до норм цільової мови в перекладах інтерпретаторів-аналітиків. Перекладачі – носії синтетичного когнітивного стилю із полюсом «широкий діапазон еквівалентності» – частіше вдавалися до стратегій організації тематичної макроструктури тексту, що засвідчило максимальне збереження ними дискурсивних маркерів глобальної когерентності. Перекладачі аналітичного когнітивного стилю з полюсами «рефлексивність» та «вузький діапазон еквівалентності», а також проміжного (аналітико-синтетичного) когнітивного стилю виявили універсальну стратегію спрощення на стилістичному рівні тексту.

Експлікація як ще одна когнітивно-дискурсивна *S*-універсалія підтвердилася в нашому емпіричному дослідженні на синтаксичному рівні. Близько 90 % перекладачів виявили стійку тенденцію до експлікації синтаксичних зв'язків між реченнями: вони вводили до тексту сполучники й дискурсивні маркери локальної текстової когерентності частіше, ніж це було зафіксовано в структурі першотвору. Така універсальна стратегія в понад двох третинах випадків (68 %) властива була представникам аналітичного

когнітивного стилю із полюсом «рефлексивність» і «вузький діапазон еквівалентності».

Збільшення обсягу ПТ як наступний вид універсалій було виявлено в респондентів, які тяжіють до синтетичного когнітивного стилю полюсу «широкий діапазон еквівалентності» з високим коефіцієнтом вербальної креативності (понад 0,6). Такі види когнітивно-дискурсивних *S*-універсалій, як спрощення на синтаксичному й лексичному рівнях, а також експлікація когерентних зв'язків та зменшення числа повторів у ПТ, виявлені в перекладних версіях носіїв аналітичного стилю обох полюсів з достатнім рівнем вербальної креативності. Наступною когнітивно-дискурсивною *S*-універсалією є метакогнітивна універсалія, спільна для представників синтетичного когнітивного стилю протилежних полюсів, стратегія спрощення складних речень, яку пояснюємо почасти «гештальтністю» їхнього мислення, яке тяжіє до породження словесно менш обтяжених, простіших синтаксичних структур.

Викладені дані, без сумніву, не вичерпують усіх аспектів досліджуваного об'єкта. Сподіваємося водночас, що дослідження є ще одним внеском до перекладознавства та психолінгвістики, окреслюючи можливі «зони перетину» цих авторитетних галузей науки. Перспективним видається дослідження *T*-універсалій на матеріалі української мови, їхня обробка, класифікація і збереження в електронному форматі на основі зіставного аналізу корпусів перекладних текстів та текстів – продуктів носіїв цих цільових мов, що, безперечно, потребує докладення значних зусиль та часу. Водночас така праця, сподіваємося, принесе користь майбутнім і теперішнім перекладачам в аспекті уникнення небажаних стратегій та застережень під час їхньої роботи над перекладами художніх творів, які повинні бути адекватними оригіналу, маючи природне звучання мовою-рецептором.

ДОДАТКИ

Додаток А

Озимандіас

З країв далеких путник повертає
І каже: «Велет кам'яний стоїть
В пустині; ніг вже ані рук немає,
І збоку голова в піску лежить.
Та на лиці гордий безмірно вид,
Залізна воля і погорда злая,
Що топче скутий невольницький світ, –
Усе те в рисах кам'яних триває.
А вшоді напис вкований в граніт:
«Я Озимандіас, цар всіх царів, –
Глядіть, раби, на мене і тремтіть!»
Нічого більш. Мертва, суха, німая
Пустиня грає хвилями пісків
І звільна, стиха камінь заливає». *Переклав Іван Франко*

Мандрівника в пустелі я зустрів.
Він мовив: «Там лежать в піску сипкому
Уламки постаті. Погорду й гнів
Незгаслий зір несе всім і нікому.
Розколина розбила вигин брів,
Та посмішка зневажлива й велична
Пережила і скульптора, й того,
Хто всім жадав погрожувати вічно.
На постаменті кілька слів стоїть:
«Я Озимандія, я цар всього.
До ніг моїх схиляйтесь і тремтіть!»
Оце й усе. Навкруг самі руїни,
В піску колос повержений лежить,
І звідусіль пісок на нього рине». *Переклав Віктор Коптілов*

Стрів подорожнього я з дальньої країни.
Казав він: двоє ніг без тулуба стирчать,
Камінні, й побіч них, в піску, – лице камінне.
У стертих рисах ще лишилася печать
Жорстокості, страшна зневага й лють зухвала.
Як добре відтворить зумів те все різьбар
У брилі, що й його в віках перетривала,
І серце, де палав цих пристрастей пожар.
Помітні ще й слова пихаті та недобрі:
«Я – Озимандія, я над царями цар.
Дивуйтеся мені, могутні і хоробрі,
Жахайтесь і тремтіть: оце мої діла!»
Навколо порожньо. І тільки ген під обрій
Пустеля смугою німих пісків лягла. *Переклав Григорій Кочур*

Додаток Б

Таблиця Б.1

Результати кореляційного аналізу програмою SPSS твору «Ozymandias» та його трьох українських версій

		SHELLEY	KOPTILOV	FRANKO	KOCHUR
SHELLEY	Pearson Correlation	1	,040	,153(**)	,029
	Sig. (2-tailed)	.	,447	,003	,573
	N	372	372	372	372
KOPTILOV	Pearson Correlation	,040	1	-,086	,283(**)
	Sig. (2-tailed)	,447	.	,092	,000
	N	372	384	384	384
FRANKO	Pearson Correlation	,153(**)	-,086	1	,023
	Sig. (2-tailed)	,003	,092	.	,651
	N	372	384	384	384
KOCHUR	Pearson Correlation	,029	,283(**)	,023	1
	Sig. (2-tailed)	,573	,000	,651	.
	N	372	384	384	384

Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Таблиця Б.2

Результати кореляційного аналізу програмою SPSS твору «Ozymandias» П. Б. Шеллі та його трьох українських версій за параметром семантичної близькості

	Correlation between Vectors of Values			
	SHELLEY	KOPTILOV	FRANKO	KOCHUR
SHELLEY	,000	,040	,153	,029
KOPTILOV	,040	,000	-,081	,289
FRANKO	,153	-,081	,000	,024
KOCHUR	,029	,289	,024	,000

This is a similarity matrix.

Таблиця Б.3

**Результати двофакторного аналізу програмою SPSS
твору «Ozymandias» П. Б. Шеллі
Rotated Factor Matrix(a)**

	Factor	
ПОЗИТИВ	,725	,359
КРАСА	,755	,345
ПРИЄМНІС	,760	,412
ВЕСЕЛІСТ	,607	,018
СИЛА	,270	,816
ВЕЛИЧ	,080	,996
ВАЖКІСТЬ	,023	,416
ГРУБІСТЬ	-,270	,029
ШВИДКІСТ	,761	,264
АКТИВНІС	,857	,202
ДИНАМІЧН	,732	,402
РУХЛИВІС	,557	-,057

Extraction Method: Maximum Likelihood. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a Rotation converged in 3 iterations.

Таблиця Б.4

**Результати двофакторного аналізу програмою SPSS
перекладу І. Франка першотвору «Ozymandias»
Rotated Factor Matrix(a)**

	Factor	
ПОЗИТИВ	,245	,404
КРАСА	,370	,847
ПРИЄМНІС	,035	,773
ВЕСЕЛІСТ	,407	,036
СИЛА	,926	,106
ВЕЛИЧ	,313	,035
ВАЖКІСТЬ	,069	-,221
ГРУБІСТЬ	,151	,043
ШВИДКІСТ	,207	-,472
АКТИВНІС	,609	-,478
ДИНАМІЧН	,464	-,265
РУХЛИВІС	,840	-,285

Extraction Method: Maximum Likelihood. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a Rotation converged in 3 iterations.

Таблиця Б.5

**Результати двофакторного аналізу програмою SPSS
перекладу Г. Кочура першотвору «Ozymandias»
Rotated Factor Matrix(a)**

	Factor	
ПОЗИТИВ	,479	,741
КРАСА	,427	,841
ПРИЄМНІС	,106	,994
ВЕСЕЛІСТ	,597	,266
СИЛА	,635	,375
ВЕЛИЧ	,410	,152
ВАЖКІСТЬ	,311	-,409
ГРУБІСТЬ	,539	-,112
ШВИДКІСТ	,813	,101
АКТИВНІС	,791	,085
ДИНАМІЧН	,809	,140
РУХЛИВІС	,673	,299

Extraction Method: Maximum Likelihood. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a Rotation converged in 3 iterations.

Таблиця Б.6

**Результати двофакторного аналізу програмою SPSS
перекладу В. Коптілова першотвору «Ozymandias»
Rotated Factor Matrix(a)**

	Factor	
ПОЗИТИВ	,428	,903
КРАСА	,593	,513
ПРИЄМНІС	,468	,585
ВЕСЕЛІСТ	,320	,386
СИЛА	,419	,287
ВЕЛИЧ	,286	,454
ВАЖКІСТЬ	-,141	,457
ГРУБІСТЬ	,035	,218
ШВИДКІСТ	,584	,227
АКТИВНІС	,855	,224
ДИНАМІЧН	,933	-,026
РУХЛИВІС	,894	,105

Extraction Method: Maximum Likelihood. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a Rotation converged in 3 iterations.

Додаток В

The Testament

Dig my grave and raise my barrow
By the Dnieper-side
In Ukraina, my own land,
A fair land and wide.
I will lie and watch the cornfields,
Listen through the years
To the river voices roaring,
Roaring in my ears.

When I hear the call
Of the racing flood,
Loud with hated blood,
I will leave them all,
Fields and hills; and force my way
Right up to the Throne
Where God sits alone;
Clasp His feet and pray...
But till that day
What is God to me?

Bury me, be done with me,
Rise and break your chain,
Water your new liberty
With blood for rain.
Then, in the mighty family
Of all men that are free,
May be sometimes, very softly
You will speak of me?

*Translated by E. L. Voynich
London, 1911*

My Testament

When I am dead, bury me
In my beloved Ukraine,
My tomb upon a grave mound high
Amid the spreading plain,
So that the fields, the boundless steppes,
The Dnieper's plunging shore
My eyes could see, my ears could hear
The mighty river roar.

When from Ukraine the Dnieper bears
Into the deep blue sea
The blood of foes ... then will I leave
These hills and fertile fields –
I'll leave them all and fly away
To the abode of God,
And then I'll pray ... But till that day
I nothing know of God.

Oh bury me, then rise ye up
And break your heavy chains
And water with the tyrants' blood
The freedom you have gained.
And in the great new family,
The family of the free,
With softly spoken, kindly word
Remember also me.

*Translated by John Weir
Toronto, 1961*

Таблиця В.1

**Результати кореляційного аналізу програмою SPSS
твору Тараса Шевченка «Заповіт» та його двох англомовних версій за
параметром семантичної близькості**

		SHEVCHEN	WEIR	VOYNICH
SHEVCHEN	Pearson Correlation	1	,038	-,002
	Sig. (2-tailed)	.	,424	,971
	N	438	438	438
WEIR	Pearson Correlation	,038	1	,032
	Sig. (2-tailed)	,424	.	,510
	N	438	438	438
VOYNICH	Pearson Correlation	-,002	,032	1
	Sig. (2-tailed)	,971	,510	.
	N	438	438	438

Слово про Ігорів похід (фрагмент)

Тексти перекладу:

І квилить, плаче Ярославна
В Путивлі рано на валу:
Вітрило-вітре мій єдиний,
Легкий, крилатий господине!
Нащо на дужому крилі
На вої любії мої,
На князя, ладо моє миле,
Ти ханові метаєш стріли?
Не мало неба, і землі,
І моря синього. На морі
Гойдай насади-кораблі.
А ти, прелютій... Горе! Горе
Моє веселіє украв,
В степу на тирсі розібгав.

Переклав Т. Г. Шевченко

Ярославна плаче на горожі
у Путивлі, в передранній тьмі:
– Ой, Вітрило-Вітре! Чом вороже
повіваєш легкими крильми?
Чом несеш ти зливу необорну
половецьких стріл на руську рать?
Чи тобі не вистачить простору
угорі під хмарами гулять?
Чи тобі замало, легковію,
колихати в морі кораблі?
Чом розкидав ти мою надію
по степу, на білі ковилі? *Переклала Н. Забіла*

Ой у Путивлі на мурові зрана
Ще й яснее сонце не вставало,
– Як Ярославна гірко плакала-ридала,
Словами промовляла:

«Вітре, – каже, – буйнее вітрило!

Чи то ж тобі мої сльози милі?

Нащо ж вієш, вієш-завіваєш,

Нащо ханові стріли хапаєш,

На легкому крилі піднімаєш,

В військо мого князя пускаєш?

Хіба тобі немає простору

Віятися попід небосклоном,

Сині хвилі в морі піднімати,

Кораблі на хвилях гойдати?

Нащо ж мою радість розвіваєш –

На шовковій траві розстилаєш?» *Переклав Панас Мирний*

Додаток Е

Franny
(*fragment*)*J. D. Salinger*

“What’s the book?” Lane asked.

Franny literally jumped. She looked down at the disorderly little pile of handbag freight on the tablecloth. “What book?” she said. “This, you mean?” She picked up the little clothbound book and put it back into her handbag. “Just something I brought to look at on the train”.

“Let’s have a look. What is it?” Franny didn’t seem to hear him. She opened her compact again and took another quick glance into the mirror. “God”, she said. Then she cleared everything – compact, billfold, laundry bill, toothbrush, a tin of aspirins, and a gold plated swizzle stick – back into her handbag. “I don’t know why I carry that crazy gold swizzle stick around”, she said. “A very corny boy gave it to me when I was a sophomore, for my birthday. He thought it was such a beautiful and inspired gift, and he kept watching my face while I opened the package. I keep trying to throw it away, but I simply can’t do it. I’ll go to my grave with it”. She reflected. “He kept grinning at me and telling me I’d always have good luck if I kept it with me all times”.

Lane had started in on his frogs’ legs. “What was the book, anyway? Or is it a goddam secret or something?” he asked.

“The little book in my bag?” Franny said. She watched him disjoint a pair of frogs’ legs. Then she took a cigarette from the pack on the table and lit it herself. “Oh, I don’t know”, she said. “It’s something called ‘The Way of a Pilgrim’”. She watched Lane eat for a moment. “I got it out of the library. This man that teaches this Religion Survey thing I’m making this term mentioned it”. She dragged on her cigarette. “I’ve had it out for weeks. I keep forgetting to return it”. “Who wrote it?”

“I don’t know”, Franny said casually. “Some Russian peasant, apparently”. She went on watching Lane eat his frogs’ legs. “He never gives his name. You never know his name the whole time he’s telling the story. He just tells you he’s a peasant and that he’s thirty-three years old and that he’s got a withered arm. And that his wife is dead. It’s all in the eighteen-hundreds”.

Lane had just shifted his attention from the frogs’ legs to the salad. “Any good?” he said. “What’s it about?”

“I don’t know. It’s peculiar. I mean it’s primarily a religious book. In a way, I suppose you could say it’s terribly fanatical, but in a way it isn’t. I mean it starts out with this peasant – the pilgrim – wanting to find out what it means in the Bible when it says you should pray incessantly. You know. Without stopping. So he starts out walking all over Russia looking for somebody who can tell him *how* to pray inces-

santly. And what you should say if you do.” Franny seemed intensely interested in the way Lane was dismembering his frogs’ legs. Her eyes remained fixed on his plate as she spoke. “All he carries with him is this knapsack filled with bread and salt. Then he meets this person called a starets – some sort of terribly advanced religious person – and the starets tells him about a book called the ‘Philokalia’. Which apparently was written by a group of terribly advanced monks who sort of advocated this really incredible method of praying. Anyway, so the pilgrim learns how to pray the way these very mystical persons say you should. Then he goes on walking all over Russia, meeting all kinds of absolutely marvelous people and telling them how to pray by this incredible method. I mean that’s really the whole book”.

“I hate to mention it, but I’m going to reek of garlic”, Lane said.

“He meets this one married couple, on one of his journeys, that I love more than anybody I ever read about in my entire life”, Franny said. “He’s walking down a road somewhere in the country, with his knapsack on his back, when these two tiny children run after him, shouting, ‘Dear little beggar! Dear little beggar! You must come home to Mummy. She likes beggars’. So he goes home with the children, and this *really* lovely person, the children’s mother, comes out of the house all in a bustle and insists on helping him take off his dirty old boots and giving him a cup of tea. Then the father comes home, and apparently he loves beggars and pilgrims, too, and they all sit down to dinner. And while they’re at dinner, the pilgrim wants to know who all the ladies are that are sitting around the table, and the husband tells him that they’re all servants but that they always sit down to eat with him and his wife because they’re sisters in Christ”. Franny suddenly sat up a trifle straighter in her seat, self-consciously. She watched Lane butter a piece of bread. “Anyway, after that, the pilgrim stays overnight, and he and the husband sit up till late talking about this method of praying without ceasing. The pilgrim tells him how to do it. Then he leaves in the morning and starts out on some more adventures. He meets all kinds of people – I mean that’s the whole book, really – and he tells all of them how to pray by this special way”.

Lane nodded. He cut into his salad with his fork. “I hope to God we get time over the weekend so that you can take a quick look at this goddam paper I told you about”, he said. “I don’t know. I may not try to publish it – but I’d like you to sort of glance through it while you’re here”.

“I’d love to”, Franny said. She watched him butter another piece of bread. “You might like this book”, she said suddenly. “It’s so simple, I mean”.

“Sounds interesting. You don’t want your butter, do you?”

“No take it. I can’t lend it to you, because it’s way overdue already, but you could probably get it at the library here. I’m positive you could”.

“You haven’t touched your goddam sandwich”, Lane said suddenly. “You know that?”

Franny looked down at her plate as if it had just been placed before her. “I will in a minute,” she said. She sat still for a moment, holding her cigarette, but without dragging on it, in her left hand, and with her right hand fixed tensely around the base of the glass of milk. “Do you want to hear what the special method of praying was that the starets told him about?” she asked. “It’s really sort of interesting, in a way”.

Lane cut into his last pair of frogs’ legs. He nodded. “Sure”, he said. “Sure”.

“Well, as I said, the pilgrim – this simple peasant – started the whole pilgrimage to find out what it means in the Bible when it says you’re supposed to pray without ceasing. And then he meets this starets – this very advanced religious person I mentioned”. Franny stopped suddenly to reflect, to organize. “Well, the starets tells him about the Jesus Prayer first at all. ‘Lord Jesus Christ, have mercy of me’. And he explains to him that those are the best words to use when you pray.” Franny paused to reflect again. She was no longer looking at Lane’s plate but over his shoulder. “Anyway”, she went on, “the starets tells the pilgrim that if you keep saying that prayer over and over again the it becomes self-active. Something *happens* after a while. I don’t know what, but something happens, and the words get synchronized with the person’s heartbeats, and then you’re actually praying without ceasing. You do it to purify your whole outlook and get an absolutely new conception of what everything’s about”.

Lane had finished eating. Now, as Franny paused again, he sat back and lit a cigarette and watched her face. She was still looking abstractedly ahead of her, past his shoulder, and seemed scarcely aware of his presence.

“But the thing is, the marvellous thing is when you first start doing it, you don’t even have to have *faith* in what you’re doing. In other words, nobody asks you to believe a single thing when you first start it. You don’t even have to think about what you’re saying, the starets said. All you have to have in the beginning is quantity. Then, later on, it becomes quality by itself. He says that any name of God – any name at all – has this peculiar, self-active power of its own, and; it starts working after you’ve started it up.”

Lane sat rather slouched in his chair, smoking, his eyes narrowed attentively at Franny’s face. Her face was still pale, but it had been paler at other moments since the two had been in Sickler’s.

“As a matter of fact, that makes absolute sense,” Franny said, “because in the Nembutsu sects of Buddhism, people keep saying *Namu Amida Butsu*’ over and over again – which means ‘Praises to the Buddha’ or something like that – and that *same thing* happens. The exact same – ...”

“You actually believe that stuff, or what?”

Franny reached for the pack of cigarettes and took one out. “I didn’t say I believed it *or* didn’t believe it”, she said, and scanned the table for the matches. “I said it was fascinating.” She accepted a light from Lane. “I just think it’s a terribly

peculiar coincidence”, she said, exhaling smoke, «that you keep running into that kind of advice – I mean if you repeat the name of God incessantly, something *happens*. Even in India. In India, they tell you to meditate on the ‘Om’, which means the same thing, really, and the exact same result is supposed to happen. So I mean you can’t just rationalize it away without even”.

“What is the result?” Lane said shortly.

“What?”

“I mean what is the result that’s supposed to follow? All this synchronization business and mumbo-jumbo. You get heart trouble? I don’t know if you know it, but you could do yourself a great deal of real –...”

“You get to see God. Something happens in some absolutely nonphysical part of the heart – if you ever took any Religion – and you see God, that’s all.” She flicked her cigarette ash self-consciously, just missing the ashtray. She picked up the ash with her fingers and put it in. “And don’t ask me who or what God is. I mean I don’t even know if He exists. When I was little I used to think – ...” She stopped. The waiter had come to take away the dishes.

“You want some dessert, or coffee?” Lane asked.

ДОДАТОК Ж

Таблиця Ж.1

Результати кореляційного аналізу програмою *SPSS* за лексичним параметром фрагмента першотвору Дж. Селінджера «Franny»

		NWORDS	LEXVAR	LEXDENSI	READABIL
NWORDS	Pearson Correlation	1	-,196	-,216	-,113
	Sig. (2-tailed)	.	,226	,181	,488
	N	40	40	40	40
LEXVAR	Pearson Correlation	-,196	1	,976(**)	,528(**)
	Sig. (2-tailed)	,226	.	,000	,000
	N	40	40	40	40
LEXDENSI	Pearson Correlation	-,216	,976(**)	1	,548(**)
	Sig. (2-tailed)	,181	,000	.	,000
	N	40	40	40	40
READABIL	Pearson Correlation	-,113	,528(**)	,548(**)	1
	Sig. (2-tailed)	,488	,000	,000	.
	N	40	40	40	40

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Таблиця Ж.2

Середньогрупові результати аналізу програмою *SPSS* за стилістичним параметром 40 українських перекладів фрагмента першотвору Дж. Селінджера «Franny»

	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
NSENTENC	40	144,00	191,00	169,7750	10,48194
AVERWDEN	40	8,18	11,00	9,4780	,65726
DMGGLOBAL	40	13,00	54,00	27,4500	9,33136
PRAGMARK	40	18,00	56,00	34,8250	9,69242
Valid N (listwise)	40				

Таблиця Ж.3

**Середньогрупові результати аналізу програмою SPSS
за лексичним параметром 40 українських перекладів
фрагмента першотвору Дж. Селінджера «Franny»**

	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
NWORDS	40	1450,00	1719,00	1611,10	62,35621
LEXVAR	40	21,40	24,20	22,8325	,63826
LEXDENSI	40	,43	,48	,4568	,01289
READABIL	40	4,87	6,76	5,9388	,49683
Valid N (listwise)	40				

Таблиця Ж.4

**Середньогрупові результати аналізу програмою SPSS
за синтаксичним параметром 40 українських перекладів
фрагмента першотвору Дж. Селінджера «Franny»**

Syntactical parameters
Descriptive Statistics

	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
NCOORDIN	40	58,00	101,00	79,2250	10,26192
NSUBORDI	40	52,00	118,00	90,2250	10,02941
COHESIOQ	40	,55	,79	,6443	,05203
Valid N (listwise)	40				

Таблиця Ж.5

**Середньогрупові результати аналізу програмою SPSS
за синтаксичним параметром 40 українських перекладів
діалогу у фрагменті першотвору Дж. Селінджера «Franny»**

	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
NSENTENC	40	103,00	139,00	121,4250	8,39990
EMBOLAQ	40	1,15	4,62	2,7890	,69641
MEANWSEN	40	8,71	11,22	10,0278	,65879
DMGGLOBAL	40	12,00	38,00	24,7000	6,57579
Valid N (listwise)	40				

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авакян А. А. Механизмы и стратегии понимания и перевода иноязычного текста (на материале анализа вариантов перевода научно-популярного текста на английском языке) : автореф. дис. канд. филол. наук : 10.02.19 / Асия Альтафовна Авакян. - Уфа, 2008. - 32 с.
2. Айзенк Г. Новые тесты IQ / Г. Айзенк : пер. К. Савельев. – М. : Эксмо, 2005. – 192 с.
3. Алдер Г. НЛП в действии / Г. Алдер. – СПб. : Питер, 2002. – 192 с.
4. Алексеева И. С. Основы теории перевода / И. С. Алексеева. – СПб. : Ин-т иностр. языков, 1998. – 140 с.
5. Алексеева И. С. Профессиональный тренинг переводчика / И. С. Алексеева. – СПб. : Союз, 2001. – 288 с.
6. Андерсон Дж. Когнитивная психология / Дж. Андерсон. – СПб. : Питер, 2002. – 496 с.
7. Андриевская В. В. Особенности словесных ассоциаций как фактор построения предложения / В. В. Андриевская // Исследования языка и речи. – М. : [б. и.], 1971. – С. 111–116.
8. Артемьева Е. Ю. Основы психологии субъективной семантики / Е. Ю. Артемьева. – М. : Смысл, 1999. – 352 с.
9. Асмолов А. Г. По ту сторону сознания: методологические проблемы неклассической психологии / А. Г. Асмолов. – М. : Смысл, 2002. – 480 с.
10. Ахутина Т. В. Модель порождения речи Леонтьева–Рябовой: 1967–2005 / Т. В. Ахутина // Психология, лингвистика и междисциплинарные связи : сб. науч. работ к 70-летию А. А. Леонтьева / под ред. Т. В. Ахутиной, Д. А. Леонтьева. – М. : Смысл, 2008. – С. 79–104.
11. Бакиров А. НЛП : Роли, которые играют люди / А. Бакиров. – М. : Питер, 2002. – 160 с.
12. Балабан О. О. До проблеми мовних універсалій у сучасній лінгвістиці / О. О. Балабан // Наук. вісн. к-ри ЮНЕСКО КДЛУ. Сер. : Філологія. Педагогіка. Психологія. – Вип. 3А. – К. : Вид. центр КДЛУ, 2000. – С. 306–310.
13. Балонов Л. Я. Слух и речь доминантного и недоминантного полушарий / Л. Я. Балонов, В. Л. Деглин. – Л. : Наука, 1976. – 218 с.
14. Бархударов Л. С. Язык и перевод. Вопросы общей и частной теории перевода / Л. С. Бархударов. – М. : Междунар. отношения, 1975. – 240 с.
15. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М. : Искусство, 1979. – 423 с.
16. Белова А. Д. Лингвистические аспекты аргументации : монография / А. Д. Белова. – Киев : Изд-во Киев. нац. ун-та им. Т. Шевченко, 1997. – 300 с.
17. Беляев Б. В. Психологический анализ процесса языкового перевода / Б. В. Беляев // Иностр. яз. в высш. шк. – Вып. II. – М. : Росвузиздат, 1963. – С. 160–173.
18. Белянин В. П. Основы психолингвистической диагностики. Модели мира в литературе : монография / В. П. Белянин. – М. : Тривола, 2000. – 248 с.

19. Белянин В. П. Введение в психолингвистику / В. П. Белянин. – М. : ЧеРо, 2001. – 128 с.
20. Белянин В. П. Психолингвистика / В. П. Белянин. – М. : Флинта, 2008. – 232 с.
21. Белянин В. П. Психолингвистические аспекты художественного текста / В. П. Белянин. – М. : МГУ, 1988. – 120 с.
22. Беляков О. О. Логіка алогічного: особливості читацького сприйняття роману Дж. Джойса «Тризна за Фінеганом» / О. О. Беляков // Філол. студії. – Луцьк : Волин. акад. дім, 2004. – № 2. – С. 12–21.
23. Беляков О. О. Художнє моделювання змінених станів свідомості (на матеріалі творів Дж. Джойса і В. Фолкнера) / О. О. Беляков // Філол. студії. – Луцьк : Волин. акад. дім. – 2004. – № 4. – С. 282–288.
24. Блумфилд Л. Язык / Л. Блумфилд : пер. с англ. Е. С. Кубряковой, В. П. Мурат. – М. : Прогресс, 1968. – 607 с.
25. БПС : Большой психологический словарь / под. ред. Б. Г. Мещерякова, В. П. Зинченко. – М. : Прайм Еврознак, 2003. – 672 с.
26. Бодуэн де Куртене И. А. Избранные труды по общему языкознанию / И. А. Бодуэн де Куртене. – Т. 1. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – 385 с.
27. Брудный А. А. Понимание как философско-психологическая проблема / А. А. Брудный // Вопр. философии. – 1975. – № 10. – С. 109–117.
28. Бублейник Л. В. Особливості художнього мовлення : навч. посіб. [зі спецкурсу] / Л. В. Бублейник – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. – 177 с.
29. Бублейник Л. В. Проблематика художнього перекладу: семантико-стилістичні аспекти : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Л. В. Бублейник. – Луцьк : ВІЕМ, 2009. – 68 с.
30. Букреева Л. Л. Об адекватности художественного образа в оригинале и переводе / Л. Л. Букреева, С. Д. Береснев // Филол. науки. – 1986. – № 2. – С. 60–65.
31. Булатецкая Л. И. Топикальность и ее реализация в тексте (на материале английского языка) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Людмила Ивановна Булатецкая. – К., 1985. – 202 с.
32. Булатецька Л. І. Теорія і теоретизація у лінгвістиці / Л. І. Булатецька. – Вінниця : Нова кн., 2004. – 176 с.
33. Бурлачук Л. Ф. Словарь-справочник по психодиагностике / Л. Ф. Бурлачук, С. М. Морозов. – СПб. : Питер, 2004. – 520 с.
34. Ваард, Я. де. На новых языках заговорят (Функциональная эквивалентность в библейских переводах) / Я. де Ваард, Ю. Найда ; ред. пер. с англ. А. А. Алексеев. – СПб. : Рос. библ. о-во, 1998. – 271 с.
35. Васильев С. А. Философский анализ гипотезы лингвистической относительности / С. А. Васильев. – К. : Наук. думка, 1974. – 135 с.
36. Вежбицка А. Метатекст в тексте / А. Вежбицка // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 8. Лингвистика текста. – М. : Прогресс, 1978. – С. 402–421.

37. Веккер Л. М. Психические процессы. Мышление и интеллект / Л. М. Веккер. – Т. 2. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1976. – С. 134.
38. Величковский Б. М. Современная когнитивная психология / Б. М. Величковский. – М. : МГУ, 1982. – 336 с.
39. Виттгенштейн Л. Философские исследования / Л. Виттгенштейн // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 14. – М. : [б.и.], 1985. – С. 79–128.
40. Влахов С. Непереводимое в переводе / С. Влахов, С. Флорин. – М. : Междунар. отношения, 1980. – 352 с.
41. Воробйова Л. М. Психолінгвістичний глосарій / Л. М. Воробйова. – 2-ге вид., доп. – Рівне : Волин. обереги, 2011. – 128 с.
42. Воробьева О. П. Текстовые категории и фактор адресата / О. П. Воробьева. – К. : Вища шк., 1993. – 200 с.
43. Воробйова О. П. Ідея резонансу в лінгвістичних дослідженнях / О. П. Воробйова // Мова. Людина. Світ: до 70-річчя проф. М. П. Кочергана : зб. наук. ст. / відп. ред. Тараненко О. О. – К. : КНЛУ, 2006. – С. 72–86.
44. Вундт В. Психология душевных волнений / В. Вундт // Психология эмоции: Тексты. – М. : [б. и.], 2008. – 95 с.
45. Выготский Л. С. (а) Мышление и речь / Л. С. Выготский. – М. : Лабиринт, 2001. – 368 с.
46. Выготский Л. С. (б) Анализ эстетической реакции: Психология искусства / Л. С. Выготский. – М. : Лабиринт, 2001. – 480 с.
47. Герман И. А. Психолінгвістическіе основания модели перевода / И. А. Герман // Вестн. КрасГУ. Речевое общение (Теоретические и прикладные аспекты речевого общения). – 1998. – Вып. 7 (7). – С. 43–47.
48. Горелов И. Н. Становление функционального базиса речи в онтогенезе / И. Н. Горелов // Становление детской речи. – Саратов : [б. и.], 1996. – Вып. 3. – С. 3–5.
49. Горелов И. Н. Избранные труды по психолінгвістике / И. Н. Горелов. – М. : Лабиринт, 2003. – 320 с.
50. Горелов И. Н. Основы психолінгвістики / И. Н. Горелов, К. Ф. Седов. – 3-е изд. перераб. и доп. – М. : Лабиринт, 2001. – 304 с.
51. Горошко Е. И. Інформаційно-комунікативне общество в гендерном измерении: монографія / Е. И. Горошко. – Харьков : ФЛП Либуркина Л. М., 2009. – 660 с.
52. Грайс Г. П. Логика и речевое общение / Г. П. Грайс // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 16. Лингвистическая прагматика. – М. : Прогресс, 1985. – С. 217–237.
53. Григорій Кочур і український переклад : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ–Ірпінь, 27–29 жовт. 2003 р.) / редкол. : О. Чередниченко (голова), Р. Зорівчак, Л. Коломієць, А. Кочур. – Київ ; Ірпінь : Перун, 2004. – 280 с.

54. Григорій Кочур і художній переклад: життєвими та творчими стежками майстра [Текст] / упоряд. Л. Коломієць. – Черкаси : Брама-Україна, 2008. – 124 с.
55. Гринберг Дж. Меморандум о языковых универсалиях / Дж. Гринберг, Ч. Осгуд, Дж. Дженкинс // Новое в лингвистике. – Вып. 5 : Языковые универсалии. – М. : Прогресс, 1970. – С. 31–44.
56. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1984. – 396 с.
57. Дарчук Н. П. Комп'ютерна лінгвістика (автоматичне опрацювання тексту) / Н. П. Дарчук. – К. : Вид.-полігр. центр «Київ. ун-т», 2008. – 351 с.
58. Дегтерева Т. А. Формы проявления семасиологических законов / Т. А. Дегтерева // Законы семантического развития в языке. – М. : [б. и.], 1961. – С. 3–22
59. Дейк Т. А., ван. Вопросы прагматики текста / Т. ван Дейк // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 8 : Лингвистика текста. – М. : Прогресс, 1978. – С. 259–336.
60. Дейк Т., ван. Стратегии понимания связного текста / Т. ван Дейк, В. Кинч // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 23 : Когнитивные аспекты языка. – М. : Прогресс, 1988. – С. 153–211.
61. Дейк Т., ван. Язык. Познание. Коммуникация / Т. ван Дейк. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.
62. Демецька В. В. Теорія адаптації: крос-культурні та перекладознавчі проблеми : монографія / В. В. Демецька. – Херсон : МЧП «Норд», 2006. – 378 с.
63. Демьянков В. З. «Теория речевых актов» в контексте современной зарубежной лингвистической литературы (обзор направлений) / В. З. Демьянков // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 17 : Теория речевых актов. – М. : Прогресс, 1986. – С. 223–234.
64. Джонсон-Лэрд Ф. Процедурная семантика и психология значения / Ф. Джонсон-Лэрд // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 23 : Когнитивные аспекты языка. – М. : Прогресс, 1988. – С. 234–257.
65. Долгопольский А. Б. Сохраняемость лексики, универсалии и ареальная типология / А. Б. Долгопольский // Лингвистическая типология и восточные языки : материалы совещания. – М. : Наука, 1965. – С. 189–198.
66. Дружинин В. Н. Психология общих способностей / В. Н. Дружинин. – СПб. : Питер, 2002. – 368 с.
67. Еко У. Роль читача. Дослідження з семіотики текстів / У. Еко ; пер. з англ. М. Гірняк. – Львів : Літопис, 2004. – 384 с.
68. Жаботинская С. А. Частеречная семантика: категориальные архетипы / С. А. Жаботинская // Вісн. Черкас. ун-ту. Сер. : Філол. науки. – 1998. – Вип. 7. – С. 3–14.
69. Жаботинская С. А. Модели репрезентации знаний в контексте различных школ когнитивной лингвистики: интегративный подход / С. А. Жаботинская

- // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. – Сер. : Романо-герман. філологія. – 2009. – № 848. – С. 3–10.
70. Жинкин Н. И. Семиотические проблемы коммуникации животных и человека / Н. И. Жинкин // Теоретические и экспериментальные исследования в области структурной и прикладной лингвистики. – 1973. – С. 60–76.
71. Жинкин Н. И. Речь как проводник информации / Н. И. Жинкин. – М. : Наука, 1982. – 157 с.
72. Жинкин Н. И. Язык. Речь. Творчество: Исследования по семиотике, психолингвистике, поэтике / Н. И. Жинкин. – М. : Лабиринт, 1998. – 366 с.
73. Журавлев А. П. Звук и смысл / А. П. Журавлев. – М. : Просвещение, 1991. – 160 с.
74. Журавлев А. П. Фонетическое значение / А. П. Журавлев. – Л. : ЛГУ, 1974. – 160 с.
75. Залевская А. А. Введение в психолингвистику / А. А. Залевская. – М. : Рос. гос. гуманит. ун-т, 2000. – 382 с.
76. Залевская А. А. Одна из актуальных проблем современной психолингвистики / А. А. Залевская // Психология, лингвистика и междисциплинарные связи : сб. науч. работ к 70-летию А. А. Леонтьева / под ред. Т. В. Ахутиной, Д. А. Леонтьева. – М. : Смысл, 2008. – С. 79–104.
77. Зарицкий М. С. Переклад: створення та редагування / М. С. Зарицкий. – К. : Парламент. вид-во, 2004. – 120 с.
78. Засєкін С. В. Дискурсивні маркери когерентності англомовного діалогічного тексту: когнітивний та прагматичний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Засєкін Сергій Васильович ; Київ. нац. лінгв. ун-т. – К., 2001. – 20 с.
79. Засєкін С. В. Психолінгвістичні аспекти перекладу / С. В. Засєкін. – Луцьк : ВІЕМ, 2006. – 144 с.
80. Засєкіна Л. В. Вступ до психолінгвістики / Л. В. Засєкіна, С. В. Засєкін. – Острого : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2002. – 168 с.
81. Засєкіна Л. В. Психолінгвістична діагностика : навч. посіб. / Л. В. Засєкіна, С. В. Засєкін. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – 188 с.
82. Засєкіна Л. В. Структурно-функціональна організація інтелекту : монографія / Л. В. Засєкіна. – Острого : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2005. – 370 с.
83. Зимняя И. А. Смысловое восприятие речевого сообщения / И. А. Зимняя // Смысловое восприятие речевого сообщения (в условиях массовой коммуникации) / под ред. Т. М. Дридзе, А. А. Леонтьева. – М. : Наука, 1976. – С. 5–33.
84. Зорівчак Р. П. Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія / Р. П. Зорівчак. – Львів : Вид-во при ЛДУ ім. І. Франка «Вища шк.», 1983. – 176 с.

85. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад / Р. П. Зорівчак. – Львів : Вид-во при ЛДУ ім. І. Франка, 1989. – 216 с.
86. Зорівчак Р. П. Концепція вишколу перекладачів в Україні у двадцять першому столітті / Р. П. Зорівчак // Філол. студії. – 2004. – № 4. – С. 467–477.
87. Зорівчак Р. П. Поема-казка «Лис Микита» І. Франка в англomовному світі / Р. П. Зорівчак // Філол. студії. – 2004. – № 1. – С. 41–49.
88. Зорівчак Р. П. Боліти болем слова нашого... / Р. П. Зорівчак. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – 296 с.
89. Казакова Т. А. Практические основы перевода / Т. А. Казакова. – СПб. : Союз, 2000. – 320 с.
90. Казарин В. П. Вера, язык, слово: Филологическая публицистика, публицистика филолога: Заметки крымчанина / В. П. Казарин. – 4-е изд., доп. и дораб. – Симферополь : Крым. арх., 2001. – 94 с.
91. Казарин В. П. Глобализация и проблема сохранения языкового многообразия современного мира / В. П. Казарин. – Симферополь : Крым. арх., 2003. – 18 с.
92. Казарин Ю. В. Проблемы фоносемантики поэтического текста : учеб. пособие / Ю. В. Казарин. – Екатеринбург : Изд-во УрГУ, 2000. – 171 с.
93. Калмикова Л. О. Мовленнєва діяльність як проблема психолінгвістики / Л. О. Калмикова // Психолінгвістика : наук.-теорет. зб. – Вип. 2. – Переяслав-Хмельницький : Переяслав-Хмельниц. ДПУ ім. Г. Сковороди, 2008. – С. 103–112.
94. Кальниченко О. А. Трактат Фрідріха Шлейермахера «Про різні методи перекладу» та його значення для сучасного перекладознавства / О. А. Кальниченко, В. О. Подміногін // Вчені зап. Харк. гуманіт. ін-ту «Народ. укр. акад.». – Т. VIII. – Х. : Око, 2002. – С. 503–523.
95. Карабан В. І. Посібник-довідник з перекладу англійської наукової і технічної літератури на українську мову / В. І. Карабан. – Флоренція ; Страсбург ; Гранада ; Київ : Tempus, 1997. – 317 с.
96. Карабан В. І. Теорія та практика перекладу з української мови на англійську мову : навч. посіб.-довід. : для студ. вищ. закл. освіти / Карабан В. І., Мейс Дж. – Вінниця : Нова кн., 2003. – 608 с.
97. Карасик В. И. Социальный статус человека в лингвистическом аспекте / В. И. Карасик // «Я», «Субъект», «Индивид» в парадигмах современного языкознания. – М. : ИЯ РАН, 1992. – С. 47–74.
98. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М. : Гнозис, 2004. – 390 с.
99. Карпов И. В. Психологическая характеристика процесса понимания и перевода учащимися иностранных текстов / И. В. Карпов // Теория и методика учебного перевода / под ред. К. А. Ганшиной и И. В. Карпова. – М. : Изд-во АНН РСФСР, 1950. – С. 68–83.

100. Киреева З. А. Развитие сознания, детерминированное временем : монография / З. А. Киреева. – Одесса : ВМВ, 2010. – 380 с.
101. Кияк Т. Р. Лингвистические аспекты терминоведения / Т. Р. Кияк. – Киев : УМКВО, 1989. – 103 с.
102. Кияк Т. Р. Загальні особливості науково-технічного перекладу / Т. Р. Кияк // Філол. студії. – 2004. – № 1. – С. 156–159.
103. Кияк Т. Р. Теорія та практика перекладу (німецька мова) : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Т. Р. Кияк, О. Д. Огуй, А. М. Науменко. – Вінниця : Нова кн., 2006. – 592 с.
104. Клюканов И. Э. Динамика межкультурного общения : системно-семиотическое исследование / И. Э. Клюканов. – Тверь : ТГУ, 1998. – 99 с.
105. Клюканов И. Э. Семиоперевод и маркированность межкультурного общения / И. Э. Клюканов // Язык. Сознание. Коммуникация. – М. : Диалог-МГУ, 2000. – С. 30–39.
106. Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування / Т. Ю. Ковалевська. – Одеса : Астропринт, 2001. – 344 с.
107. Ковалевська Т. Ю. Психолінгвістичні особливості політичного дискурсу / Т. Ю. Ковалевська // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. – 2001. – Вип. 33 : Філологічні аспекти дослідження дискурсу. – С. 237–242.
108. Когнитивная психология : учеб. для вузов / под ред. В. Н. Дружинина, Д. В. Ушакова. – М. : ПЕР СЭ, 2002. – 480 с.
109. Коломієць Л. В. Комунікативний та психолінгвістичний аспекти процесу перекладу: критика «моделей процесу» В. Льоршера // Наук. зап. Терноп. держ. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Сер. : Літературознавство. – Тернопіль : ТДПУ, 2000. – Вип. VIII. – С. 84–99.
110. Коломієць Л. В. Моделювання процесу перекладу поетичного тексту й типологізація перекладів / Л. В. Коломієць // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Сер. : Іноз. філологія. – 2000. – Вип. 29. – С. 62–65.
111. Коломієць Л. В. Концептуально-методологічні засади сучасного українського поетичного перекладу (на матеріалі перекладів з англійської, ірландської та американської поезії) : монографія / Л. В. Коломієць. – К. : ВПЦ «Київ. ун-т», 2004. – 522 с.
112. Коломієць Л. В. Тенденції розвитку поетичного перекладу / Л. В. Коломієць // Вісн. Сум. держ. ун-ту. Сер. : Філол. науки. – 2006. – № 11 (95). – С. 162–168.
113. Коломієць Л. В. Прототип феномену Миколи Лукаша в українській перекладацькій культурі 1920 – поч. 1930-х років / Л. В. Коломієць // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. пр. – К. : ВПЦ «Київ. ун-т», 2010. – Вип. 30. – С. 13–18.
114. Комиссаров В. Н. Теория перевода / В. Н. Комиссаров. – М. : Высш. шк., 1990. – 253 с.

115. Комиссаров В. Н. Общая теория перевода / В. Н. Комиссаров. – М. : ЧеРо, Юрайт, 2000. – 136 с.
116. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение / В. Н. Комиссаров. – М. : ЭТС, 2002. – 424 с.
117. Коптилов В. В. Этапы работы переводчика / В. В. Коптилов // Вопросы теории художественного перевода : сб. ст. – М. : Худож. лит., 1971. – С. 148–166.
118. Коптілов В. В. Актуальні питання українського художнього перекладу / В. В. Коптілов. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1971. – 131 с.
119. Коптілов В. В. Першотвір і переклад: роздуми і спостереження / В. В. Коптілов. – К. : Дніпро, 1972. – 216 с.
120. Коптілов В. В. Теорія і практика перекладу / В. В. Коптілов. – К. : Юніверс, 2003. – 280 с.
121. Корунець І. В. Вступ до перекладознавства : підручник / І. В. Корунець. – Вінниця : Нова кн., 2008. – 512 с.
122. Косилова М. Ф. Издержки экономной стратегии мозга / М. Ф. Косилова // Вопр. психологии / под ред. А. М. Матюшкина. – 1990. – № 2. – С. 110–116.
123. Кочерган М. П. До питання про безеквівалентну лексику і лакуни та способи їх компенсації / М. П. Кочерган // Проблеми зіставної семантики : зб. ст. Міжнар. наук. конф. з проблем зіст. семантики / відп. ред. М. П. Кочерган. – К. : [б. в.], 1999. – С. 42–45.
124. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 2006. – 424 с.
125. Красильникова В. Г. Психолінгвістический анализ семантических трансформаций при переводе и литературном пересказе художественного текста : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Варвара Георгиевна Красильникова. – М., 1998. – 20 с.
126. Крилова-Грек Ю. М. Психологічний аналіз тексту з урахуванням особливостей семантичних одиниць мови / Ю. М. Крилова-Грек // Наук. зап. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К. : [б. в.], 2006. – Вип. 29. – С. 7–15.
127. Крилова-Грек Ю. М. Психолінгвістичні особливості перекладу семантичних одиниць іншомовних текстів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / Юлія Михайлівна Крилова-Грек. – К. : Ін-т психології АПН України ім. Г. С. Костюка, 2007. – 19 с.
128. Крупнов В. Н. Лексикографические аспекты перевода : учеб. пособие для ин-тов и ф-тов иностр. яз. / В. Н. Крупнов. – М. : Высш. шк., 1987. – 192 с.
129. Крылов А. А. Практикум по общей, экспериментальной и прикладной психологии / А. А. Крылов, С. А. Маничев. – СПб. : Питер, 2000. – 560 с.
130. КСКТ: Краткий словарь когнитивных терминов / под общ. ред. Е. С. Кубряковой. – М. : МГУ, 1996. – 245 с.

131. Кубрякова Е. С. Номинативный аспект речевой деятельности / Е. С. Кубрякова. – М. : Наука, 1986. – 159 с.
132. Кубрякова Е. С. Части речи с когнитивной точки зрения / Е. С. Кубрякова. – М. : ИЯ РАН, ТГУ, 1997. – 331 с.
133. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова / Рос. акад. наук. Ин-т языкознания. – М. : Языки славян. культуры, 2004. – 560 с. – (Сер. : Язык. Семиотика. Культура).
134. Кудрявцева Н. Гіпотеза лінгвістичної відносності: за і проти / Н. Кудрявцева // Наук. зап. КДПУ ім. В. Винниченка – Сер. : Філол. науки (мовознавство). – 2011. – Вип. 95 (1). – С. 69–75.
135. Кундзіч О. Л. Слово і образ / О. Л. Кундзіч. – К. : Рад. письм., 1966. – 234 с.
136. Кухаренко В. А. Інтерпретація тексту : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / В. А. Кухаренко. – Вінниця : Нова кн., 2004. – 272 с.
137. Кучеренко В. В. Измененные состояния сознания: психологический анализ / В. В. Кучеренко, В. Ф. Петренко, А. В. Россохин // Вопр. психологии. – 1998. – № 3. – С. 70–78.
138. Латышев Л. К. Курс перевода (эквивалентность и способы ее достижения) : учеб. [для студ. высш. учеб. завед.] / Л. К. Латышев. – М. : Международ. отношения, 1981. – 248 с.
139. Латышев Л. К. Технология перевода : учеб. [для студ. высш. учеб. завед.] / Л. К. Латышев. – М. : НВИ-ТЕЗАУРУС, 2001. – 280 с.
140. Латышев Л. К. Структура и содержание подготовки переводчиков в языковом вузе : учеб.-метод. пособ. / Л. К. Латышев, В. И. Провоторов. – 2-е изд., стереотип. – М. : НВИ-ТЕЗАУРУС, 2001. – 136 с.
141. Левин Ю. И. О некоторых чертах плана содержания в поэтических текстах / Ю. И. Левин // Структурная типология языков. – М. : Наука, 1966. – С.199–215.
142. Левицкий А. Э. Функциональные подходы к классификации единиц современного английского языка : монография / А. Э. Левицкий. – Киев : АСА, 1998. – 362 с.
143. Левицкий В. В. Фоносемантическая мотивированность слова / В. В. Левицкий // Вопр. языкознания. – 1994. – № 1. – С. 26–37.
144. Левицкий В. В. Семасиология / В. В. Левицкий. – Винница : Нова кн., 2006. – 512 с.
145. Левицкий А. Е. Стратегії перекладу текстів спортивної тематики з української мови англійською / А. Е. Левицький // Сучасна англійська публіцистика: лінгвістичний аспект / за заг. ред. А. Е. Левицького, С. І. Потапенка. – Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2010. – С. 211–228.
146. Левицкий В. В. Фонетична мотивованість слова / В. В. Левицький // Мовознавство. – 1974. – № 1. – С. 15–27.

147. Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность / А. А. Леонтьев. – М. : Просвещение, 1969. – 214 с.
148. Леонтьев А. А. Психолінгвістический аспект языкового значения / А. А. Леонтьев // Принципы и методы семантических исследований. – М., 1976. – С. 46–73.
149. Леонтьев А. А. Надгробное слово «чистой» лингвистике / А. А. Леонтьев // Лингвистика на исходе XX века: итоги и перспективы : тез. Междунар. конф. – М. : [б. и.], 1995. – Т. 2. – С. 307–308.
150. Леонтьев А. А. Язык и речевая деятельность в общей и педагогической психологии / А. А. Леонтьев. – Воронеж : Изд-во НПО «МОДЭК», 2001. – 448 с.
151. Леонтьев А. А. Основы психолінгвістики : учеб. [для студ. высш. учеб. завед.] / А. А. Леонтьев. – М. : Смысл ; Академия, 2005. – 288 с.
152. Леонтьев А. А. Психолінгвістические единицы и порождение речевого высказывания / А. А. Леонтьев. – 3-е изд. – М. : Едиториал УРСС, 2005. – 312 с.
153. Лосев А. Ф. Знак. Символ. Миф / А. Ф. Лосев. – М. : Изд-во МГУ, 1982. – 479 с.
154. Лотман Ю. М. Семиосфера / Ю. М. Лотман. – СПб. : Искусство СПб, 2004. – 704 с.
155. Лурия А. Р. Язык и сознание / А. Р. Лурия ; под ред. Е. Д. Хомской. – 2-е изд. – М. : Изд-во МГУ, 1998. – 336 с.
156. Лурия А. Р. Лекции по общей психологии / А. Р. Лурия. – СПб. : Питер, 2004. – 320 с.
157. Манакін В. М. Когнітивна лінгвістика та доцільність для сучасного мовознавства / В. М. Манакін // Наук. зап. КДПУ ім. В. Винниченка. Сер. : Філол. науки (мовознавство) : у 2 ч. – 2011. – Вип. 95 (1). – С. 3–6.
158. Марчук Ю. Н. Комп'ютерна лінгвістика / Ю. Н. Марчук. – М. : Восток-Запад, 2007. – 317 с.
159. Минский М. Фреймы для представления знаний / М. Минский / пер. с англ. О. Н. Гринбаума. – М. : Энергия, 1979. – 152 с.
160. Миньяр-Белоручев Р. К. Общая теория перевода и устный перевод / Р. К. Миньяр-Белоручев. – М. : Воениздат, 1980. – 237 с.
161. Мирам Г. Э. Переводные картинки. Профессия: переводчик / Г. Э. Мирам. – К. : Ника, 2001. – 301 с.
162. Моделирование языковой деятельности в интеллектуальных системах / под ред. А. Е. Кибрика, А. С. Нариньяни. – М. : Наука, 1987. – 280 с.
163. Наследов А. Д. Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных : учеб. пособие / А. Д. Наследов. – 2-е изд., испр. и доп. – СПб. : Речь, 2006. – 392 с.
164. Науменко А. М. Філологічний аналіз тексту (основи лінгвопоетики) / А. М. Науменко. – Вінниця : Нова кн., 2005. – 416 с.

165. Научное наследие Н. Н. Ланге : монография / В. И. Подшивалкина, Р. Н. Свиначенко, Е. В. Полевщиков. – Одесса : Астропринт, 2010. – 352 с. – (Сер. : Развитие науки в Одесском (Новороссийском) университете).
166. Нестерова Н. М. «Переводить - лучший способ читать»: психолингвистика vs. лингвистика перевода / Н. М. Нестерова // Языковое бытие человека и этноса : психолингвистический и когнитивный аспекты. - Вып. 17 : Мат. Междунар. школы-семинара (VI Березинские чтения). - М. : ИНИОН РАН ; АСОУ, 2010. - С. 109 - 116.
167. Новикова М. А. Исследовательские переводоведческие игры «Ёлочка» (опыт научного семинара) / М. А. Новикова // Філол. студії. – № 3. – Луцьк : Волин. академ. дім, 2004. – С. 98–102.
168. Новикова М. А. Прекрасен наш союз. Литература – переводчик – жизнь / М. А. Новикова. – К. : Рад. письм., 1986. – 225 с.
169. Нуриев В. А. Психолингвистический статус грамматических преобразований при переводе художественного текста (на материале французского и русского языков) : автореф. дис. ... канд. филол. наук / 10.02.16 / Нуриев Виталий Александрович. – М., 2005. – 20 с.
170. О'Коннор Дж. Введение в нейролингвистическое программирование / Дж. О'Коннор, Дж. Сеймор ; пер. с англ. А. Б. Бродского. – Челябинск : Версия, 1997. – 256 с.
171. Огуй О. Д. Актуальні проблеми німецько-українського перекладу / О. Д. Огуй. – Чернівці : Рута, 2004. – 256 с.
172. Олександр Фінкель – забутий теоретик українського перекладознавства / за ред. Л. М. Черноватого, В. І. Карабана. – Вінниця : Нова кн., 2007. – 438 с.
173. Осгуд Ч. Приложение методики СД к исследованию по эстетике и смежным проблемам / Ч. Осгуд, Дж. Суси, П. Танненбаум // Семиотика и искусствоведение / под ред. Ю. М. Лотмана, В. М. Петрова. – М. : Мир, 1972. – С. 278–297.
174. Основы речевой деятельности / под ред. А. А. Леонтьева. – М. : Наука, 1974. – 368 с.
175. Остин Дж. Слово как действие / Дж. Остин // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 17 : Теория речевых актов. – М. : Прогресс, 1986. – С. 22–131.
176. Паславська А. Й. Заперечення як мовна універсалія. Принципи, параметри, функціонування : монографія / А. Й. Паславська. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – 290 с.
177. Паславська А. Й. Заперечне узгодження та негативна полярність : типологічний аналіз / А. Й. Паславська // Од слова путь верстаючи й до слова... : зб. на пошану Р. П. Зорівчак, д-ра філол. наук, проф., засл. працівника освіти України / редкол. : О. І. Чередниченко (голова) та ін. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – С. 651–663.

178. Пастрик Т. В. Психологічні особливості формування продуктивного білінгвізму у майбутніх перекладачів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Тетяна Володимирівна Пастрик. – К. : Ін-т психології АПН України ім. Г. С. Костюка, 2007. – 19 с.
179. Петренко В. Ф. Психосемантика сознания / В. Ф. Петренко. – М. : МГУ, 1988. – 208 с.
180. Пищальникова В. А. История и теория психолингвистики. Ч. 2 : Этнопсихолингвистика / В. А. Пищальникова. – М. : Моск. гос. лингв. ун-т, 2007. – 200 с.
181. Полюжин М. М. Теорія і практика перекладу з англійської мови на українську / М. М. Полюжин, Н. М. Максимчук, Л. Ф. Омельченко. – К. : УМК ВО, 1991. – 94 с.
182. Помірко Р. С. Типологія та циклічний розвиток категорії заперечення в європейських мовах / Р. С. Помірко, А. Й. Паславська // Проблеми семантики слова, речення та тексту. – 2001. – Вип. 7. – С. 191–197.
183. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : АСТ : Восток – Запад, 2007. – 314 с. (Лингвистика и межкультурная коммуникация. Золотая серия).
184. Попович А. А. Проблемы художественного перевода / А. А. Попович. – М. : Высш. шк., 1980. – 198 с.
185. Потебня А. А. Эстетика и поэтика / А. А. Потебня. – М. : Искусство, 1976. – 614 с.
186. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня. – К. : Синто, 1993. – 192 с.
187. Почепцов Г. Г. Прагматический аспект изучения предложения (к построению теории прагматического синтаксиса) / Г. Г. Почепцов // Иностр. яз. в шк. – 1975. – № 6. – С. 15–25.
188. Почепцов Г. Г. Теорія комунікації / Г. Г. Почепцов. – К. : КНУ, 1999. – 308 с.
189. Почепцов Г. Г. Паблик Рилейшнз для профессионалов / Г. Г. Почепцов. – М. : Рефл-бук ; К. : Ваклер, 2002. – 624 с.
190. Прожогина И. М. Речевая инерция в спонтанной устной речи (на материале телеинтервью) : дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02 / Ирина Маратовна Прожогина. – К., 1998. – 253 с.
191. Психолінгвістика / [Т. Н. Ушакова, И. В. Королева, В. И. Лубовский и др.] ; под ред. Т. Н. Ушаковой. – М. : ПЕР СЭ, 2006. – 416 с.
192. Психолінгвістическа експертиза ксенофобии в средствах массовой информации / под ред. А. А. Леонтьева. – М. : Смысл, 2003. – 85 с.
193. Психология, лингвистика и междисциплинарные связи : сб. науч. работ к 70-летию А. А. Леонтьева / под ред. Т. В. Ахутиной, Д. А. Леонтьева. – М. : Смысл, 2008. – 391 с.

- 194 . Психологія мовлення і психолінгвістика : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Л. О. Калмикова [та ін.]. – Переяслав-Хмельницький : Переяслав-Хмельн. пед. ін-т ; К. : Фенікс, 2008. – 325 с. – (Вища освіта).
- 195 . Пшёнкіна Т. Г. Психолінгвістические основания вербальной посреднической деятельности переводчика : монография / Т. Г. Пшёнкіна. – Барнаул : Изд-во БГПУ, 2005. – 240 с.
- 196 . Радчук В.Д. Забобон неперекладності (чи під силу мові Тараса переклад цитат?) / В. Д. Радчук // Актуальні проблеми філології та перекладознавства : зб. наук. пр. – Ч. II, Вип. 3 / ред. кол. : В. В. Левицький, Л. І. Белехова та ін. – Хмельницький : ХНУ, 2007. – С. 152–158.
- 197 . Ребрій О. В. Прагматичний аспект перекладу рекламних текстів / О. В. Ребрій // Вісн. ХНУ ім. В. Н. Каразіна. – Х. : Константа. – 2003. – Вип. 609. – С. 41–45.
- 198 . Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика. Очерки лингвистической теории перевода / Я. И. Рецкер. – М. : Международ. отношения, 1974. – 216 с.
- 199 . Розин В. М. Семиотические исследования / В. М. Розин. – М. : ПЕР СЭ ; СПб. : Университ. кн., 2001. – 252 с.
- 200 . Романова И. В. Обусловленность переводческой деятельности универсальными стратегиями понимания текста : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19/ Ирина Владиславовна Романова. – Барнаул : АГТУ, 2002. – 20 с.
- 201 . Рубакин Н. А. Избранное : в 2 т. / сост., крат. биогр. очерк и коммент. проф. А. И. Рубакина / Н. А. Рубакин. – Т. 1. – М. : Книга, 1975. – 224 с.
- 202 . Рубакин Н. А. Психология книги и читателя / Н. А. Рубакин. – М. : Книга, 1977. – 264 с.
- 203 . Руднев В. Словарь культуры XX в. [Электронный ресурс] / В. Руднев. – Режим доступа : <http://www.philosophy.ru/edu>
- 204 . Румянцева И. М. Психология речи и лингвопедагогическая психология / И. М. Румянцева. – М. : PerSe (Логос), 2004. – 316 с.
- 205 . Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики / О. О. Селіванова. – К. : Укр. фітосоціол. центр, 1999. – 148 с.
- 206 . Селіванова О. О. Світ свідомості в мові : моногр. вид. / О. О. Селіванова. – Черкаси : Ю. Чабаненко, 2012. – 488 с.
- 207 . Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сэпир ; пер. с англ., общ. ред. и вступ. ст. А. Е. Кибрика. – М. : Прогресс, Универс, 1993. – 656 с. – (Филологи мира).
- 208 . Сербенська О. А. Из бесід про усне мовлення / О. А. Сербенська // Урок української. – 2001. – № 9. – С. 19–22.
- 209 . Серкин В. П. Методы психосемантики : учеб. пособие / В. П. Серкин. – М. : Аспект Пресс, 2004. – 207 с.

- 210 . Слобин Д. Психолінгвістика / Д. Слобин. Психолінгвістика. Хомський і психологія / Дж. Грін : [пер. с англ. Е. І. Негневицька]; под общ. ред., пред. А. А. Леонтьева. – [4-е изд.]. – М. : КомКнига, 2006. – 352 с.
- 211 . Содомора А. О. Не здобутки техніки, а вага Слова в суспільстві визначає міру його цивілізованості // День. – 2000. – № 226.
- 212 . Солощук Л. В. Вербальні і невербальні компоненти комунікації в англomовному дискурсі : монографія / Л. В. Солощук. – Х. : Константа, 2006. – 300 с.
- 213 . Солсо Р. Когнитивная психология / Р. Солсо. – СПб. : Питер, 2002. – 592 с.
- 214 . Сорокин Ю. А. Переводоведение: статус переводчика и психогерменевтические процедуры / Ю. А. Сорокин. – М. : МТДК «Гнозис», 2003. – 160 с.
- 215 . Сосюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики / Ф. де Сосюр ; пер. з фр. А. Корнійчук, К. Тищенко. – К. : Основи, 1998. – 324 с.
- 216 . Стариш А. Г. Философия информации / А. Г. Стариш. – Симферополь : Таврия, 2004. – 376 с.
- 217 . Степанов Ю. С. В мире семиотики / Ю. С. Степанов // Семиотика. – 1983. – С. 5–36.
- 218 . Стернберг Р. Практический интеллект / Р. Стернберг. – СПб. : Питер, 2002. – 272 с.
- 219 . Стернин И. А. Проблемы анализа структуры значения слова / И. А. Стернин. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 1979. – 156 с.
- 220 . Стернин И. А. Психолінгвістика і концептологія / И. А. Стернин // Вопр. психолінгвістики / под ред. Е. Ф. Тарасова, И. А. Стернина и др. – М. : Ин-т языкознания РАН, 2007. – Вып. 5. – С. 33–40.
- 221 . Стернин И. А. О понятиях метод, методика, прием / И. А. Стернин // Вопр. психолінгвістики / под ред. Е. Ф. Тарасова, В. И. Шаховского, В. И. Карасика и др. – М. : Ин-т языкознания РАН, 2008. – Вып. 7. – С. 24–25.
- 222 . Стратегії творчої діяльності: школа В. О. Моляко / за заг. ред. В. О. Моляко. – К. : Освіта України, 2008. – 702 с.
- 223 . Сусов И. П. История языкознания [Текст] [Электронный ресурс] / И. П. Сусов. – Тверь : Тверской гос. ун-т, 1999. – Режим доступа : www.homepages.tversu.ru
- 224 . Тищенко К. М. Метатеорія мовознавства / К. М. Тищенко. – К. : Основи, 2000. – 350 с.
- 225 . Универсалии и типологические исследования. Мещаниновские чтения / отв. ред. В. С. Ярцева. – М. : Наука, 1974. – 286 с.
- 226 . Успенский Б. А. Проблема универсалий в языкознании / Б. А. Успенский // Новое в лингвистике. – Вып 5 : Языковые универсалии. – М. : Прогресс, 1970. – С. 5–30.

227. Федоров А. В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы) : учеб. пособие / А. В. Федоров. – М. : Высш. шк., 1983. – 303 с.
228. Фесенко Т. А. Концептуальные основы перевода / Т. А. Фесенко. – Тамбов : Изд-во ТГУ, 2001. – 124 с.
229. Фесенко Т. А. Специфика национального культурного пространства в зеркале перевода / Т. А. Фесенко. – Тамбов : ТГУ, 2002. – 228 с.
230. Финагентов В. И. Психолингвистический анализ трансформаций текста при переводе : дисс. ... канд. филол. наук / 10.02.19 / В. И. Финагентов. – Саратов, 1982. – 167 с.
231. Фрумкина Р. М. Психолингвистика / Р. М. Фрумкина. – М. : Академия, 2007. – 320 с.
232. Хардинг М. Э. Психическая энергия / М. Э. Хардинг. – М. : Рефл-бук; К. : Ваклер, 2002. – 476 с.
233. Харламов А. А. TextAnalyst оболочка для электронного учебника / А. А. Харламов // Обучение в компьютерной среде. – М. : Моск. гос. откр. пед. ун-т им. М. А. Шолохова. Ин-т информат. образования, 2002. – С. 55–62.
234. Холод О. М. Психолінгвістичний інструментарій засобів масової інформації у процесі формування іміджу політиків : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.01.08 / Олександр Михайлович Холод. – К. : Ін-т журналістики Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка, 2007. – 32 с.
235. Холодная М. А. Когнитивные стили: О природе индивидуального ума / М. А. Холодная. – М. : ПЕР СЭ, 2002. – 304 с.
236. Холодная М. А. Психология интеллекта. Парадоксы исследования / М. А. Холодная. – СПб. : Питер, 2002. – 272 с.
237. Худолій А. О. Метафора у мові американських публіцистичних текстів / А. О. Худолій. – Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2005. – 128 с.
238. Чередниченко А. И. Лингвистические проблемы воссоздания образа в поэтическом переводе: Тексты лекцій / А. И. Чередниченко, П. А. Бех. – Киев : Изд-во при Киев. ун-те «Высшая школа», 1980. – 67 с.
239. Чередниченко О. І. Про мову і переклад / О. І. Чередниченко. – К. : Либідь, 2007. – 248 с.
240. Чередниченко О. І. Український переклад: з минулого у сьогодення / О. І. Чередниченко // Од слова путь верстаючи й до слова... : зб. на пошану Р. П. Зорівчак, д-ра філол. наук, проф., засл. працівника освіти України / редкол. : О. І. Чередниченко (голова) та ін. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – С. 21–31.
241. Чередниченко О. І. Функції перекладу в сучасному світі / О. І. Чередниченко // Григорій Кочур у контексті української культури другої половини ХХ віку : матеріали Всеукр. наук. конф. (Львів, 14–15 жовт. 2005 р.). – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – С. 4–10.

- 242 . Черниговская Т. В. Мозговые механизмы поли- и билингвизма / Т. В. Черниговская, Л. Я. Балонов, В. Л. Деглин // Ученые зап. ТГУ. Тр. по знак. системам. – Т. XVI. – 1983. – С. 62–83.
- 243 . Черниговская Т. В. Nature vs. nurture в усвоении языка / Т. В. Черниговская // Теория развития: Дифференционно-интеграционная парадигма ; сост. Н. И. Чуприкова. – М. : Языки славян. культур, 2009. – С. 205–221.
- 244 . Чернов Г. В. Психолінгвістическіе основы синхронного перевода / Г. В. Чернов. – М. : МГПИИЯ, 1984. – 79 с.
- 245 . ЧФЯ: Человеческий фактор в языке. Языковые механизмы экспрессивности / отв. ред. В. И. Телия. – М. : Наука, 1991. – 214 с.
- 246 . Швачко С. А. Введение в сравнительную типологию английского, русского, украинского языков / С. А. Швачко. – К. : Вища шк., 1977. – 117 с.
- 247 . Швачко С. О. Семантичні тенденції квантитативних одиниць англійської мови / С. О. Швачко // Компаративістика і типологія у сучасній лінгвістичній науці: здобуття і проблеми : [матеріали III Міжнар. лінгв. семінару] / за ред. В. Д. Каліущенко. – Донецьк : ДонНУ, 2004. – С. 67–75.
- 248 . Швейцер А. Д. Перевод и лингвистика (Газетно-информационный и военно-публицистический перевод) / А. Д. Швейцер. – М. : Воениздат, 1973. – 280 с.
- 249 . Швейцер А. Д. Теория перевода: статус, проблемы, аспекты / А. Д. Швейцер. – М. : Наука, 1988. – 215 с.
- 250 . Шевченко И. С. Герменевтический аспект перевода как вторичной метакоммуникации / И. С. Шевченко // Вісн. ХНУ ім. В. Н. Каразіна. – 2003. – Вип. 609. – С. 7–11.
- 251 . Шевченко И. С. Становление когнитивно-коммуникативной парадигмы в лингвистике / И. С. Шевченко // Вісн. ХНУ ім. В. Н. Каразіна. – 2004. – Вип. 635. – С. 202–205.
- 252 . Шемякин Ф. Н. Некоторые проблемы современной психологии мышления / Ф. Н. Шемякин // Мышление и речь / под ред. Н. И. Жинкина, Ф. Н. Шемякина. – М. : АПН РСФСР, 1963. – С. 3–46.
- 253 . Шпербер Д. Релевантность / Д. Шпербер, Д. Уилсон // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 23 : Когнитивные аспекты языка. – М. : Прогресс, 1988. – С. 212–233.
- 254 . Штелинг Д. А. Грамматическая семантика английского языка. Фактор человека в языке / Д. А. Штелинг. – М. : МГИМО, ЧеРо, 1996. – 254 с.
- 255 . Щерба Л. В. О тройном аспекте языковых явлений и об эксперименте в языкознании / Л. В. Щерба. – Л. : [б. и.], 1974. – С. 24–39.
- 256 . Эко У. Сказать почти то же самое. Опыты о переводе / У. Эко. – М. : Симпозиум, 2006. – 576 с.
- 257 . Юнг К. Г. Архетип и символ / К. Г. Юнг. – М. : Ренесанс, 1991. – 298 с.
- 258 . Якобсон Р. О лингвистических аспектах перевода / Р. Якобсон // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. – М., 1978. – С. 16–24.

259. Якобсон Р. Избранные труды / Р. Якобсон / под общ. ред. В. А. Звегинцева. – М. : Прогресс, 1985. – 455 с.
260. Яньшин П. В. Введение в психосемантику цвета / П. В. Яньшин. – Самара : Изд-во СамГПУ, 2000. – 200 с.
261. Ahrens B. Non-verbal phenomena in simultaneous interpreting / B. Ahrens // Claims, Changes and Challenges in Translation Studies / G. Hansen, Mlmkjær, K., Gile, D. (eds.). – Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2004. – P. 227–237.
262. Arabski J. General trends in language transfer studies / J. Arabski // Challenging Tasks for Psycholinguistics in the New Century / J. Arabski, ed. – Katowice : University of Silesia, 2007. – P. 11–21.
263. Ardila A. There are two different language systems in the brain / A. Ardila // Journal of Behavioral and Brain Science. – 2011. – Vol. 1, № 2. – P. 23–36.
264. Bell R. Translation and Translating: Theory and Practice / R. Bell. – L. : Longman, 1991. – 298 p.
265. Berman A. Traduction et la letter ou l'Auberge du lointain / A. Berman. – Paris : Seuil, 1999. – 141 p.
266. Blakemore D. Are apposition markers discourse markers? / D. Blakemore // Journal of Linguistics. – 1996. – Vol. 32, № 2. – P. 325–347.
267. Brosig E. Processing of spoken and written literary texts / E. Brosig // Challenging Tasks for Psycholinguistics in the New Century / J. Arabski, ed. – Katowice : University of Silesia, 2007. – P. 263–266.
268. Brown G. Discourse Analysis / G. Brown, G. Yule. – Cambridge : Cambridge University Press, 1983. – 288 p.
269. Cairns H. Psycholinguistics: An Introduction / H. Cairns. – Austin : Pro-ed, 1999. – 226 p.
270. Catford J. Linguistic Theory of Translation / J. Catford. – Oxford : Oxford University Press, 1965. – 400 p.
271. Challenging Tasks for Psycholinguistics in the New Century / J. Arabski, ed. – Katowice : University of Silesia, 2007. – 662 p.
272. Chesterman A. (a) Beyond the particular / A. Chesterman // Translation Universals. Do they exist? / Mauranen, A. and P. Kujamäki (eds.). – Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2004. – P. 33–49.
273. Chesterman A. (б) Hypotheses about translation universals / A. Chesterman // Claims, Changes and Challenges in Translation Studies / G. Hansen, K. Mlmkjær, D. Gile (eds.). – Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2004. – P. 1–13.
274. Chesterman A. Translation universals / A. Chesterman // Handbook of Translation Studies / Y. Gambier, L. van Doorslaer (eds.). – Vol. 2. – Amsterdam : John Benjamins, 2011. – P. 175–179.
275. Chomsky N. Aspects of the Theory of Syntax / N. Chomsky. – Cambridge, Mass : MIT Press, 1965. – 263 p.

- 276 . Chomsky N. Syntactic Structures / N. Chomsky. – Berlin : Mouton de Gruyter, 2002. – 117 p.
- 277 . Corpas Pastor G. Translation Universals: Do they exist? A corpus-based and NLP approach to convergence / G. Corpas Pastor, R. Mitkov, N. Afzal, L. Garcia Moya // Proceedings of the LREC (2008) Workshop on «Comparable Corpora». LREC-08. – Marrakesh, Morocco, 2008.
- 278 . Deese J. The Structure of Associations in Language and Thought / J. Deese. – Baltimore : John Hopkins University Press, 1965. – 216 p.
- 279 . Dijk T. A van. Strategies of Discourse Comprehension / T. A. van Dijk, W. Kintsch. – N. Y. : Academic Press, 1983. – 415 p.
- 280 . DP: Dictionary of Psychology / A. Colman, (ed.). – Oxford : Oxford Univ. Press, 2003. – 844 p.
- 281 . Efforts and models in interpreting and translation research: A tribute to Daniel Gile / G. Hansen, A. Chesterman, H. Gerzymisch-Arbogast, (eds.). – Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2008. – 302 p.
- 282 . Fernandez E. The Fundamentals of Psycholinguistics / E. Fernandez, H. Cairns. – L. : Wiley-Blackwell, 2010. – 336 p.
- 283 . Field A. Nabokov: His Life in Art / A. Field. – Boston ; Toronto : Little, Brown and Company, 1967. – 397 p.
- 284 . Fillmore Ch. Toward a frame-based lexicon: The semantics of RISK and its neighbours / Ch. Fillmore, B. Atkins // Frames, Fields, and Contrasts: New Essays in Semantic and Lexical Organization / A. Lehrer, E. F. Kittay (eds.). – Hillsdale : Erlbaum, 1992. – P. 75–102.
- 285 . Fizer J. Alexander A. Potebnja's Psycholinguistic Theory of Literature: A Metacritical Inquiry / J. Fizer. – Cambridge, Mass. : Harvard Ukrainian Research Institute, 1986. – 164 p.
- 286 . Fodor J. Connectionism and cognitive architecture: Acritical analyses / J. Fodor, Z. Pylyshyn // Cognition. – 1988. – Vol. 28. – P. 3–71.
- 287 . Gabrys-Barker D. Multilinguals' metacognitive knowledge in foreign language vocabulary expansion / D. Gabrys-Barker // Challenging Tasks for Psycholinguistics in the New Century. J. Arabski, ed. – Katowice : University of Silesia, 2007. – P. 192–201.
- 288 . Garson J. Connectionism [Текст] [Electronic resource] / J. Garson // Stanford Encyclopedia of Philosophy. – Stanford : Stanford University, 2010. – Access mode : <http://plato.stanford.edu/entries/connectionism>
- 289 . Gile D. Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training / D. Gile. – Amsterdam : John Benjamins, 2009. – 298 p.
- 290 . Hawkins J. Explaining language universals / J. Hawkins // Explaining Language Universals / John A. Hawkins, ed. – N. Y. : Basil Blackwell, 1988. – P. 3–28.

- 291 . Harley T. The Psychology of Language. From Data to Theory / T. Harley. – N. Y. : Psychology Press, 2008. – 602 p.
- 292 . Handbook of Psycholinguistics / M. A. Gernsbacher, ed. – San Diego : Academic Press, 1994. – 1174 p.
- 293 . Hatzidaki A. Bilingual language representation and cognitive processes in translation / A. Hatzidaki, E. Pothos // Applied Psycholinguistics. – 2008. – № 29. – P. 125–150.
- 294 . Haykin S. Neural Networks: A Comprehensive Foundation / S. Haykin. – N. Y. : Prentice Hall, 1998. – 842 p.
- 295 . Hockett C. Chinese vs. English: An exploration of the Whorfian thesis / C. Hockett // Language and Culture / H. Hoijer, ed. – Chicago : University of Chicago Press, 1954. – P. 106–123.
- 296 . Holz-Mänttari J. Transtatorisches Handeln. Theorie und Methode / J. Holz-Mänttari. – Helsinki : Suomalainen Tiedeakatemia, 1984. – 193 p.
- 297 . Holz-Mänttari J. Interferenz als naturbedingtes Rezeptionsdefizit: ein Beitrag aus translatorologischer Sicht / J. Holz-Mänttari // Interferenz in der Translation : H. Schmidt, ed. – Leipzig : Enzyklopädie, 1989. – P. 129–134.
- 298 . Höning H. Konstruktives Übersetzen / H. Höning. – Tübingen : Stauffenburg, 1995. – 195 S.
- 299 . Höning H., Strategie der Übersetzung. Ein Lehr- und Arbeitsbuch / H. Höning, P. Kussmaul. – Tübingen : Narr, 1996. – 236 S.
- 300 . Hutchins J. An Introduction to Machine Translation / J. Hutchins, H. Somers. – London : Academic Press, 1992. – 362 p.
- 301 . Ingram J. Neurolinguistics: An Introduction to Spoken Language Processing and its Disorders / J. Ingram. – Cambridge : Cambridge University Press, 2007. – 420 p.
- 302 . Ireland M. Language style matching predicts relationship initiation and stability / M. Ireland, R. Slatcher, P. Eastwick et al // Psychological Science. – 2011. – № 22 (1). – P. 39–44.
- 303 . Jackendoff R. Language, Consciousness, Culture / R. Jackendoff. – Cambridge : The MIT Press, 2007. – 403 p.
- 304 . Jakobson R. On linguistic aspects of translation / R. Jakobson // The Translation Studies Reader / L. Venuti, ed. – London : Routledge, 2000. – P. 113–118.
- 305 . Jäger G. Translation und Translationslinguistik / G. Jäger. – Halle (Saale) : Niemeyer, 1975.
- 306 . Jantunen J. Untypical patterns in translations: Issues on corpus methodology and synonymity / J. Jantunen // Translation Universals. Do they exist? / A. Mauranen and P. Kujamäki (eds.). – Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2004. – P. 101–126.

307. Johnson-Laird Ph. Mental models // Foundations of cognitive science / M. I. Posner, ed. – Cambridge : MIT Press, 1993. – P. 469–499.
308. Jumpelt R. W. Die Übersetzung naturwissenschaftlicher und technischer Literatur / R. W. Jumpelt. – Berlin : Langenscheidt, 1961. – 214 S.
309. Kade O. Die Sprachmittlung als gesellschaftliche Erscheinung und Gegenstand wissenschaftlicher Untersuchung. – Leipzig : Verlag Enzyklopädie, 1980. – 285 p.
310. Kess J. Psycholinguistics: Introductory Perspectives / J. Kess. – N. Y. : Academic Press, 1976. – 268 p.
311. Kimura D. Left-right differences in the perception of melodies / D. Kimura // Quarterly Journal of Experimental Psychology. – 1964. – № 16. – P. 355–358.
312. Kintsch W. Reading rate and retention as a function of the number of propositions in the base structure of sentences / W. Kintsch, J. Keenan // Cognitive Psychology. – 1973. – Vol. 5. – P. 257–274.
313. Kohno M. Two neural clocks: humans' innate temporal systems for spoken language processing / M. Kohno // Challenging Tasks for Psycholinguistics in the New Century. / J. Arabski, ed. – Katowice : University of Silesia, 2007. – P. 283–292.
314. Koller W. Einführung in die Übersetzungswissenschaft / W. Koller. – Wiesbaden : Quelle und Meyer, 1997. – 344 S.
315. Krings H. Was in den Köpfen von Übersetzern vorgeht / H. Krings. – Tübingen : Narr, 1986. – 570 S.
316. Krings H. Translation problems and translation strategies of advanced German learners of French (L2) / H. Krings // Interlingual and intercultural communication. Discourse and cognition in translation and second language acquisition studies / J. House, S. Blum-Kulka, (eds.) – Tübingen : Narr, 1986. – P. 257–270.
317. Kroll J. Category interference in translation and picture naming: Evidence for asymmetric connections between bilingual memory representations / J. Kroll, E. Stewart // Journal of Memory and Language. – 1994. – № 33. – P. 149–174.
318. Kujamäki P. What happens to «unique items» in learners' translations? «Theories» and «concepts» as a challenge for novices' views on «good translation» // Translation Universals. Do they exist? / A. Mauranen and P. Kujamäki (eds.). – Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2004. – P. 187–204.
319. Kussmaul P. Think-Aloud Protocol Analysis in Translation Studies / P. Kussmaul, S. Tirkkonen-Condit // Traduction, Terminologie, Rédaction. – 1995. – Vol. 8, № 1. – P. 177–199.
320. Lacan J. Ecrits / J. Lacan. – Paris : Seuil, 1966. – P. 181, 268.
321. Langacker R. Foundations of Cognitive Grammar / R. Langacker. – Vol. 1. Theoretical Prerequisites. – Stanford : Stanford University Press, 1987. – 516 p.
322. Langacker R. Grammar and conceptualization / R. Langacker. – Berlin ; N. Y. : Mouton de Gruyter, 2000. – 427 p.

- 323 . Levinson S. Pragmatics / S. Levinson. – Cambridge : Cambridge University Press, 1983. – 420 p.
- 324 . Lenk U. Discourse markers and global coherence in conversation / U. Lenk // Journal of Pragmatics. – 1998. – Vol. 30, № 2. – P. 245–257.
- 325 . Liederman J. Are women more influenced than men by top-down semantic information when listening to disrupted speech? / J. Liederman, K. Gilbert, J. Fisher, G. Mathews, R. Fryer, P. Joshi // Language and Speech. – 2011. – Vol. 54, № 1. – P. 33–48.
- 326 . Lopez-Garcia A. The Neural Basis of Language / A. Lopez-Garcia. – Muenchen : Lincom Europa, 2007. – 128 p.
- 327 . Łyda A. Irrealis as a constraint in English-Polish interpreting / A. Łyda // Challenging Tasks for Psycholinguistics in the New Century / J. Arabski, ed. – Katowice : University of Silesia, 2007. – P. 192–201.
- 328 . Malmkjaer K. Love thy neighbour: Will parallel corpora endear linguists to translators? / K. Malmkjaer // Meta: Translators' Journal. – 1998. – Vol. 43, № 4. – P. 534–541.
- 329 . Mauranen A. Corpora, universals and interference / A. Mauranen // Translation Universals. Do they exist? / A. Mauranen and P. Kujamäki (eds.). – Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2004. – P. 65–82.
- 330 . McClelland J. An interactive activation model of context effects in letter perception. An account of basic findings / J. McClelland, D. Rumelhart // Psychological Review. – 1981. – Vol. 88, № 5. – P. 375–407.
- 331 . McNeill D. Psycholinguistics: A New Approach / D. McNeill. – N. Y. : Harper & Row, 1987. – 290 p.
- 332 . Meaning and the Growth of Understanding: Wittgenstein's Significance for Developmental Psychology / Michael Chapman, Roger Dixon, (eds.). – Berlin : Springer-Verlag, 1987. – 236 p.
- 333 . Miram G. Translation Algorithms / G. Miram. – Kyiv : TvimInter, 1998. – 176 p.
- 334 . Morton J. Interaction of information in word recognition / J. Morton // Psychological Review. – 1969. – Vol. 76. – P. 165–178.
- 335 . Munday J. Introducing Translation Studies / J. Munday. – L. : Routledge, 2001. – 222 p.
- 336 . Neubert A. Text and translation / A. Neubert // Übersetzungswissenschaftliche Beiträge 8. – Leipzig : Enzyklopädie, 1985. – S. 127–132.
- 337 . Nida E. Toward a Science of Translating, with Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating / E. Nida. – Leiden : Brill, 1964. – 331 p.
- 338 . Nida E. Language structure and translation / E. Nida. – Stanford : Stanford University Press, 1975. – 283 p.
- 339 . Newmark P. Approaches to Translation / P. Newmark. – L. ; N. Y. : Prentice Hall, 1988. – 302 p.

- 340 . Northoff G. *Philosophy of the Brain* / G. Northoff. – Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2004. – 429 p.
- 341 . Olikova M. *Theory and Practice of Translation* / M. Olikova. – Lutsk : Volyn State University, 2000. – 170 p.
- 342 . Osgood Ch. *Psycholinguistics: A Survey of Theory and Research Problems* / Ch. Osgood, T. Sebeok // *Journal of Abnormal. and Social Psychology*. – 1954. – Vol. 49, № 4. – Part 2. – P. 1–203.
- 343 . Osgood Ch. *The measurement of meaning* / Ch. Osgood, G. Suci, P. Tannenbaum. – Urbana : University of Illinois Press, 1975. – 346 p.
- 344 . Paivio A. *Abstractness, imagery, and meaningfulness in paired-associated learning* / A. Paivio // *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*. – 1965. – № 4. – P. 32–38.
- 345 . Paivio A. *Dual coding theory: Retrospect and current status* / A. Paivio // *Canadian Journal of Psychology*. – 1991. – № 45. – P. 255–287.
- 346 . Papai V. *Explicitation: A universal of translated text* / V. Papai // *Translation Universals. Do they exist?* / A. Mauranen and P. Kujamäki (eds.). – Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2004. – P. 143–164.
- 347 . Papoloski O. *A thousand and one translations* / O. Papoloski, K. Koskinen // *Claims, Changes and Challenges in Translation Studies* ; G. Hansen, K. Mlmkjær, D. Gile (eds.). – Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2004. – P. 27–38.
- 348 . Papoloski O. *Domestication and foreignization* / O. Papoloski // *Handbook of Translation Studies* / Y. Gambier, L. van Doorslaer (eds.). – Vol. 2. – Amsterdam : John Benjamins, 2011. – P. 40–42.
- 349 . Petrilli S. *Thomas Sebeok and the Signs of Life* / S. Petrilli, A. Ponzio / R. Appignanesi, ed. - Cambridge : Icon Books, 2001. - 77 p.
- 350 . Pitt D. *Mental representation [Electronic resource]* / D. Pitt // *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. – Stanford : Stanford University, 2010. – Access mode : <http://plato.stanford.edu/entries/mental-representation>
- 351 . Poersch J. M. *Connectionism, a challenging task for psycholinguistics in the new century* / J. M. Poersh // *Challenging Tasks for Psycholinguistics in the New Century* / J. Arabski, ed. – Katowice : University of Silesia, 2007. – P. 32–46.
- 352 . Prideaux G. *Psycholinguistics: The Experimental Study of Language* / G. Prideaux. – N. Y. : The Gilford Press, 1985. – 312 p.
- 353 . Pulvermüller F. *The Neuroscience of Language. On Brain Circuits of Words and Serial Order*. – Cambridge : Cambridge University Press, 2002. – 315 p.
- 354 . Puurtinen T. *Explicitation of clausal relations: A corpus-based analysis of clause connectives in translated and non-translated Finnish children's literature* / T. Puurtinen // *Translation Universals. Do they exist?* / A. Mauranen and P. Kujamäki (eds.). – Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2004. – P. 165–176.
- 355 . Redeker G. *Ideational and pragmatic markers of discourse structure* // *Journal of Pragmatics*. – 1990. – Vol. 14, № 3. – P. 367–381.

356. Reinhart T. Principles of Gestalt perception in the temporal organization of narrative texts / T. Reinhart // *Linguistics*. – 1984. – Vol. 22. – P. 779–809.
357. Reiss K. Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie / K. Reiss, H.-J. Vermeer. – Tübingen : Niemeyer, 1984. – 449 S.
358. Risku H. A cognitive scientific view on technical communication and translation: Do embodiment and situatedness really make a difference? / H. Risku // *Target*. – 2010. – Vol. 22, № 1. – P. 94–111.
359. Rosch E. Principles of categorization / E. Rosch // *Cognition and Categorization* / E. Rosch and B. B. Lloyd (eds.). – Hillsdale, N. J. : Lawrence Erlbaum, 1978. – P. 27–48.
360. Rosch E. Wittgenstein and categorization research in Cognitive Psychology / E. Rosch // *Meaning and the Growth of Understanding: Wittgenstein's Significance for Developmental Psychology* / M. Chapman, R. Dixon (eds.). – Berlin : Springer-Verlag, 1987. – P. 151–166.
361. Russel J. Rule-Following, mental models, and the developmental view / J. Russel // *Meaning and the Growth of Understanding: Wittgenstein's Significance for Developmental Psychology* / M. Chapman, R. Dixon (eds.). – Berlin : Springer-Verlag, 1987. – P. 23–48.
362. Sadowski P. Literature as interaction: a systems model of literary composition and reception / P. Sadowski // *The Ukrainian Society for the Study of English Messenger*. – 2000. – Vol. 1. – P. 80–86.
363. Schiffrin D. *Discourse Markers* / D. Schiffrin. – Cambridge : Cambridge University Press, 1987. – 364 p.
364. Schleiermacher F. Über die verschiedenen Methoden des Übersetzens / F. Schleiermacher // *Das Problem des Übersetzens* / H. J. Störig, ed. – Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1963. – S. 38–70.
365. Scovel T. *Psycholinguistics* / T. Scovel. – Oxford : Oxford University Press, 1998. – 148 p.
366. Searle J. *The Construction of Social Reality* / J. Searle. – N. Y. : Simon & Schuster, 1995. – 240 p.
367. Seleskovitch D. *Pedagogie raisonnee de l'interpretation* / D. Seleskovitch, M. Lederer. – Paris : Didier Erudition, 2002. – 388 p.
368. Slama-Cazacu T. Psycholinguistics, where to in the 21st century? / T. Slama-Cazacu // *Challenging Tasks for Psycholinguistics in the New Century* / J. Arabski, ed. – Katowice : University of Silesia, 2007. – P. 77–85.
369. Smith E. Automated Readability Index AMRL-TR / E. Smith, R. Senter. – Wright-Patterson AFB, OH : Aerospace Medical Division, 1967. – 16 p.
370. Snell-Hornby M. *Translation Studies: An Integrated Approach. Revised Ed* / M. Snell-Hornby. – Amsterdam : John Benjamins, 1995. – 170 p.
371. Solso R. Prototype formation of faces: A case of pseudo-memory // R. Solso, J. McCarthy // *British Journal of Psychology*. – 1981. – № 72. – P. 499–502.
372. Sperry R. Hemisphere disconnection and unity in conscious awareness / R. Sperry // *American Psychologist*. – 1968. – Vol. 23 (10). – P. 723–733.

- 373 . Steinberg D. Psycholinguistics. Language, Mind, and World / D. Steinberg. – L. ; N.Y. : Longman, 1982. – 240 p.
- 374 . Sternberg R. J. Cognitive Psychology / R. Sternberg. – Fort Worth : Wadsworth Publishing, 2002. – 624 p.
- 375 . Tannen D. Talking Voices / D. Tannen. – Cambridge : Cambridge University Press, 1989. – 240 p.
- 376 . Tart C. States of consciousness and state-specific sciences / C. Tart // Science. – № 176. – P. 1203–1210.
- 377 . Taylor I. Introduction to Psycholinguistics / I. Taylor. – N. Y. : Holt, Reinhart and Winston, 1976. – 434 p.
- 378 . Thagard P. The Brain and the Meaning of Life / P. Thagard. – Princeton : Princeton University Press, 2010. – 274 p.
- 379 . The Neurocognition of Language / C. M. Brown, P. Hagoort (eds.). – Oxford : Oxford University Press, 1999. – 409 p.
- 380 . Tirkkonen-Condit S. Unique items – over- or under-represented in translated language / S. Tirkkonen-Condit // Translation Universals. Do they exist? / A. Mauranen and P. Kujamäki (eds.). – Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2004. – P. 177–186.
- 381 . The New Psychology of Language / M. Tomasello, ed. – Mahwah : Lawrence Erlbaum, 1998. – 292 p.
- 382 . Thomas J. Meaning in Interaction: An Introduction to Pragmatics / J. Thomas. – L. : Longman, 1995. – 224 p.
- 383 . Toury G. In Search of a Theory of Translation / G. Toury. – Tel Aviv : Porter Institute of Semiotics and Poetics, 1980. – 159 p.
- 384 . Toury G. Translation: a cultural-semiotic perspective / G. Toury // Encyclopedic Dictionary of Semiotics / Th. Sebeok, ed. – Berlin ; N. Y. : Mouton de Gruyter, 1986. – P. 1111–1124.
- 385 . Toury G. The nature and role of norms in Translation / G. Toury // Descriptive Translation Studies and Beyond. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins, 1995. – P. 53–69.
- 386 . Toury G. Probabilistic explanations in translation studies: Welcome as they are, would they qualify as universals? / G. Toury // Translation Universals. Do they exist? / A. Mauranen and P. Kujamäki (eds.). – Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2004. – P. 1–32.
- 387 . Ungerer F. An Introduction to Cognitive Linguistics / F. Ungerer, H. Schmid. – L. : Longman, 1996. – 306 p.
- 388 . Velde R. van de. Text and Thinking / R. van de Velde. – Berlin ; New York : Walter de Gruyter, 1992. – 324 p.
- 389 . Verschueren J. Whose discipline? Some critical reflections on linguistic pragmatics / J. Verschueren // Journal of Pragmatics. – 1999. – Vol. 31, № 8. – P. 869–879.

390. Whyatt B. Bilingual language control in translation tasks: A TAP study into mental effort management by inexperienced translators / B. Whyatt // *Neurolinguistic and Psycholinguistic Perspectives on SLA* / J. Arabski and A. Wojtaszek (eds.). – Bristol : Multilingual Matters, 2010. – P. 79–92.
391. Wierzbicka A. Semantic primitives and semantic fields / A. Wierzbicka // *Frames, fields and contrasts: New essays in semantic and lexical organization* / A. Lehrer, E. Kittay (eds.). – Hillsdale : Lawrence Erlbaum, 1992. – P. 209–227.
392. Wierzbicka A. Lexicon as a key to history, culture, and society / A. Wierzbicka // *Current Approaches to the Lexicon* / Dirven & J. Vanparys (eds.). – Frankfurt am Main : Peter Lang, 1995. – P. 103–155.
393. Wilks Y. *Machine Translation. Its Scope and Limits* / Y. Wilks. – N. Y. : Springer, 2009. – 252 p.
394. Wills W. *Übersetzungswissenschaft, Probleme und Methoden* / W. Wills. – Stuttgart : Klett, 1977. – 324 S.
395. Wills W. *Semiotik und Übersetzungswissenschaft* / W. Wilss // *Semiotik und Übersetzen* / W. Wilss, ed. – Tübingen, 1980. – P. 9–22.
396. Yule G. *Pragmatics* / G. Yule. – Oxford : Oxford University Press, 1996. – 138 p.
397. Zalewski J. A connectionist-enactivist perspective on learning to write / J. Zalewski // *Neurolinguistic and Psycholinguistic Perspectives on SLA* / J. Arabski and A. Wojtaszek (eds.). – Bristol : Multilingual Matters, 2010. – P. 93–105.
398. Zasyekin S. Translation as a psycholinguistic phenomenon / S. Zasyekin // *Journal of Psycholinguistic Research*. – Vol. 39, № 3. – N. Y. : Springer Verlag, 2010. – P. 225–234.
399. Zasyekin S. Psycholinguistic modeling of literary translation process / S. Zasyekin // *Applied Psycholinguistics. Positive Effects and Ethical Perspectives* / G. Mininni, A. Manuti (eds.). – Vol. 2. – Milano : FrancoAngeli, 2012. – P. 334–342.
400. Zimmerman R. The collective learner tested: Retrospective evidence for a model of lexical search / R. Zimmerman, K. Schneider // *Introspection in Second Language Research*. – Clevedon : Multilingual Matters, 1987. – P. 177–196.
401. Zlobin A. Kognitive Modellierung der Übersetzung [Електронний ресурс] / A. Zlobin // *TRANS. Internet-Zeitschrift für Kulturwissenschaften*. – 2002. – № 14. – Режим доступу : <http://www.inst.at/trans/14Nr/zlobin14.htm>

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Браун Д. Код да Вінчі / Д. Браун ; пер. з англ. А. Кам'янець. – Х. : Книжк. клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2006. – 480 с.
2. Браун Д. Код да Вінчі / Д. Браун ; пер. з англ. В. Шовкуна // Всесвіт. – № 1–4, 11–12. – К. : Вид. дім «Всесвіт», 2006.
3. Покальчук Ю. Храм Посейдона / Ю. Покальчук // Озерний вітер. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1998. – С. 143–157.
4. Покальчук Ю. Інший бік місяця / Ю. Покальчук. – Львів : Кальварія, 2000. – 80 с.
5. Селінджер Дж. Д. Над прірвою у житті / Дж. Д. Селінджер ; пер. з англ. О. Логвиненка // Повісті, оповідання. – К. : Молодь, 1984. – С. 3–172.
6. Селінджер Дж. Д. Френні / Дж. Д. Селінджер ; пер. з англ. Ю. Покальчука // Повісті, оповідання. – К. : Молодь, 1984. – С. 242–267.
7. Сэлинджер Дж. Д. Над пропастью во ржи / Дж. Д. Сэлинджер ; пер. с англ. Р. Райт-Ковалевой. – М. : Эксмо, 2009. – 332 с. – (Сер. : Интеллектуальный бестселлер).
8. Твен М. Янкі з Коннектикуту при дворі короля Артура / М. Твен ; пер. з англ. М. Пінчевського. – К. : Дніпро, 1985. – 572 с.
9. Твен М. Янкі при дворі короля Артура / М. Твен // Принц та жебрак. Янкі при дворі короля Артура / за ред. Р. М. Дерев'янченко. – Х. : Школа, 2003. – С. 173–430.
10. Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. Т. 5 / Леся Українка. – К. : Наук. думка, 1976. – С. 29–38.
11. Шевченко Т. «Заповіт» мовами народів світу / Т. Шевченко / [упоряд. Б. В. Хоменко ; вступ ст. Б. В. Хоменка ; ред. А. О. Білецький]. – К. : Наук. думка, 1989. – 248 с.
12. Шекспір В. (а) Трагедії / В. Шекспір ; пер. з англ. І. Стешенко, Г. Кочур ; худож.-оформл. Є. В. Вдовиченко ; прим. Н. М. Торкут. – Х. : Фоліо, 2008. – 347 с. – (Б-ка світ. л-ри).
13. Шекспір В. (б) Гамлет, принц Данський / В. Шекспір ; пер. з англ. Ю. Андруховича. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2008. – 238 с.
14. Brown D. The Da Vinci Code / D. Brown. – L. : Corgi Books, 2003. – 605 p.
15. Bunin I. The Calling Cards / I. Bunin // Great Short Stories of the World. – L. : Corgi Books, 1965. – 605 p.
16. Pokalchuk Yu. The Temple of Poseidon / Yu. Pokalchuk / translated by M. Andryczyk with Ya. Yakubyak // Ukrainian Literature. A Journal of Translations. – 2004. – Vol 1. – N. Y. : Shevchenko Scientific Society, 2004. – P. 157–168.
17. Salinger J. D. Nine Stories. Franny and Zooey. Raise High the Roof Beam, Carpenters / J. D. Salinger. – Moscow : Progress Publishers, 1982. – P. 17–203.

18. Salinger J. D. The Catcher in the Rye / J. D. Salinger. – Moscow : Art + N, 1998. – 193 p.
19. Shakespeare W. Hamlet, Prince of Denmark / W. Shakespeare ; B. Mowat, P. Werstine (eds.). – N. Y. : Washington Square Press, 1992. – 342 p.
20. Shelley's Poetry and Prose / D. Reiman, Sh. Powers (eds.). – N. Y. : Norton, 1977. – 700 p.
21. Twain M. A Connecticut Yankee in King Arthur's Court / M. Twain. – S.-Petersburg : Kapo, 2006. – 608 p.
22. Ukrainka Lesya. Lady Lily/ Lesya Ukrainka // Heart in Flames. – Kyiv : Dnipro Publishers, 1990. – P. 57–71.

Наукове видання

Засєкін Сергій Васильович

**ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ УНІВЕРСАЛІЇ
ПЕРЕКЛАДУ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ**

Монографія

Редактор і коректор: *В. С. Голюк*

Технічний редактор *М. Б. Філіпович*

Формат 60×84 ¹/₁₆. 15,81 ум. друк. арк., 15,5 обл.-вид. арк. Наклад 300 пр. Зам 2733. Редакція, видавець і виготовлювач – Волинський національний університет імені Лесі Українки (43025, м. Луцьк, просп. Волі, 13). Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення України ДК № 3156 від 04.04.2008 р.